

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԱԽԱՐԴԱՐ

ՎՃՏԻ ԾԻԾԱՂԵ

(Ժաղովածու երկերի)

ԹՖՅ. 1905

Յաղագի ՀԱՅՐԱԿԱՆ Մատրիկալ փոդ. 15
(193)

831.93

Առանձակ
Ա-70

01 JAN 2009

Առանձակ

19 NOV 2018

ՃՈՂՈՎԱԾՈՒ ԵՐԿԵՐԻ

ԹԻՖԼԻՏ

Էլեկտրոսահման „ՀԵՐՄԱՆ“ Բնի, Մաղմ. փող., 15.
1905. (121)

08 APR 2013

20073

ՎՇՏԻ ԾԻԾԱՂԲ

(Յառաջաբանի տեղ)

Սերաստիան գրաւուած էր: Երկար դիմադրութենէ յետոյ խարդախութիւնը վերջապէս բացած էր անոր դռները ահարկուասպատակին առջև:

Այդ առաջին իրիկունն որ քաղաքին ու պարիսպներն ու աշտարակները լուս էին ու ամայի և արտակարգօրէն գեղեցիկ վերջալոյսի մը ցոլքերուն տակ մուայլ տեսլիքի մը պէս կը բարձրանային դաշտին մէջէն: Թաթարական բանակը իր վրաններով շուրջանակի ծածկած էր ամբողջ դաշտը, մարդոց ու անասուններու վայրենի ժխորով մը պըղծելով պատերազմի իրիկուան մելամաղձութիւնը: Վրաններէն մէկուն տակ նստած էր Ան, որու ձայնը Ասիայի հեռաւոր տափառակներէն իմի հաւաքած էր մարդկային այդ հեղեղը և մինչև հոդքած: Աշնկը մուռը: Բերանը երկար չիրուխին գրած տխուր կը մտորէր, աչքերը մերթ Ալլահի կարմրորակալիքներուն յառելով և մերթ դժբախտ քաղա-

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 8 августа 1905 г.

55828-66

քին, որու ուրուագծերը հետզհետէ կը լուծծուէին թանձրացող մթութեան մէջ։ Քովը անբարբառ կանգնած էին իր գլխաւոր զօրավարները աչքերնին անքթիթ անոր սևեռած։ Յանկարծ զլուխը վեր առաւ և մատով նշան ըրաւ զօրավարներէն մէկուն, որ խակոյն առաջ անցնելով զլուխ տուաւ ու կանգնեցաւ ձեռքը կուրծքին։ Խալին էր աս, Խալիլը, որ դժողքի կրակ տիտղոսը կը կրէր բանակին մէջ։

—Ո՞վ Խալիլ, խօսեցաւ Աէնկթիմուր, գիտես թէ որ՝ չափ սուղի նստաւ մեզի այս անօրէն քաղաքին ամբարտաւան դիմադրութիւնը։ Մեր քաջերէն շատերը լինկան անոր պարիսպներուն առջև, խակ անդին Օսմանցի Բայազիդը ժամանակ շահեցաւ կայարութիւն մը ձևացնելու։ Արդ, անլուր և անօրինակ պէտք է ըլլայ իմ վրէժինդրութիւնս այս անգամ։ Քու վարժ ձեռքերուդ կը յանձնեմ անոր գործադրութիւնը։ Վաղը արեկի ծագումէն մինչև մուտքը քեզի ժամանակ. քաղաքը պէտք չէ հիմնայատակ կործանես և բնակիչները պէտք չէ բնաջինջ ընես, այլ այնպիսի դաս մը պէտք է տաս, որ մնացողները այլ ևս բան մը չունենան այս աշխարհի վրայ և ապրելու ախորժակը կորսնցնեն։ Գնա,

վաղը վերջալոյսին կըսպասեմ տեղեկութեանդ։

Յաջորդ իրիկուն Աէնկթիմուր դարձեալ նստած էր նոյն դիրքի մէջ, երբ Խալիլ ներկայացաւ և այսպէս խօսեցաւ. «Ո՞վ մեծագոր խաքան, հրամանդ գործադրուած է։ Այսօր արեկծագէն մինչև արևալատք մեր զօրքը արծակեցի անօրէն քաղաքին վրայ. սպանութիւն թալան, բոնաբարում հաշիւ չունէին. բոլոր իշխանները սաստիկ տանջանքներով սպանել տուի և պահակազօրքէն 4000 ընտիր կտրիճներ ողջ ողջ թաղել տուի։

—Իսկ հիմա ի՞նչ կընեն Սերաստացիք, հարցուց Աէնկթիմուր անվրդով։

—Օ՞հ, տեսնելու բան է թէ ի՞նչպէս կոննան ձագերնին կորսնցուցած շներու պէս։

Այս պատասխանին վրայ մուայլութեան նոր խաւ մը պատեց խաքանին դաժան դէմքը։ «Ուրեմն հրամանս դեռ գործադրուած չէ, գոռաց, գնա և վաղը արեկի ծագումէն մինչև մուտքը շարունակէ վրէժի գործը»։

Երկրորդ իրիկունը Խալիլ յաղթական ներկայացաւ իր տիրոջը. «Ո՞վ ամենազօր խաքան, կամքդ կատարուած է։ Այսօր մեր զօրքը կըկնապատիկ կատաղութեամբ լրացուց երէկուան պակասը։ 5000 կիներ հրա-

պարակաւ խայտառակելէ յետոյ ձիերու պո-
չերուն կապել տուի և բաց դաշտի մէջ ար-
ձակելով կտոր կտոր ընել տուի, 7000 մա-
սուկներ մէկտեղ հաւաքելով մեր ձիաւորնե-
րուն կոխուտել տուի և հիմա Սեբաստացիք
այնպիսի վայնասուն մը փրցուցած են որ
քարերը կը դողան:

— Ո՛չ, գեռ չէ կատարուած հրամանս, պո-
ռաց Լէնկթիմուր կատաղութենէն ատամնե-
րը կրծտելով, զնա և վաղը արկի ծագումէն
մինչև մուտքը վերջին պայմանաժամ քեղի:

Երրորդ իրիկունը Խալիլ այլայլած մտաւ
իր տիրոջ վրանը և անոր ոտքերուն փաթ-
թուեցաւ. «Ո՞վ տէր, ներէ ինձի, այլիս իմ
ուժէս վեր է այս անօրէն քաղաքը պատժել?
Այսօր աննկարազրելի մոլեգնութեամբ շա-
րունակել տուի աւերումի և սպանութեան
գործը, անհաւատներու գանկերէն հսկայա-
կան բուրդ մը կանգնել տուի և վիթխարի
յիշատակարան մը անոնց ոսկորներէն: Կո-
ղոպտելու, թալնելու ալ բան չմնաց: Բայց . . .
բայց հիմա . . . ողջ մնացողները . . . փողե-
րով ու թմբուկներով փողոցները ինկած կեր-
գեն, կը պարեն ու կը խնդան:

այս անգամ գործադրուած է, բացագանչեց
ան, ոտքի ել և հանդիսաւոր մուտքս պատ-
րաստէ, տեսարանը դիտելու:

Դիւային ժպիտ մը շողաց Լէնկթիմու-
րի շրմունքներուն վրայ. «Կեցցես, հրամանս

մոտ շոյանքով մը երկար մաղերն ու սիրուն,
թարմ մօրուքը շտկելէ ետքը գրասեղանին
գլուխն անցաւ:

Մոպասանի նորավէպերու հատոր մը և
ու ճերմակ թղթի թերթեր ցիրուցան
փոռւած էին սեղանին վրայ՝ լապտերի մը
շուրջը, որուն ցամքած պատրոյգը կը վկայ-
էր, որ գիշերը մինչև ուշ ատեն տեսնդու
աքնութիւն մը տեղի ունեցած էր հոն: Եւ
իրօք, Ատոմ Որբունի՝ թէկնոր մտած գրա-
կան ասպարէզը, բայց արդէն փայլուն ներ-
կայացուցիչներէն մէկը Պոլսոյ գրական նոր
ուղղութեան՝ գիշերը Մոպասանի յուղիչ նո-
րավէպերէն մէկը խոր հառաչանքով մը փա-
կելէ ետքը՝ անոր ազգեցութենէն ներշնչու-
ած սկսած էր գրել նորավէպ մը, որ հա-
կառակ կէս գիշերը երկու ժամ անց երկար
հսկումի մը՝ գեռ չէր վերջացած: Գիշերը
շատ խոռվ քուն մը ունեցած էր. իր գեռ
կիսատ նորավէպին հերոսները՝ մէկը իր թէմ-
քին նկարագրութենէն գժգոհ, միւսը իր զգա-
ցումներուն ոչ-բաւական զօրաւոր պատկե-
րացումէն նեղացած՝ բանի մը անդամ խթած
արթնցուցած էին խեղճ գրագէտը, որ ամեն
անդամ բարձին տակէն թուղթ ու մատիտ
մը հանելով, իր մնարին քով պլոտիկ սեղա-

ՆՈՐԱՎԷԿԵՊԻՆ ՆՈՐԱՎԷԿԵՊԸ

Այդ կիրակի օրը շատ ուշ արթնացաւ
Ատոմ Որբունի: Փողոցը արդէն սկսած էր
աղմկիլ եկեղեցիէն վերադառներու բազ-
մութենէն՝ երբ ան դեռ անկողնին մէջ կըռ-
նակի վրայ երկնցած, աչքերը բաց՝ անհան-
դարտ երազանքի մը մէջ էր: «Է՛, ասանկ չըլլար,
գոչեց յանկարծ ընդուստ ոստումով
մը մահճակալէն վար ցատկելով՝ մինչև որ
գրիչս ձեռքս չառնեմ, բան մըն ալ պիտի
չկրնամ որոշել»:

Գուլպաներն ու տաբատը հագաւ ու մօ-
տեցաւ լուացքի սեղանին, շապիկին թևերը
սօթտեց, բայց յանկարծ ետ դարձաւ քմծի-
ծաղով մը. «Չէ, մուսաներս կը փախչին, ա-
ւելի աղէկ է լուացուելէ առաջ գործս վեր-
ջացնեմ»:

Ժակտան ալ հագաւ և դիմացի պատին
վրայ գետեղուած հայելիին առջև ձեռքի խնա-

նի մը վրայ սպասող մոմին լոյսին տակ՝ թելադրուած սրբագրութիւնները կը նօտագրէր։ Սակայն զինքը ամենէն աւելի տահնջողը նորավէպին վերջաւորութիւնն էր։ Քանի մը տեսակ վերջաբան միւնոյն ժամանակ եկած պաշարած էին իր բազմաչարչար երկակայութիւնը, մէկը միւսէն աւելի սրտայոց ու հիմա չէր պիտէր թէ որը ընտրէր։ Եւ սակայն պէտք էր վերջապէս աւարտել գրութիւնը, ամիս մը կար, որ իր ստորագրութիւնը չէր երկած թերթերուն մէջ։

Գրասեղանին առջև անցնելով Աստում Որբունի ձեռքին մէջ հաւաքեց անթիւ անգամ ջնջուած ու սրբագրուած թղթերը, զորս ինքն իսկ գժուար պիտի կարդար, եթէ արդէն յաճախակի ընթերցումով գոց ըրած չինէր։ Ամբողջութիւնը անգամ մը աչքէ անցուց, գիշերուան նօտագրութեան համաձայն անգամ մըն ալ սրբագրեց. յետոյ կրկին կարդաց ու աթոռէն վեր ցատկեց, հիացումէն չկրնալով ինքզինքը բռնել։

— Բաելիք չի կայ, աղունը է. ախ, մէյ մը սա անպիտամ վերջաւորութիւնն ալ յարմարցնէի...

Ու անմիջապէս երկակայեց իր այդ խաղ-

խզուած էջերը թերթի մը առաջին սիւնեակ-ներուն մէջ մաքուր ու մասնաւոր ինսամքով մը տպուած ու տակը խոշոր տառերով Ա. ՈՐԲՈՒՆԻ... Հապա այն ահագին տպաւորութիւնը զոր իր շուրջը պիտի սփոէր։ Քանի ծանօթներ փողոցին մէջ ձեռքը պիտի սեղմէին՝ «Աս ի՞նչ աղուոր գրած էիք, միւսիւ Որբունի», բացականչելով. ըանի՞-քանի աղջիկներ պիտի արտասուէին ծածուկ ու քանի անուշ ժպիտներէ... Ու վաղուան այս երանաւէտ հեռանկարէն զգիսած՝ Ասոմ Որբունի սկսած էր սենեակին շրջանը ընել աւելի ցատկելով քան վազելով, երբ յանկարծ սենեակին դուռը բացսւեցաւ։

— Մեղայ, գոչեց տարիքը առած կին մը ներս մտնելով՝ կէս ժամ է դուռը կը զարնեմ, չես իմանար. ի՞նչ կ'ընէիր։

— Գործ ունիմ, մայրիկ, մի խանգարեր զիս, պատասխանեց բանաստեղծը սրտմտած ձայնով մը։

— Կիրակի օրով ի՞նչ գործ է նորէն, տղայ. ժամ ալ չեկար։ Աստուծմէ չես վախնար, մինչև այս ատեն քնանալ կ'ըլլայ։

— Զիս հանգիստ ձգէ կըսեմ, մայրիկ, չես հասկնար։

Մայրը յանկարծ սեղանին վրայի լապտերը նկատելով.

—Վայ, ձունը զլխուս, գիշերը նորէն լուսացուցե՞ր ես. պիտի մեռնիս դուն, տղայ, կամ պիտի մեռնիս կամ պիտի խենթենաս առ կարգալուն երեսէն. քեզի քանի՞ անդամ ըսեր եմ, որ կէս գիշերուընէ առաջ տեղդ պառկիս:

—Տէ, լաւ, մայրիկ, հա հերիք է, ալ Աստուածդ սիրես գնա, քու խելքդ ամեն բանի չի համնիր», վրայ բերաւ Ասոմ ձայնը աւելի բարձրացնելով:

Խեղճ կինը լապտերը առաւ ու դուրս ելաւ. «Դուն մենակ քու խելքիդ ես հաւներ, խօսք մտիկ չես ըներ», մրմուալով քթին տակէն:

—Ուփ, դէ եկնուը զբականութեամբ պարապէ ասանկ մարդոց մէջ, զայրացած աղաղակեց Որբունի սենեակին դուռը ետևէն փակելով և կրկին զբասեղանին առջե անցաւ:

Գլուխը ձեռքերուն մէջ առած՝ պահ մը յուզումը հանդարտեցուց, մտածումները ամփոփեց ու զրիչը ձեռք առաւ. Քանի մը տող զրեց, ջնջեց, նորէն զրեց, սակայն անիծուած վերջաւորութիւնը չէր կաղապարուիր,

ու միտքը հետզհետէ լարուելով՝ բանաստեղծը սկսաւ բարձր ձայնով մենախօսել.

—Ամուսնացնեմ թէ չամուսնացնեմ, ամուսնացնեմ թէ չամուսնացնեմ... ամուսնացնեմ... չէ չամուսնացնեմ...

Բայց ձայն մը յանկարծ սթափեցուց զինքը... սենեակին դուռը կրկին կը բաղխուէր, արագ ու ամուր հարուածներով:

—Տէր Աստուած, պոռաց Ասոմ բարկութեամբ աթոռը տակէն քաշելով.—Ի՞նչ է նորէն, մայրիկ, զիս հանգիստ չպիտի թողուս:

—Դուռը չբանաս, ծօ, լսուեցաւ դուրսէն:

Ասոմ ձանչցաւ անմիջապէս իր ընկեր Տիգրան Ասապեանին ձայնը. աճապարանքով մը թղթերը հաւաքեց զզրոցին մէջ խորթեց ու գնաց դուռը բացաւ:

—Աս ի՞նչ կ'ընէիր ներսը, ծօ, հարցուց նորեկը իր ձեռքի նուրը ձեռնափայտին զլխովը Ասոմին մօրուքը խառնելով.—դուռը կը զարնեմ, կը զարնեմ, չես իմանար, եակէն ալ ամուր մը փակեր ես:

—Խելքը վրան է քի դուռին ձայնը իմանայ, ձայն տուաւ մայրը, որ միջանցքին մէջն էր. զագէթային բան կը գրէ նորէն:

— Զգէ, ախբար, մի հարցներ, պատասխանեց Որբունի դուռը գոցելէ յետոյ՝ զլուխը թօթուելով. բան մը սկսած եմ զրել, չեն թողներ որ վերջացնեմ. մէկը կ'ենէ, միւսը կը մտնէ սենեակս...

— Չըլլայ թէ ես ալ կը խանգարեմ քեզ:
— Զէ, չէ, ամենակին. կ'աղաճէմ նստէ, աղէկ որ եկար. գրութիւնս վերջացնելու վլրայ եմ, միայն թէ վերջաւորութիւնը չեմ պիտեր ի՞նչպէս բերեմ. հիմա դուն խորհուրդ տուր ինձի:

— Շատ աղէկ, գրածդ մէյմը կարդանայինք:

Ասոմ թղթերը գզրոցէն հանեց, ձեռքին մէջ այս կողմ, այն կողմ դարձուց տատամսոտ շարժումներով ու պատասխանեց.

— Զէ, բարեկամ, երէկ գիշեր սանկ կէս ժամուան մէջ աճապարանքով մը գրած եմ, դեռ չեմ ալ սրբազրած՝ աւելի աղէկ է չըկարդամ:

— Վնաս չունի, ճանըմ, կարդա, ես ալ բան մը գրած եմ, բերի, որ կարդամ քեզի:

— Անանկ է նէ առաջ դնեն կարդա:

— Ա՛ շատ նազ չեն ըներ, կարդայիր պիտի կարդա:

— Զէ, չէ, հրատարակուելէն ետքը կար-

դաս աւելի աղէկ կ'ըլլայ. տպագրուածը աւելի գօրաւոր աղդեցութիւն մը կ'ընէ մարդու վրայ, քան ձեռագիրը: Հիմա մինակ սկիզբը կարդամ, ետքէն ալ պարունակութիւնը բերանացի պատմմեմ. դուն կարծիքդ յայտնէ:

Ասոմ իր աթոռին վրայ աւելի լսու տեղաւորուեցաւ, քանի մը անգամ հազելով կոկորդը մաքրեց ու սկսաւ.

— Առառուան անուշիկ զովութիւնը հեշտօրօր զեփիւովն թեթև թեթրովը ամառուան աղուոր բնութիւնը սկսած էր գգուել և արել իր մօրը արգանդը արիւնելով դուրս կը սողար ու պուրակին սաղարթախիտ ծառերուն մէջէն պրիսմակուելով իր բոց ասեղները կը ցըցքնէր ծովուն լուրթ հայելիին վրայ: Օդին մէջ յասմիկի ու մեխակի գինովցնող բոյր մը ցանցնուած էր ու թոշունի աղուոր այգերդներ դարձարձիկ պտոյտներով իոլ հոսանք մը կը վազցնէին եթերին մէջ: Այդ պահուն համակ թոյր ու բոյր էակ մը՝ ծովուն եղերքը ժապաւինող արահետին նուրբ փոշիները իր երկնային ոտքերուն քնքուշ հպումովը սարսուեցնելով կը ճեմէր: Կարծես Աստղիկն ըլար, որ առառուան մշուշին մէջ իր լուսարքը առնելէ ետքը իր շրջապայութիւնը կը կատարէր: Արշալոյսի մեղկ ճառագայթ մը կը

համբուրէր իր կնոջական կաթ ծոծրակը, ուր ինկած մազի սիրուն գանդուրները իրենց գիւնով, հեշտանքոտ շոյանքը կուտային անոր փափուկ միսերուն:

— Ինսանը է, հարցուց Ատոմ Որբունի, թղթերը գրպանը խոթելով:

— Զշարունակես:

— Սկզբը սա է, մնացածը բերանացի պիտի պատմեմ, դուն հիմա ասչափին համար կարծիքդ յայտնէ:

— Փէք խըյախ է, անկեղծօրէն կ'ըսեմ. մանաւանդ սա արևի ծագումի պատկերը սքանչելի է. սակայն «իր շրջագայութիւնը կը կատարէր» նախադասութիւնը աղուոր չէ փախեր. գրուածքին «effet»-ը կը կոտրէ կոր. ատանկ հինցած, բանացատրութիւններ գործածելէ պէտք է խուսափիլ: Բոլորովին նոր, պատկերաւոր ոճեր ստեղծելու է: Զորորինակ առ նախադասութիւնը սապէս փոխես, ինսանը կ'ըլլայ. «իր գեղեցկութիւնը կը թափօրէր բնութեան մէջէն»:

— Ո՞հ, ատիկա հրաշալի պատկեր մըն է, դոչեց Որբունի տեղէն վեր ցատկելով. իր գեղեցկութիւնը կը թափօրէր. այսինքն թափօրի մը հանդիսաւորութիւնովս ու սրբութիւնովը կը պարտցնէր բնութեան մէջէն...

սակայն «թափօրէլ» բառ կայ:

— Ատ ալ խօսք է, պատասխանեց Տիգգրան Ասապեան քիչ մը վիրաւորուած. եթէ չի կայ, կը շինենք, ուրիշ բառ շինողները մեզնէ աւելի գրագէտ չեն եա:

— Ատոր տարակնյս կայ, ըսաւ Ատոմ ու անմիջապէս գրպանէն թուղթը հանելով որոշուած սրբազրութիւնը կատարեց. և լսած գովինասներէն ոգեսրուած ոտքի ելաւ ու ձեռքը Ասապեանի ուսին զնելով.

— Հիմա նորավէսիս պարունակութիւնը պատմեմ, մտիկ ըրէ: Ատ ինչպէս շատ գեղեցիկ կերպով գտար՝ իր գեղեցկութիւնը թափօրող աղջիկը, որուն անունը Նուարդ դրած եմ՝ զաւակն է հարուստ ընտանիքի մը, որ ծովեցերեայ գիւղ մը ամառանոց ելած է: Նուարդ, որ կրթուած, զգայուն ու բանաստեղծական սրաի տէր աղջիկ մըն է (կ'երեակայես, անսանկ չէ, մեր... Վարդանուշին պէս հրեշտակային բան մը), սովորութիւն ունի ամեն արտու պտոյտ մը կատարել ծովուն ափը: Ատ պտոյտներէն մէկուն միջոցին կը հանդիպի Մուշեղին, ձըկնորս երիտասարդ մը, որ իր առնական ու արևելեան տիպար գեղեցկութեամբ կազ-

— Ինչու, ինչ կայ որ, հարցուց Ատոմ
զարմացած:

— Բան մը չի կայ, միայն թէ իմ նո-
րավէպս ալ խելագարութեամբ կը վերջանայ,
դուն ուրիշ բան մը ընտրէ: Արդէն քուկինդ
տեղ-տեղ անչափ նման է իմ նորավէպիս,
որ կարծես թէ ինձմէ առած ըլլաս:

— Ինչպէս կրնամ քեզմէ առած ըլլալ,
ծո խըանէթ, երբ դեռ երեսը չեմ տեսած
գրածիդ:

— Ըսել չեմ ուզեր թէ ինձմէ առած ես:
Ատ նմանութիւնը երկուքնուս ալ գրական
նոյն դպրոցին պատկանելնէս յառաջ կուգայ.
և արդէն տարբերութիւններ ալ շատ կան.
զորօրինակ. իմ նորավէպիս աղջկան անունը
Սաթինիկ է, տղուն անունը Միհրան. իմ նո-
րավէպիս մէջ աղջիկն ու տղան վերջալոյ-
սին կը սիրահարին, մինչդեռ քուկինիդ մէջ
արշալոյսին. դուն անտառի մէջ ես սիրա-
հարեցուցեր, մինչդեռ ես նաւակին մէջ և
այն: Սակայն վերջաւորութիւնները իրարու-
նման ըլլան նէ աղէկ չըլլար:

— Ե՞ս, ինչ կ'ըսես հիմա, ինչպէս ընենք:

— Ի՞նչպէս պիտի ընես. իմ կարծիքովս
ամուսնացնելը պաղ կը փախչի. ատ տեսակ
վերջաւորութիւնը հին ռոմանթիկ դպրոցին

մուածքովը Նուարդին սիրաը կը գերէ: Տը-
ղան ալ աղջկան աղուորութենէն կը յափըշ-
տակուի և վերջապէս օր մը պուրակին մէկ
առանձնութեանը մէջ իրարու սիրա կը բա-
նան: Սակայն աղջիկը երբ իր սէրը ծնողքին
կը յայտնէ, ասոնք սասատիկ կը բարկանան
ու խստիւ կը մերժեն իրենց հաւանութիւնը:
Հիմա, իշտէ, հոս եկեր կեցեր եմ. չեմ գի-
տեր ամուսնացնեմ թէ չամուսնացնեմ: Մէյ
մը սապէս կը մտածեմ, աղջիկը օր մը նա-
ւարկելու երթայ, արկածը տեսնելով ծովը
նետուի և աղջիկը ազատէ. ու ասոր վրայ
ծնողը յուզուած իրենց աղջիկը իր ազա-
տարարին տան: Մէյ մըն ալ կը մտածեմ
սանկ tragique կերպով վերջացնեմ. Նուարդ
իր ծնողքին հետ քաղաք վերադառնայ, ծնող-
քը խիստ հսկողութիւն ընեն վրան. անանկ
որ ալ Մուշեղը չկրնայ տեսնալ և սրտին
ցաւէն թոքախտի ենթարկուելով մեռնի: Մու-
շեղն ալ իր սիրուհին մահուան լուրը առնե-
լուն ինքոյնքը ծովը նետէ կամ խենթենայ...
— Ատ խենթենալը ձգէ, դոչեց յանկարծ
Տիգրան Ասապեան, որ բաւական սրտնեղու-
թեամբ մտիկ ըրած էր ամբողջ պատմու-
թիւնը:

յատուկ է, մինչդեռ նոր, իրապաշտ ուղղութիւնով վէպերը միշտ tragicique վերջաւորութիւն մը կ'ունենան:

—Ուրեմն չամուսնացնեմ, կ'ըսես. խենթեցնելն ալ քու նորավէպիդ մէջ կայ. հապաբնչպէս ընեմ. ծովուն մէջ խեղդեմ տղան:

—Ատիկա էն աղէկն է, քանի որ տղան ալ ձկնորս է արդէն:

—Իսկ աղբջկը. թոքախտէ մեռնի թէ ատրճանակով ինքզինքը սպաննէ:

—Ատրճանակով. ատիկա ալ գէշ չէ, սանկ դիւցազներդական բան մըն ալ կը մըտնայ մէջը... սակայն չէ, թոքախտէ թող մեռնի, ատանկ աւելի քնքուշ կ'ըլլայ և աւելի սրտառուշ. մանաւանդնկարագրական աղուռ պատկեր մըն ալ կընաս դնել մէջը, թէ ինչպէս աղջիկը հիւանդութենէն սանկ մեղրամոմի պէս կը հատնի:

—Իրաւ, ատիկա խըյախ վերջաբան մը կ'ըլլայ, ուրեմն լմնցաւ, հիմա քուկինդ կարդանք, գոչեց Ատոմ ուրախութենէն ծափ զարներով:

Ու երկու բարեկամներ սկսան կարդար միւս նորավէպը, որ խակապէս հեղինակինքիչ առաջ թուած տարբերութիւններով միայն կը զանազանէր առաջինէն: Եւ աւելորդ

է յիշել թէ ընթերցանութեան պահուն Ատոմ Որբունի տոկոսով հանդերձ կը հատուցանէր իր ընկերոջ գովեսանները:

* *

Երկու օր յետոյ խմբագրատունէ մը կը ենէր Ատոմ Որբունի, թերթ մը ձեռքը և երանութեան ժպիտը շրթունքներուն: Փողոցներէն յաղթական քալուածքով մը կ'անցնէր և իրեն այնպէս կը թուէր թէ բոլոր անցորդներուն ուշագրութիւնը իր վրայ դարձած էր, այդ պատճանով գետին կը նայէր համեստութեան գէմ չը մեղանչելու համար: Նորավէպը այդ օրը լոյս տեսած էր թերթի մը մէջ, խմբագրութեան կողմէ հետեւել ծանօթութեամբ:

«Մեր ներկայ թուով կը հրատարակենք մեր տաղանդաւոր աշխատակից Ա. Որբունիի մէկ հոյակապ ու գողտրիկ էջը, որ վստահ ենք թէ յուզումի արցունքներ պիտի խլէ մեր զգայուն ընթերցողներու աչքերէն»:

Եւ միւնոյն թերթի միւնոյն համարին մէջ հետեւել ծանօթութիւնն ալ կար.

«Մեր վաղուան թուով պիտի հրատարակենք մէկ վսեմ նորավէպը մեր հանրածանօթ աշխատակից Տիգրան Ասապեանի»:

Ճիղրէ: Բերաննիդ այդչափ խոշոր մի բանաք, գեռ տեղի զարմանալին կայ. ճամբուծախիս ամբողջ գումարը հասած է 120 օսմանեան ոսկիի, որմէ 100 ոսկիին առջևնը շահակուած է անցագրի ծախք:

Պատմեմ:

Ա.

Ծննդավայրիս՝ Կարնոյ Սանասարեան վարժարանը հազիւ աւարտած, միակ իդէալս էր անցնել Եւրոպա և համալսարանական կըրթութիւն մը ստանալ: Դեռ փոքր հասակէս գրական ընդունակութիւն մը կը տեսնուէր մէջս և շաբաթը առնուազն երեք տրամակ և մէկ ոտանաւոր բանաստեղծութիւններս տեսրակի մը մէջ հաւաքած, մեծ ոգեսրութեամբ հօրս կը կարգայի և Աստուծոյ օրը քանի մը անգամ իրեն բացատրելով մէջս բռնկող երկնային հուրին զօրութիւննը, կ'աշխատէի համոզել, որ ազգին և մարդկութեան շահերը կը պահանջէին զիս վերջապէս Եւրոպա ողկութիւնները: Մարդը ի զուր կը ջանար զիմէս համարութիւնները ամփոփած տեսրակս, ուր յիշողութիւններս ամփոփած էի առեստրական շատ նշանաւոր ճամբորդութեան մը միջոցին: Խեղճ յիշատակարանս ինչպէս կ'ուզէի որ նոր մնար, երբ ձիուս թամբէն սկսած մինչև յարդի պարկը՝ հազար ծակուծուկ մտած էր վտանգաւոր ձեռքերու համար:

Հէնց առաջին երեսին վրայ կը կարդամ—1897 ապրիլ 20-ին մեկնեցայ Կարինէն և նոյն տարուան լուլիս 18-ին հասայ ՎԱՐԴԻ ՎԱՐԴԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

չափ զոհողութիւններով վերջապէս զաւակ
մը հասցուցի որ գործիս դլուխն անցնի, ծե-
րութեանս նեցուկ դառնայ, անոր ալ խելքը
հեռուներն է», կը գանգատէր խեղճ ծերու-
նին հանդիպած ծանօթին ու կը հառաչէր:
Վերջապէս անակնկալ դիպուած մը բաղդս
վճռեց: Հայրս մեռաւ օր մը, կարծես ուզե-
լով իւր մահովմ հարկադրել ինձի, ինչ որ չէր
կրցած խօսքով հասկցներ: Ծրագիրներս մէկ
հարուածով տակնուվրայ եղան, մեր ընտա-
նիքին ամբողջ բեռն իմ ուսերուս վրայ իյ-
նալով, ստիպուեցայ յուսահատօրէն այրել
բանաստեղծութիւններուս տետրակը և հօրս
կտաւեղէնի խանութը նստիր: Զեմ գիտեր,
այդ անտիպ գործերուս ոչնչացումով հայոց
գրականութիւնը օգուտ ըրաւ թէ վասս, բայց
այն ատենները վստահօրէն կըրնայի ըսել թէ
գէշ չեղաւ ինձի համար: Գրչի աեղ հօրս ար-
շինը ծեռք առնելով, քիչ ատենէն համոզուե-
ցայ որ առնտուրի աւելի շնորք ունէի քան
բանաստեղծութեան: Առևտուրի դիցուհին
առջի օրէն ժապեցաւ ինձի և կարճ միջոցի
մը մէջ հօրս համեստ գործը բաւական ընդ-
արձակելով, շուկայի վրայ՝ ինչպէս կ'ըսեն
«պատուաւոր աղգային մը» գարձայ, թաղա-
կան ընտրուելու չափ պատուաւոր:

Այս վաղահաս յաջողութենէն քաջալե-
րուած՝ արդէն սկսեր էի իդէալներու նոր
շրջան մը թևակոխել: Կ'երագէի գործս հե-
տրզետէ ընդարձակել, մեծ հարսաութիւն մը
դիզել և դրամի գորութեամբ յաջողցնել այն
բոլորը, ինչ որ չվիճակուեցաւ գրչով իրա-
գործել: Սակայն որո՞ւ մաքէն կ'անցնէր թէ
մօտաւոր ապագան կը ծիծաղէր վրաս...

Արդէն 1894 թուականին առևտրական
հրապարակը կայուն վիճակ մը ստացաւ և
իմ գործերս ալ սկսան կաղալ: Շատ անգամ
ամբողջ օրեր խանութիս մէջ կը յօրանցէի
առունց հինգ փարայի առուտառը ընելու. բայց
այդ միջոցին որո՞ւ հոգն էր առուտուն ու
օրուան շահը: Աշնան հովերը նետ ծիծաղ-
կոտ ձայներ կուգային հեռուներէ, հայերը
օրը քանի մը անգամ խորհրդաւոր բաներ կը
փափսային իրարու ականջի ու բոլորիս դէմ-
քերը ուրախութենէ կը ճառագայթէին:

Վրայ հասաւ 95 թուականը. մայիսի
արել սրտերնիս աւելի կենդանացուց: Մեր
փափսութները լսելի խօսակցութիւններու փո-
խուեցան, ուրախ լուրերը՝ կարծես անթել
հեռազբով ամեն կողմերէ տարտամօրէն, բայց
ժամը ժամին կը հասնէին մեզի և մէկ օրէն
միւսը անհամբեր զիրար շնորհաւորելու բար-

դին կը պատրաստուէինք: Քաղաքին մէջ լեռ-ներէն իջած ժամատեսիլ մարդերու բազ-մութիւն մը կը դիզուէր, շուկային մէջ ան-ցուդարձ կ'ընէին ասոնք սպառազէն ու դա-ժան նայուածքներ կը նետէին մեր ապրանք-ներուն ու մեր վրայ: Անծանօթ սպառնավք մը կը բարդուէր օդին մէջ, մեզ սրտապլն-դող յոյսերը սակայն դեռ շատ մեծ էին, մըտ-քերնէս կը ծիծաղէինք վայրենութեան այդ ամբողջ թափօրին վրայ: Բայց աւետիսնե-րուն շուտով բօթեր ալ սկսան խառնուիլ և սարսափի ու ակնկալութեան տարօրինակ զգացումի մը տակ ճմլուելու վրայ էինք, երբ վերջապէս փոթորիկը վրթաւ ու քշեց տա-րաւ յոյն ալ, յուսահատութիւնն ալ:

Այդ օրերուն, կամ ինչպէս կ. Պոլսոյ հայ թերթերը կը զբէին՝ «տնտեսական տագ-նապին» ատեն, առուտուրի հոգերէն ալ բո-լորովին ազատեցայ: Անծանօթ յաճախորդնե-րու խուժան մը առանց մեզի հարցնելու սըր-բած տարած էր ինչպէս շատ շատերուն այն-պէս ալ իմ խանութիս ամբողջ ապրանքը, մին-չե անգամ տախտակներու խաւաքարտներն ու խանութի փեղկերն ալ. փողերը սակայն չբերին մինչե այսօր... Այս մասին այնքան ալ չեմ ցաւիր, որովհետեւ ուրիշ շատ հայ

խանութպաններ ապրանքներուն հետ միա-սին իրենք ալ գնացին ու ալ չդարձան, ես գոնէ տեղս մնացի դրամագլուխիս մէկ մա-սին հետ:

Բ

Այսպէս մէկ անգամէն շահ-վնասին մըտ-մըտուքներէն ազատուելէ ետքը, մօտ երկու-տարիէ ի վեր տունս փակուած արձակուրդ կ'ընէի: Ու ես մենակ չէի, մեծ մասը այն հայերուն, որոնք կրցեր էին «անտեսական տագնապէն» գէթ գլուխնին ազատել՝ շնոր-հիւ վեհափառ սուլթանին իրենց թզենինե-րուն տակ պառկած, ունեցողը պատրաստէն կ'ուտէր, չունեցողը... ծոմ կը պահէր:

Այս վիճակը սակայն երթալով անտա-նելի ու տագնապալի կը դառնար ինձի հա-մար: Դրամագլուխիս արդէն բաւական նի-հարցեր էր, հազիւ դեռ քանի մը հարիւր ու-կի կը մնար, խանութս նորէն շակել չէի հա-մարձակիր. գուրսերը երթալ գործ որոնելու համար անկարելի էր, որովհետեւ անցագիր չէին տար:

Ելք մը գըանելու համար գիշեր ցերեկ գլուխս կը ճաթեցնէի, երբ կիւրակի օր մը

եկեղեցւոյ բեմէն մեր առաջնորդական տեղապահը մազթանքներու տարափով մը ժողովուրդին աւետեց կայսերական կարգ մը շնորհներ, որոնք պատրիարքարանէն հաղորդուած էին։ Առոնց մէջէն ինծի համար ամենէն կարևոր հայերուն արուած երթևեկի ազատութիւնն էր։ Ուրեմն կարելի էր անցագիր մը ձեռք բերել։

Նոյն օրը մեր տունը եկաւ Չափուշեան Սարդիսը, որ շուկայի դրացիս և ամենամօտ բարեկամներէս էր. իրեն ալ խանութը զարտեր էին և ինք ալ ինծի պէս դրամագլխէն ուտողներէն էր։

— է՛ ինչ ըսիր նայինք ասօրուան լուրերուն — հարցուց Սարդիսը ներս մտնելուն պէս։

— ի՞նչ ըսեմ, Սարդիս, սիրտս քիչ մը հանգստացաւ, եթէ քիչ մը ատեն ալ այսպէս պատրաստէն ուտենք, շուտով բերաննիս քամիին պիտի բանանք. ես կը մտածեմ անցագիր մը ձեռք ձգել ու կովկաս երթալ գործ վնտուելու։

— Կովկաս, չէ ես արդէն գործ մը գտեր եմ, եթէ բանիդ կուգայ մէկտեղ ընենք։ Աս Հայաստանի կողմերուն համը փախաւ ալ, ասկէ վերջը ապահով գործ չենք կրնալ տեսնել հոս. մեզի հանգստութիւն չպիտի տան,

բարեփոխութեան ալ յոյս մը չկայ հիմակունիմա. ինծի մնայ՝ ամենէն լաւ ձամբան աս կողմերէն հեռանալն է. երթանք Միջագետքի կողմը։ Ուր հայեր շատ չկան, հետևաբար հալածանքն ալ քիչ կ'ըլլայ։ Ես վաղուց տեղեկութիւն առած եմ որ ձիզրէի շուրջը բուրդի լաւ գործ կայ այնտեղերէն վաճառականները ամէն գարնան մեծ քանակութեամբ ոչխարի և այծի բուրդ կը գնեն և քէլէկներով*) Տիգրիսի վրայէն Բաղդադ կ'իջեցնեն, անկէ ալ Եւրոպա կը զրկեն շոգենաւերով։ Մենք ալ երթանք ձիզրէ այս գործը փորձենք. զուն քանի մը հարիւր ուկի ունիս, այդչափ մըն ալ ես կը գնեմ, գործի կըսկախնք. ի՞նչ կ'ըսես։ Ի՞նչ ըսէի. այն տեսակ կացութեան մը մէջ կը գտնուէի որ երկար բարակ մտածելու ընդունակութիւնը վաղուց էի կորսնցուցեր։ Անմիջապէս հաւանութիւնս տուի և քանի մը օրէն սկսանք պատրաստութիւն տեսնել, կարելի եղածին չափ շուտով մեկնելու և մայիսին անպատճառ ձիզրէ գտնուելու համար։

Հակառակ կայսերական շնորհներուն

*) Քէլէկ — այծի տիկերով շինուած տեսակ մը նաւ, որով կըկատարեն ճամբորդութիւնն ու փոխադրութիւնները Տիգրիսի վրայ.

անցագիր հանելը այնչափ ալ դիւրին չեղաւ:
 Ամբողջ երեք շաբաթ այս դոնէն այն գուռը
 վազեցինք, քանի մը զոյզ կօշիկ մաշեցու-
 յինք և քանի մը տասնեակ ալ մէճիտիյներ *)
 կերցուցինք աջ ու ձախ: Առաջնորդարա-
 նէն վլայական մը պէտք էր, մուլսթարէն
 (թաղապետ) թուղթ մը ապացուցանելու հա-
 մար, որ պետական տուրքերը ամբողջովին
 վճարած էինք և երաշխաւոր մը, Ամերիկա
 չփախչելու համար: Վերջապէս այս բոլոր
 ձևակերպութիւնները լրացնելէ ետքը՝ անցա-
 գիր արուելու հրամանը ելաւ և գնացինք ներ-
 կայացանք անցագրի քարտուղարին:

Քեաթիպ (զրագիր) էֆէնտին ալ ան-
 հրաժեշտ համարեց իր կողմէն քանի մը հար-
 ցուփորձ ընել, և մարդահամարի տոմարը բա-
 ցաւ մեր անունները գտնելու: Իմ անուանք
 արձանագրութիւնը համապատասխան էր ծր-
 նընդեան թուղթիս. իսկ երբ կարգը եկաւ.
 Սարգիսին, էֆէնտին տոմարին մէջ կարդաց.

— Սարգիս Զավուշեան, ծնած 1309 ըէ-
 ճէպ 19-ին—քանի մը ըոսէ մատներուն վրայ
 հաշիւներ ըրաւ և ապուշ ակնարկ մը ուղ-
 ղելով ընկերոջս երեսին հարցուց.

*) Մէջիտիյէ—թբքական արծաթ փող մօտ
 2 ոսորլի արժողութեամբ:

— Որեմն գուն վեց տարեկան ես:
 — Վեց տարեկան, ինչ կ'ըսէք, էֆէնդի,
 — գոչեց Սարգիս ինքիրմէ ելած:
 — Ի՞նչ կը պոռաս, յիմար, չհաշուես,
 1309-ին ես ծներ, հիմա 1315 թուականն է,
 քանի տարի կ'ընէ:

Իսկապէս տոմարին հաշուովը 30 տա-
 րեկան ընկերու 6 տարեկան կը դառնար. ակ-
 ներև էր որ արձանագրութեան ժամանակ
 պաշտօնեան սխալուել էր:

— Տոմարը սխալ է, էֆէնդի, ինդրեմ
 ուղեցէք, ես ի՞նչպէս կընամ 6 տարեկան
 ըլլալ—ըսաւ Սարգիս վրդոված ձայնով:

— Լեզուդ քաշէ, շնչու, — պոռաց էֆէն-
 դին կատաղած՝ խոշոր թանաքամանը աջ
 բոռնցքին մէջ առնելով՝ պետական տոմա-
 րը սխալ չի կընար ըլլալ. ինչպէս այստեղ
 զրուած է, այնպէս ալ անցագրին մէջ կը
 զրեմ ձեռքդ կուտամ. կ'ուզես առ, չես ու-
 զեր մի առներ:

Ընկերոջս տաք բնաւորութիւնը զիտ-
 նալով՝ անմիջապէս գուշակեցի, որ մեզի հա-
 մար շատ վտանգաւոր ընդհարում մը տեղի
 պիտի ունենար. ուստի Սարգսին թևէն քա-
 շելով միջամտեցի:

— Ի՞նչ ափեղցիկեղ դուրս կուտաս, ծօ,

Էֆէնդին իրաւունք ունի, ի հարկէ, պետական տոմարը չի կրնար սխալ ըլլալ. դուն ես շուտ մեծցեր, լուր չունիս:

Այս խելօք միջամտութեանս վրայ քեաթիալ էֆէնտին քիչ մը հանդարտեցաւ. խընդրեցի որ միմիայն իմ անցագիրս զրէ և գործերնիս վերջացնելէ յետոյ դուրս ելանք:

Զայրոյթէն Սարգիսին բերանը չէր բացուէր, խեղճը ամբողջ կեանքին մէջ անցագրի պէտք չէր ունեցած, որովհետև զեռքնաւ չէր ճամբորդած և հետևաբար մտքէն խակ չէր անցըներ թէ մարդահամարի տոմարը կրնար այդչափ պզտիկցուցած ըլլալ զինքը: Հիմա՝ վեց տարեկանի անցագիր առնել, ինք իր ոտքը թակարդի մէջ ձգել կը նշանակէր. խակ այդ շատ ակնյայտնի սխալը ուղղել տալը, եթէ ոչ անկարելի՝ գէթ երկարժամանակի կարօտ էր, մինչդեռ մենք մայիս ամսուն անսլատճառ ձիզրէ պէտք է գտնուէինք, օր առաջ քըդերու հետ ապրանքի մասին պայմանաւորուելու համար: Արդէն ապրիլ 19 էր, 10—12 օրուան ճամբայ ունէինք առջևնիս, մեր վաղեմի ծանօթ կարաւանապետ քուրդ Ալի աղայի կարաւանը յաջորդ օրը պիտի մեկնէր. ուստի որոշե-

ցինք որ ես մեկնիմ, իսկ Սարգիսը մնայ առաջմք:

Յաջորդ օրը իրիկուան դէմ արդէն մեր կարաւանը քաղաքի դռնէն դուրս կ'ելնէր: Երբ դրան մէջ մտանք՝ քովնտի սենեակներէն խումբ մը մարդիկ անմիջապէս մեր վրայ թափեցան. իւրաքանչիւրը մէկ ճամբորդի մօտեցաւ, ծերունի զապթիյէ մըն ալ իմ ձիւս սանձէն բռնեց: Ես արդէն անցագիրս բացած՝ պատրաստ բռնած էի ձեռքս և խկոյն պարզեցի:

— Այդ ի՞նչ է, անցագիր է. խոթէ գըրպանդ, ասոր տեղը քսակդ հանէ— ձայն տուաւ զապթիյէն գլուխ շարժելով:

Դժուար չէր միտքը հասկանալ, հանեցի հինգ զրուշնոց մը զրի ափը:

— Դէ հիմա գնա, բարի ճանապարհ— բուաւ ու ձիուս զլուխը բաց թողուց:

Գ.

Ճանապարհի վրայ մեր առաջին հանդիպելիք քաղաքը Բաղէշն էր: Կարինէն մինչև հոդ 8 օր տեսեց. ճամբան ամէն քայլի կը հանդիպէինք Համբիդիյէ հեծելազօրքերու, որոնք ամբողջ օրը ձիու վրայ՝ դաշտերն ու

ուղիները կը չափչփէին, «վսասակար տարբերը» ջնջելու, հայ գիւղացիները ցորենի, դոյքի, անասուններու ծանրաբեռնութենէն ազատելու և երկիրը միշտ այդպէս խաղաղ պահպանելու պաշտօնով։ Կարաւանին մէջ միակ հայն էի ես, սակայն կարաւանապետ Ալի աղան հօրս վաղեմի բարեկամն էր, տարիներով մեր ապրանքները փոխադրած էր, այդ պատճառով չէր կրնար տանիլ եթէ մէկը մինչև իսկ ծուռ նայուածք մը նետէր վրաս։ Քառասուն տարիէ ի վեր այդ ճամբաներու վրայ կը բանէր, մօտիկ յարաբերութիւններ ունէր քուրդ ցեղապետներու հետ, այդ պատճառով ալ հասարակ քրդերը կը քաշուէին իրմէ։ Ահա այս մարդուն պաշտպանութեանը շնորհիւ առանց զլուխս ճամբան թողնելու հասայ Բաղէց։

Մեր կարաւանին զլուխը արդէն քաղաք մտած էր, իմ ամբողջ իրեղէններս ու անկողինս ձիուս վրայ բարձուած էին և ես ալ ատոնց վրայ թառած՝ բաւական բարձր դիրք մը ունէի, ուրկէ օրօրուելով կը դիտէի գեղեցիկ ձորի մը երկու շրթներուն վըդարայ սփռուած Բաղէցը։ Սակայն այդ բանաստեղծական դրութիւնս երկար չտևեց։ Առաջնիս ձգուած կամուրջի մը զլուխը աղ-

մուկ մը բարձրացաւ յանկարծ։ Ոստիկաններու ծխախոտի ու հանրային պարաքի գէտերու խումբ մը յարձակում էր գործեր կարաւանին վրայ. մէկը անցագիր կը հարցնէր ճամբորդներէն, միւսը ջորեպաններուն վրանց կլուխը կը խուզարկէր որ չինի թէ առանց թղթադրոշմի նամակներ փոխադրեն, իսկ ուրիշներ ճամբորդներուն իրեղէնները դուրս կը թափէին արգիլուած ծխախոտ և մաքսէ վախցուած ուրիշ ապրանքներ վնտոելու։ Ես հանգիստ սրտով մօտեցայ. ինչու պիտի վախնայի, վառք Աստուծոյ կանոնաւոր անցագիր ունէի և քովս ալ արգիլուած բան մը չկար, երբ ոստիկաններու գլխաւորը յանկարծ զիս նշմարեց. քանի մը բոպէ աչքերը դէմքիս սեենեց և բերանը խոշոր մը բանաւով վրաս վագեց պոռալով.

—Աման թութնեն, թամ պու խընդիր տիր. (Աման բռնեցէք, հէնց այս խոզն է):

Այս տարօրինակ աղաղակի իմաստին վրայ մտածելու ժամանակ իսկ չունեցայ, մէկ ակնթարթի մէջ բոլոր ոստիկանները վըրաս թափեցան ու զիս ձիէն վար առնելով ճամբուն եղերքը քաշեցին։

—Ուրկէ կուգաս, հարցըռուց զիխաւոր

ոստիկանը, դժուարին որս մը բռնած շան մը պէս հևալով:

—Երզրումէն, էֆէնդի, ահաւասիկ անցագիրս:

Անցագրիս վրայ հարեանցի ակնարկ մը ձգեց ու գրպանը դրաւ ծիծաղելով:

—Այդ բոլորը լաւ ես սարքեր, աղուէս կեափուր, ընկիր առջևս, հիմա անմիջապէս ոստիկանատուն պէտք է երթաս:

—Բայց ինչու, էֆէնդի, պատճառը հասկընանք:

—Բալէ, շուն—որոտաց փօլիս էֆէնդին աքացի մը տալով ետևէս—հիմա ժամերով քեզի բացատրութիւն տալու պարտականութիւն չունիմ, ոստիկանատուն երթանք, կ'իմանաս:

Ա՛լ հասկցայ որ բերան բանալու չէր գար, ուստի գլուխս կախած սկսայ քալել, մինչդեռ անդին ոստիկան մը ու քանի մը դէտեր սկսեր էին իրեղէններս տակն ու վըրայ ընել: Քաղաքին մէջէն իմ անցքս բաւական հանդիսաւոր էր. չորս ոստիկաններով շրջապատուած կը յառաջանայի, իսկ զլխաւոր ոստիկանը առջևէս իր հոյակապ փորը կը տանէր, աջ ու ձախ գոռոզ ակնարկներ նետելով: Իսկ երբ ոստիկանատուն

հասանք՝ ըրած տպաւորութիւնս աննկարագրելի էր: Փափսուքներ փոխանակուեցան ինծի ընկերացող ոստիկաններուն ու հոն գանուողներուն միջև և զիս անմիջապէս ոստիկանութեան կօմիսէրին առջեր հանեցին:

Կօմիսէրը երկայնահասակ, ալեխառն մազերով մարդ մըն էր, այն դէմքերէն, որոնց վրայ բնութիւնը առաջի օրէն ապուշութեան կնիքը կը գրոշմէ: Զիս ձերբակալող հաստափոր ոստիկանը առջևէս մտաւ, իր զլխաւորը բարեկելէ ետքը՝ մօտեցաւ և բան մը ըստ ականջին: Ժպիտ մը փայլեցաւ կօմիսէրի նիհար, զառամած դէմքին վրայ, նարկիէջի ծխափողը բերնէն հանեց և իր օգնականին դառնալով.

—Շուտ, շուտ, սա անցեալ օր Ախլաթէն եկած թուղթը բերէք:

Կօմիսէր էֆէնդին թուղթը ձեռքը բըռնած՝ մէյ մը վրան կը նայէր, մէյմը երեսիս: Դէմքին ժպիտը աւելի բացուեցաւ և վտիտ այտերուն վրայ հրճուանքի ջղաձգութիւններ սկսան նշմարուիլ: Ինծի համար տանջող հանելուկ մը եղող այդ բաղդատութիւնը աւարտելէ ետքը յանկարծ օգնականին դարձաւ.

—Նարգամ, անդամ մըն ալ դուք համեմատեցէք:

«Միջահասակ, ոչ շատ դէք և ոչ ար
շատ նիհար, թուլս մազերով, ճակատը բա-
ւական լայն ու դուրս ցցուած, ճակատին
տակը երկու աչքեր, աչքերուն վրայ դոյգ
մը յօնքեր, քիթ մը, քթին տակը բերան մը
և գլխին երկու քովերն ալ երկու ականջներ»։

Օգնականը լարուած կը լսէք, ճպուտ
աչքերովը անդադար դէմքս խուզարկելով։
Երբ ընթերցումը աւարտեցաւ, աջ ձեռքը
կուրծքին դրաւ ու պատասխանեց։

—Հաւատքս վկայ, նմանութիւնը կա-
տարեալ է։ Իսկ ես այլևս չկընալով տանել
անշարժ արձանի դիրքը՝ բերանս բացի։

—Խնդրեմ, էֆէնդի, այս ի՞նչ հանելուկ
է, որո՞ւ կը նմանցնէք զիս։

—Լուս, լիրք, ձայնդ կտրէ, քեզի բան
չհարցուցինք—պոռաց կօմիսէրը նստած տե-
ղէն թիզ մը վեր թռչելով, յետոյ քանի մը
անդամ նարկիլէն կրկուացուց, աչքերը աւե-
լի խոժոռեց և ցուցամատը շարժելով հրա-
մայեց։

—Հիմա ամեն մէկ հարցումիս կէտ առ
կէտ և ամենայն ճշտութեամբ պատասխան
պիտի տաս. կ'իմանմա։

—Այս, էփէնդի, պատրաստ եմ, պա-

տասխանեցի թէմէննահ ¹⁾ մը ընելով։

—Ո՞ւրկէ կուգաս։
—Երզրումէն։
—Ո՞ւր կ'երթաս։
—Ճիզրէ։
—Ի՞նչ ընելու։
—Բուրդ գնելու։
—Երզրում բուրդ չկար։
—Կար, բայց ոչ նոյն քանակութեամբ
և նոյն զներով։
—Ինչու Տիարպէքիրի վրայով չգնացիր։
—Ինծի ըսին թէ այս ճամբան աւելի
մօտ է և աւելի յարմար։
—Ո՞վ ըսաւ։
—Բարեկամներ։
—Ի՞նչ են այդ բարեկամներուդ անուն-
ները։

—Հիմա անունով, մականունով չեմ կըր-
նար յիշել թէ որոնք էին ինծի այդ խորհուր-
դը տուողները. էրզրումի մէջ ունեցած հայ
և թուրք ծանօթներս էին։

—Բնիկ էրզրումցի ես։
—Այս, էփէնդիմ։
—Ասկէ առաջ ճամբորդած ես երբէք։

¹⁾) Թէմէննահ—թրքական բարեհ։

— Երզրումի նահանգին մէջ ճամբորդած
եմ, բայց նահանգին գուրս չեմ ելեր:
— Ո՞րտեղեր եղած ես և ո՞ր թուակա-
նին:
— Հինգ տարի առաջ անգամ մը Երզնկա
գնացած եմ առեւտրական գործով, անգամ
մըն ալ Ալաշկերտ:
— Ալաշկերտ ինչու գնացիր:
— Կտաւեղին տարի ծախելու:
— Ճիշտը խօսէ:
— Զուտ ճշմարտութիւնը կ'ըսեմ:
— Ե՛լաւ, ուրկէ կուգաս հիմա:
— Երզրումէն, էֆէնդիմ:
— Առ անգամ մը ըսիր հասկցանք, միւ-
նոյն բանը միշտ չեն կրկներ:
— Բայց ինչ ընեմ, էֆէնդի, երբ դուք
միւնոյն հարցումը կ'ընէք:
— Միւնոյն հարցումը կրնեմ որ նոր բան
ըսես. Ախալթի կողմերը չես եղած բնաւ:
— Ամենաին:
— Իսկ խոռվարարապետ Սերոբը չես
ճանչնար:
— Սնունը նոր կը լսեմ:
— Հիմա ուր երթալու միտք ունիս:
— Տիգրիսի եզերքը գտնուող ճիզրէ քա-
ղաքը պիտի երթամ բուրդ գնելու:

— Նորէն նոյն խօսքերը կը կրկնես, ան-
պիտան, — պոռաց յանկարծ կօմիսէրը ոտքը
գետին զարնելով — Տալուորիկի կողմերը եր-
թալու գիտաւորութիւն չունի՞ս:
— Կ'աղաջեմ, էֆէնդի, Տալուորիկ ես
Ի՞նչ գործ ունիմ. ինչպէս ըսի և ինչպէս
անցագրիս մէջ ալ գրուած է՝ ուղղակի եր-
զրումէն կուգամ ու Ճիզրէ կ'երթամ բուրդ
գնելու:
— Մուտ է, սուտ բոլորը սուտ է, շան
որդի, ինչպէս կ'երեկ՝ գուն առանց ծեծ ու-
տելու ճշմարտութիւնը չպիտի խօսիս, — գո-
չեց կօմիսէրը ոտքի ելնելով. — մենք քու մա-
սիդ վաղուց տեղեկութիւն ստացած ենք,
ինչպէս քիչ առաջ տեսար՝ մինչև անգամ
դիմագծութիւնդ ալ ունէինք. Դուն Սերոբի
մարդերէն ես, այս ձմեռ Ախալթի գիւղերը
թափառեր ես և հիմա ալ Տալուորիկ կ'ու-
զես երթալ. միայն Ալաշկերտ երթալդ չէինք
գիտեր, ան ալ իմացանք քիչ առաջ. Զես-
քէս չես կրնալ ազատիլ, ես քեզ շաբաթ մըն
է վինտուել կուտամ. եթէ խելք ունիս ըրած-
ներուդ ու գիտցածներուդ ամբողջը անու-
շութեամբ խոստովանէ, ես ալ կ'աշխատիմ
կերպով մը ազատել քեզ. ապա թէ ոչ գործդ
մինչև կախաղան կը հասնի:

— Բայց կ'աղաչեմ, էֆէնդի, դուք զիսուրիշ մէկու մը տեղ կը գնէք. մինչդեռ ես կանոնաւոր անցագիր ունիմ. էրզըումի մէջ ծանօթ մարդ եմ. կընաք իմ ծախսովս հեռագիր մը տալ անմիջապէս և ստուգել...

— Սուս, սուս, երկար խօսք չեմ ուզեր ես, — ընդմիջեց կօմիսէրը բարկութեամբ, — հիմա գնա ներս, այս ըստածներուս վրայ խորհէ, քեզի երկու օր միջոց կուտամ:

Եւ դասնալով ոստիկանին հրամայեց. — Ոռէք ներս:

Անմիջապէս զիս բանելով վար իջեցուցին. վրաս գլուխս խուզարկեցին և փոքրիկ սենեակ մը հրելով դուռը վրայէս փակեցին:

Դ

Սենեակը բաւական մութ էր և փայտէ կոպիտ նստարան մը միայն կար մէջը. բայց ես ճամբու յոգնութիւններէն և կրած յանկարծական յուզումէս այնպէս ուժասպառ եղած էի, որ այդ նստարանին վրայ փոռելուս պէս աչքերս փակուեցան: Շատ խոռով քուն մը անցուցի: Էրզըումի, ճամբու տպա-

միսէրի սպառնացած կախաղանի պատկերը իրար խառնուելով սարսափելի մղձաւանջիւ մը տակ կը ճնշէին զիս: Կէսքուն, կէսարթուն վիճակի մէջ դեռ երկար պիտի մնայի, եթէ մէկը յանկարծ չոթափեցնէր զիս: Աչքերըս բացի, ծերունի զապթիյէ մը, որուաչքերէն ջուրն ու ճպուռը այնպէս կը հոսակին, «ինչպէս խէջը Արաբիայի արմաւենիներէն»՝ կանգնած էր սնարիս քով, ձէթի ճրագ մը ձեռքը:

— Ե՛լ, հէ, ել, ճրագ եմ բերեր: Կը կըրկնէր մարդը զիս ցնցելով:

Շտկուեցայ նստայ, արդէն մթներ էր. սստաիկ անօթութիւն կըզգայի և միենոյն ժամանակ ծխելու մեծ ախորժակ: Հանեցի մէճիտիյէ մը տուի ծերուկին, խնդրելով որ քիչ մը հաց, պանիր, քիչ մըն ալ ծխախոռ բերէ ինծի: Ճրագին աղօտ լոյսովը երբ արձաթին փայլը տեսաւ, ծերուկին աղքերահոս աշուլեցին. «զլխուս վրայ», ըստ ու դուրս գնաց: Քիչ ետքը վերելով, բայց դրամին ապսպրածներս բերելով, բայց դրամին աւելցածը աւելորդ է ըսել թէ զրպանը մոռցաւ:

— Իմ անունս Օսման չափուշ է, այստեղի պահապանն եմ ես, — ներկայացուց ոստիկի պահապանն եմ ես,

կանը ինքզինք. — երբ բանի մը պէտք ունենաս, ըսէ, անմիջապէս կը կատարեմ:

— Լաւ ուրեմն, Օսման չափուշ, շնորհակալ եմ քու բարութեանդ համար. ես այսօր կարաւանով էզրումէն եկայ, զիս բաղաքի մուտքին առջև բանեցին հոս բերին. իսկ իրեղէններս չեմ գիտեր ինչ եղան. չես կը ընառ գտնել բերել քովա:

— Տեսնեմ, պատասխանեց Օսման չափուշ զիսովը տարակուսական նշան մը ընելով ու գնաց:

Կէս ժամու չափ յետոյ կրկին ներս մրտաւ և մօտենալով՝ կամացուկ մը. կարծես կը վախնար որ լսեն.

— Իրեղէններդ փօլիսներու սենեակն են. միւս բաները անկարելի է առնել, բայց անկողինդ թերես կարողանամ բերել, եթէ շնորուն առջև քիչ մը ոսկոր նետեմ:

Ինձի ալ ամենէն աւելի անկողինը պէտք էր, ուստի առանց երկար-բարակը փնտուելու հարցուցի.

— Ո՞րչափ պէտք է, Օսման չափուշ:

— Կարծեմ չորս ճերմակով կը լինի: Պատասխանեց բարեսիրտ չափուշը նոյն զգոյշ ձայնով:

Չորս ճերմակը տուի, անկողինս եկաւ.

փայտէ նստարանին վրայ փռեցի, տեղաւորուեցայ, որովհետև կը տեսնէի որ անչափ ալ շուտ չը պիտի կընայի ազատիլ այդ հիւրընկալ օճախէն:

Այսպէս երկու օր անցուցի. կօմիսէր էֆէգիին շնորհած պայմանաժամը լրացած էր, ուստի զիս կրկին իր տեսութեանը արժանի ըրաւ: Առաջին հարցաքննութիւնը կէտ առ կէտ կրկնուեցաւ երկրորդ տպագրութեամբ, միակ փոփոխութիւնն ու յաւելումը ապտակի և գաւազանի հարցուածներուն մէջ կը կայանային: Հակառակ այդ բոլոր ճիգերուն, ճարպիկ ոստիկանապեաը չկըցաւ սակայն «նոր բան» մը լսել տալ ինձի և զիս կրկին իմ ճգնարանս ճամբեց, այս անգամ առանց պայմանաժամի:

Եւ իրօք, անկէ վերջը կարծես իմ գոյութիւնս ալ մոոցուեցաւ, ցեռեկները կը մթնէին, զիշերները կը լուսնային, բայց ես իմ սովորական Օսման չափուշէս զատ մարդու երես չէի տեսներ: Այս կացութիւնը ամբողջ չորս շաբաթ շարունակուեցաւ. քանի մը անգամներ կօմիսէրին նամակ գրած էի, կուսակալին ալ երկու աղերսագիր, սակայն ճայն-Ճուն չելաւ: Բուրդի ժամանակը կ'անցնէր, բայց ով էր ալ ճիգրէի բուրդին

մասին մտածողը, երբ հիմա իմ բուրդիս հետ
կաշիս ալ աճուրդի կը հանէին: Կատաղու-
թեան, թախծութեան, հուսահատութեան ժա-
մեր իրարու կը յաջորդէին. երանի կուտայի
Սարգսին որ չկրցաւ հետս դալ և կ'անիծէի
աև բաղդս որ մարդահամարի պաշտօնեան
իմ ծննդեան թուականս ալ սխալ չէր ար-
ձանագրած. վեց տարեկան չէ, թող վեց ամ-
սական դարձնէին զիս, միայն թէ այս վի-
ճակին չհասնէի:

Վերջապէս օրին մէկն ալ խցիկիս դու-
ռը բացուեցաւ և Օսման չափուշի տեղ նոր
դէմք մը նրացաւ: Ներս մտնողը երկարահա-
սակ մարդ մըն էր, երոպականի և թրքա-
կանի խառնուրդ տարազով, մէջքը կուզ, եր-
կար ալեխառն մորուքը կուրծքը կ'աւլէր և
մէկ աշքն ալ կոյր էր: Ժայիտը շրթունքնե-
րուն՝ մօտեցաւ ինձի.

—Բարեւ, դուն մեր էրզրումցի Սահակ
աղային տղան ես եղեր:

—Այս, պատասխանեցի այս ծանօթու-
թեան վրայ զարմացած և քիչ մըն ալ ու-
րախացած:

—Ես այսօր իմացայ. Է ի՞նչպէս է նա-
յինք հայրդ:

—Հայրս վաղուց մեռած է:

—Զէ, ձանըմ. վախ, վախ, խեղճ Սա-
հակ աղա, ինչ լաւ բարեկամներ էինք, էր-
զըրում եղած ժամանակս ամէն օր խանու-
թը կ'երթայի սուրճը խմելու. դուն այն ժա-
մանակ դեռ երեխայ էիր, երբեմն խանութ
կը բերէին զիրկս կ'առնէի կը սիրէի քեզ,
բայց չես կրնար յիշել, շատ փոքր էիր:
—Խնդրեմ, կրնամ ձեր անունը հարց-
նել:

—Իսծի Պայրամ աղա կ'ըսեն. կուսա-
կալին տան ծախսարարն եմ: Պատասխանեց
հօրս անծանօթ բարեկամը կոր քամակը շը-
տկել փորձելով:

—Աւրեմն, Պայրամ աղա, քանի որ հան-
գուցեալ հօրս այդշափ մօտ բարեկամն էք,
կ'աղաչեմ ճար մը ըրէք վիճակիս, երզրու-
մէն ելայ Ճիզրէ կ'երթայի բուրդ գնելու,
այստեղ քաղաքին եզերքը ձերբակալեցին զիս
ու հոս բերին: Զեմ զիտեր որո՞ւ կը նմա-
նեցնեն ու ծանը ամբաստանութիւններ կ'ը-
նեն վրաս, մինչդեռ ես անմեղ երիտասարդ
մըն եմ, կանոնաւոր անցագիր ալ ունիմ:

—Ես ալ արդէն ճիշդ ատոր համար ե-
կած եմ—պատասխանեց Պայրամ աղան մը-
տերմօրէն քովս նստելով—կտոր մը աղ ու
հացը տասը տարուան իրաւունք ունի ըսեր

են, ես ալ քու հօրդ հետ այնչափ տարի աղ ու հաց կերած եմ, չեմ կրնալ մոռնալ. երբ հոս լինելո իմացայ, անմիջապէս վազեցի եկայ որ ճար մը ընեմ քեզ ազատելու: Եւ ձեռքէս չեմ խնայեր, բայց պէտք է որ դուն ալ իմ խորհուրդներս լսես:

Ի՞նչ որ պէտք է ընել, խնդրեմ ըսէք, անմիջապէս կատարելու պատրաստ եմ:

—Շատ բան պէտք չէ. բայց զիտես որ հիմա առանց ստակի գործ չի դառնար, ամէն բանի ճոթը ասոր կապուած է, ըստ Պայրամ աղան բութամատն ու ցուցամատը իրար շփելով:

—Անշուշտ, բայց որչափով կը վերջանայ գործս:

—Շատ չէ. հարիւր կարմիրդ կ'երթայ: —Հարիւր կարմիր. ի՞նչ կ'ըսէք, Պայրամ աղա, —բացազնչեցի ինքիրմէս ելած—ատ անկարելի է, չեմ կրնար տալ, կարողութենէս վեր է:

Եւ չկրնալով վայրկենական զայրոյթո զսպել, շարունակեցի:

—Ի՞նչ, անմեղ տեղը ամբողջ ամիս մը բանտարկուիմ, ծեծ ուտեմ, տանջուիմ, գործէս մնամ և դեռ հարիւր ոսկի ալ տուգանք տամ. չէ, անկարելի է, չեմ կրնար, փարա

մը չեմ տար. անմիջապէս հեռագիր կուտամ զոլիս ուղղակի վեհ. սուլթանին, վիճակս կը պարզեմ, արդարութիւն կը խնդրեմ: Դեռ անցեալները իրադէ ելաւ որ հայերը ազատ ըլլան ուզած տեղերնին ճամբորդելու...

—Հանդարտ, հանդարտ, տղաս, հանդարտ խօսէ—ըստ Պայրամ աղան հայրական շեշտովլ մը՝ թևս բռնելով—բարկութիւնը լաւ բան չէ, այդ խօսքերը չըլլայ թէ ուրիշի առջև ալ ըսես, յետոյ դործդ աւելի կը ծանրանայ: Սուլթանին զիմելո ալ օգուտ մը չունի. անոր հոգը հատեր էր, քու հեռագիրդ պիտի կարդար. ես քեզի ինչ որ կ'ըսէմ՝ մտիկ ըրէ, քու օգտիդ համար է. ստակներդ ես չպիտի առնեմ զրպանս զնեմ, պէտք եղած տեղեր պիտի տամ որ աղատիս:

—Քաւ լիցի, Պայրամ աղա, այդ տեսակ կասկածներ չունիմ ես, բայց այդչափ մեծ գումար չեմ կրնար տալ, ունեցած չունեցածս 200 ոսկի է, անոր 100-ը տամ, ինձի ի՞նչ կը մնայ:

—Է՛հ, ըստեներուս վրայ խորհէ, ես պէտք է երթամ, գործ ունիմ. երբ ժամանակ գտնեմ, կրկին կուգամ, վերջացուց Պայրամ աղան ու բարեկելով գուրս ելաւ:

Գլուխս ձեռքերուս մէջ առած՝ բաւա-

կան երկար մտածեցի։ Պայրամ աղային հօրս հետ ունեցած բարեկամութեան շատ հաւատալու չէր գար, պարզապէս կը տեսնէի որ մարդը լոկ միջնորդ մըն էր կօմիսէրին՝ թերևս ալ կուսակալին կողմէ։ Բայց ինձի ի՞նչ անոր անձնաւորութիւնը կամ հօրս հետ ունեցած յարաբերութիւնը, երբ խնդիրը դրամէն գլուխն էր և միմիայն դրամով պիտի կրնայի փրկուիլ։ Վերջապէս այն եզրակացութեան յանգեցայ որ պէտք էր տալ ու օձիքս ազատել. շատ շատ վերջին փորձ մը միայն կարելի էր ընել փրկանքին քանակը զեղչելու։ Այդ միջոցին Օսման չափուշներս մտնելով, ան ալ միհնոյն խորհուրդը կուտար.

— Պայրամ աղային մտիկ ըրէ, անոր ձեռքը շատ բան կայ. քեզի պէս շատերը ազատեր է, շատերը կախաղանի տակէն առեր է և հաւատքս վկայ, դէշ մարդ ալ չէ։

Յաջորդ առաւօտ Պայրամ աղան կրկին եկաւ. դարձեալ նոյն հայրական խրատները, իմ կողմէս դարձեալ քիչ մը ընդդիմութիւն և վերջ և վերջայ 80 ոսկիի կապեցինք, դրամն ալ կանխիկ վճարեցի։ Հօրս բարեկամը խոստացաւ գործս նոյն օրը անպատճառ վերջացնել։

Ամբողջ օրը սենեակիս մէջ անդադար

կը ճեմէի, ամենափոքր ուսնաձայն մը լսելուս իսկոյն դրան մօտենալով։ Սակայն իդուր, օրը երեկոյացաւ և Օսման չափուշէս զատ եկող գացող չեղաւ։ Գիշերը հազար ու մէկ տասնշանքներով լուսցուցի, վերջապէս յաջորդ առաւօտ Պայրամ աղան իր գէմքը ցցուց։

— է՛, կը շնորհաւորեմ, տղաս, դործդ վերջանալու վրայ է, մէկ ժամէն կուգամքեղ կը հանեմ, ըստ դռնէն ու կրկին աներեցթացաւ։

Այդ մէկ ժամը, ահ, շորեպանի ժամէ մը աւելի երկար տեեց, մինչև որ Պայրամ աղան կրկին եկաւ ու զիս սենեակին դուրս հանեց։

— է՛հ, տղաս, զիտես ինչ քաշեցի մինչև արձակմանդ հրամանը ձեռք բերի. դործդ այնշափ ծանր էր որ եթէ Պայրամ աղային խաթըրը չլինէր, հազար ոսկիով ալ չէիր կը ունար տակէն ենել. ինչ որ է փառք Աստուծոյ ազատեցար, հիմա նախ կօմիսէր էֆէնդիկին քով պիտի երթանք, շատ հեղութեամբ խօսէ հետը և չի մոռնաս շնորհակալութիւն յայտնել։

Մեր կօմիսէր էֆէնդիկին այս անգամ բոլորովին փոխուած էր, մինչև անգամ աթոռ

առաջարկեց ինձի և Պայրամ աղային որ նու-
ազ հայրական շեշտով յայտնեց որ Երգու-
մէն տեղեկութիւններ ստացուած էին իմ
մասիս, մանաւանդ հօրս բարեկամ Պայրամ
աղան ալ բարեխօսած էր, ուստի կրնայի
ճամբար: շարունակել: Յետոյ քանի մը խօս-
քով սուլթանին անհուն գիտութիւնը, կուսա-
կալին արդարափրութիւնը բացատրեց, չը-
մոռանալով իր սրախ ու մտքի քանի մը առա-
քինութիւններն ալ յիշել և անցագիրս տու-
աւ, պատուիրելով որ քովի սենեակը տա-
նիմ, Բաղէշին անցնիլս ետեւ արձանագրել
տալու համար:

Կօմիսէր էֆէնդիխ անհուն երախտա-
գիտութիւնս ու սրաագին շնորհակալութիւն-
ներոյ յայտնելէ յետոյ, Պայրամ աղային հետ
քովի սենեակը մտանք վիզէի արարողութիւ-
նը կատարել տալու համար: Սենեակին մէջ
միայն երկու աղտոտ գրասեղաններ կային,
որոնց առջև երկու գրագիրներ նստած եղէ-
զէ գրիչները կը տաշէին իրարու հետ խօ-
սակցելով: Յերեկուան ծոյլ պաշտօնի և ցո-
փութեան գիշերներու մէջ այլանդակուած
դէմքերով, Ասիան Եւրոպայի հետ զօրով հաշ-
տեցնել ուզող տարագով՝ թուրք քեաթիւպի
երկու հարազատ տիպեր, որոնք չեն նկա-

բագրուիր, այլ միայն լոյս աչքերով պէտք է
տեսնել: Մէկը նահաւանդ շատ ակնախտիղ
տեսարան մը կը պարզէր իր հագուստնե-
րուն հարուստ երփներանգութեամբը. պարս-
կական կարմիր շալէ ժակէտ մը, կապոյտ
թափշէ բաճկոն մը գեղին կոճակներով, բաց-
կանանչ փողկապ մը և ճերմակ տաքաս մը:
Զուխտակ գրագիրները հազիւ գրիչները տա-
շեր վերջացուցեր եղունգներուն վրայ կը
փորձէին՝ երբ միջանցքէն մահմեղական ա-
զօթքի բարձր աղաղակ մը սկսաւ: Պաշտօ-
նատան մօլան էր, որ միջանցքէն մէջ կէ-
սօրուան էզանը կուտար. զանազան սենեակ-
ներէ պաշտօնեաները սկսան դուրս թափել,
մէյմէկ ջրաման ձեռքերնին, լուացքի և ա-
զօթքի միակ անզանցառելի պարտականու-
թիւնը կատարելու: Պայրամ աղան և մեր
երկու գրագիրներն ալ անշուշտ ետ չպիտի
մնային այդ սրբազան պարտականութենէն:
Ուստի ես գրան առջև կէս ժամէն աւելի
սպասեցի, մինչև այդ ալ վերջացաւ:

Քեաթիպները տեղերնին նստան ու ի-
րենց ընդհատուած խօսակցութիւնը սկսան
շարունակել, առանց վրաս իսկ նայելու:

—Վերջապէս լաւ քէֆ ըրինք—սկսաւ
գոյն-զգոյն էֆէնդին, ետեւ պատուհանին

մէջ դրուած ջրի փարչ մը զլխուն քաշելէ ետքը — ամբողջ գիշերը չքնացանք, հիմա ապուշի պէս եմ:

— Ո՞ւր էիք որ, մէջ մտաւ մեր Պայրամ աղան:

— Եֆէնդիմ, Իզզէթ պէյի տունը հրափրուած էինք, Ֆէրիտէ հանըմը բերեր էր, ամբողջ գիշերը խաղցուցինք, օղին ալ առատ էր. Էհ ալ մի հարցներ, հարսնիք էր, հարսնիք, պատասխանեց էֆէնդին ուրախութենէն աղտոտ առամները ցոյց տալով:

— Ֆէրիտէն գէշ կնիկ չէ, հապա դուք անոր մայրը տեսնէիք, շան քածը հուրի էր, հուրի. քանի քանի անգամ խաղցուցեր եմ. հէյ ջահիլ ժամանակներ հէյ, հառաչեց Պայրամ աղան և յուզմունքէն բաց աշքն ալ գոյցուեցաւ:

— Հապա կերակուրնելը, Պայրամ աղա, — աւելցուց գրագիրը — մարդը 10 տեսակ կերակուր էր պատրաստել տուեր, բայց ի՞նչ կերակուրներ. մանաւանդ փլաւ մը բերին բերնիդ արժանի...

Եւ տեսնելով որ բեաթիալ էֆէնդին գիշերուան տպաւորութիւններուն նկարագրութիւնը գեռ շատ պիտի երկարէր, կամաց մը մօտեցայ և խնդրեցի, որ գործս վերջացնէ:

— Ալահ, Ալահ, համբերէ, քիչ մը շունչ առնենք, խօ չպայթեցար, պուաց էֆէնդին երեսիս:

Բարեբաղդաբար Պայրամ աղան միջամլտեց.

— Վնաս չո՞նի, գըէ տուր, էֆէնդին իմ բարեկամիս տղան է. և ինձի մօտենալով ականջիս փափսաց՝ «Ճերմակ մը դիր ձեռքը»:

Էֆէնդին ճերմակը տեսնելուն պէս ամէն բան մոռցաւ և զրիչը ձեռք առնելով գործս վերջացուց:

Յեռնակիր մը գտնելով անկողինս ու իրեղէններս ալ վերցնել տուի և սրտայոյզ ըռպէն հասաւ հրաժեշտ առնելու իմ երկու աչքի լոյսերէս՝ Օսման չափուշին ու Պայրամ աղայէն: Օսման չափուշը չորս մէծիտով գոհացուցի, իսկ Պայրամ աղային ափը հինգ ոսկի դնել հարկ եղաւ: «Բարի ճանապարհ, չմոռանաս Պայրամ աղային լաւութիւնը», պատուիրեց ետևէս հօրս բարեկամը:

— Միթէ կարելի է մոռնալ...

Ե.

Ոստիկանութեան հիւրանոցէն քաղաքի հիւրանոց մը փոխադրուելով, ճիզրէ գնա-

ցող կարաւան մը վնառելու ետևէ էի, երբ յանկարծ սաստիկ տեհնդ մը բռնեց զիս: Գըլուխս նոյն օրը բարձի վրայ զրի և երկու շաբաթէն հազիւ կրցայ բարձրացնել: Այդ վիճակին մէջ բժիշկը թոյլ չէր տար ճամբայ երթալ, ուստի շաբաթ մըն ալ սպասել հարկ եղաւ: Ուղղակի ձիգրէ գնացող կարաւան չէր գտնուեր, այդ պատճառով ստիպուեցայ Սղերդի կարաւանին միանալ:

Հազիւ Սղերդ հասած և խան մը իջնանած էի, երբ ոստիկան մը գալով անցագիրս առաւ և ինձ ալ պատուիրեց որ շուտով ոստիկանատուն ներկայանում: Յոդնածու զբաղուած լինելով նոյն օրը չկրցայ այդ պատուէրը կատարել, բայց մինչև երեկոյ ոստիկանին մէկը գնաց միւսը եկաւ, յայտնելու որ կօմիսէր էֆէնդին զիս կուզէր:

Ցաջորդ առաւօտ ելայ գնացի: Շատ կը սխալէի կարծելով թէ ամէն ապաշխարանք վերջացուցած էի: Այստեղի կօմիսէր էֆէնդին ալ իր նուրբ օրէնսգիտութեամբ, բոլորովին նոր բան մը մէջ տեղ հանեց—Ամերիկա չփախչելու համար մարդու երաշխաւորութիւն չի ընդունուիր, այլ օրէնքով պէտք է անպատճառ յիսուն ոսկի հնչուն դրամ դըրուի կառավարութեան մնառուիր:

Լաւ, բայց, էֆէնդի, ինծի այս անցագիրը տուողները այդ օրէնքը չգիտէին:

—Ես ուրիշներու ըրածը չեմ գիտեր, ես օրէնքը միայն գիտեմ—վճռական կերպով պատասխանեց ոստիկանապետը, որ Պօհթանցի քուրդ մըն էր—անցագիրդ կը մնայ հոս, մինչև որ 50 ոսկին բերես:

—Խնդրեմ, անցագիրս տուր, էֆէնդի, երթամ գործիս, կ'ուշանամ. եթէ օրինական սխալ մը պատահած է, և եթէ պատասխանատուն ես եմ՝ յետոյ երգրում վերադառնալուս կը տուժեմ:

—Կեավուրին նայէ, կեավուրին. մարդ պիտի խարէ խելքովը. երգրում-մէրգրում ես չեմ ճանչնար, եթէ վաղը ենես ասկէ Ամերիկա փռխչիս պատասխանատուն ես եմ, ոչ թէ գուն կամ երգրումը:

Ալ ի՞նչ ըսէի այդ զիմով մարդուն, որ Ամերիկա փռխչիս այնալէս հեշտ կ'երեսակայէր, կարծես թէ Սղերդը մեծ նաւահանգայուցի կարծես օրը քանի մը շոգենաւճամբայ հանէր գէպի նեեօրկ: Անցագիրս թողուցի ու գուրս ելայ, սաստիկ բարկացած և ուխտ ընելով որ այլ ես փարա մըն ալ չտամ: Նոյն օրը հեռագիր տուի Բաղէշ՝ կուսակալին ու կօմիսէրին և խնդիրը պար-

դելով անօրինութիւն խնդրեցի։ Սակայն անցաւ 10 օր և ոչ մէկ պատասխան չեկաւ։

Քուրդ կօմիսէրն ալ իր Պայրամ աղանունէր, որ ամէն օր քովս կուգար. այն զանագանութեամբ միայն, որ աս առանց հօրս հետ ծանօթ եխելու կը բանակցէր հետո և առհասսարակ աւելի անկեղծ կը խօսէր։ Ուստիկանապետը իմացեր էր Բաղէշ իմ գլխէս անցած դարձածները, 80 ոսկիին պատմութիւնը և բարկացեր էր, թէ «ի՞նչ է, Պիթլիսի կօմիսէրը ատամներ ունի, ես չունիմ, ինծի ինչու բան մը չի տար»։

Խնդրին ներքին երեսը այսպէս պարզուելէ յետոյ, տեսնելով որ Բաղէշէն կամ ուրիշ տեղէ մը օգնութեան յոյս չկայ, ստիպուցայ ուխտս դրժել և 10 ոսկիի կրկին գնել անցագիրս Աղերդի կօմիսէրէն։

Հնդամէնը 17 օրի չափ ալ Աղերդ օդափոխութիւն ընելէ ետքը, կարաւան մը գրանելով մեկնեցայ և յուլիս 18-ին վերջապէս հասայ ճիղրէ։

Անցեալէն փորձուած՝ հասնելուս օրը անմիջապէս ոստիկանատուն ներկայացայ, անցագիրս ցոյց տուի, խանի սենեակս վերադառնալով երկար նամակ մը գրեցի Աղերդիսին և իբրև բուրդի վաճառականութենէս

գոյացած առաջին վաստակ՝ 120 ոսկիին հաւանէլ ներփակեցի։

Քիչ մը հանգստանալէ յետոյ գնացի գըտայ բուրդի միջնորդներէն քաղդէացի Երդիշօին՝ յայտնելու թէ եկեր եմ ապրանք գնելու։

Գալ տարուան համար, — պատմական մարդկ՝ քահաքան խնդալով, — շատ կանուխ ես եկեր։

ԿԱԽԱՂԱՆԻՆ... ԱՄՈՒԽՆՈՒԹԻՒՆ

Գաղթականի առաջին կաղանդն ու ծընունդն էր որ կ'անցնէինք։ Տարին բացող այդ հանդիսաւոր օրերուն՝ Զմեռը գրեթէ ամէն տարի իր էն կատաղի պահեստի մրրիկներն ու քամիները իրենց շրթաներէն կ'արձակէ, կարծես վախնալով, որ սիրոյ մեծ Աւանդութիւնը մոռցընել կուտայ մարդոց՝ խրճիթին ու պալատին տարբերութիւնը։ Եւ դեռ միամիտ բանաստեղծները՝ անշուշտ իր ձերմակ դիմակէն խաբուելով՝ ծերուկի մը կը նմանցընեն բնութեան այս անգութ հերթականը, որուն բարձրացուցած աղմուկն ու իրարանցումը սակայն էն հուժկու երիտասարդներու լէզէոններ իսկ պիտի չկրնային հանել։ Մանաւանդ այն տարին՝ անպիտանը հարկաւ զգալով՝ Տաճկահայ գաղթականներուս ներկայութիւնը՝ արտասովոր հրահանդներ տոււած էր իր մեծ ու պղտիկ գործականներուն։ Մեզ պիտի վախցընէր խելքովը, հա, հա, մեզ, որ Աստուծոյ ստեղծած

էն ահարկու չարիքներուն դէմ ոգորած էինք և արիւն-ծովիերու փոթորիկներէն ձողոպրած։ Խարխուլ ապաստարաններուն մէջ, կիսամերկ և պարապ ստամոքսով՝ կուշտ կուշտ խնդացինք վրան ամբողջ երկու ամիս, արտասահմանի այդ հիւրընկալ անկիւնին պարզեած կեանքի ապահովութեան զգացումը այնչափ մեծ էր մեր մէջ, որ կընար առնուազն եօթը այդպիսի ձմեռներու միահամուռ յարձակումին դիմադրել։ Վերջապէս ձրագալոյցի գիշերը յիմարը ալ թող տուաւ մեր օձիքը, լուսամուտէն կամ պատին մէկ ձեղքէն նշմարած էր անշուշտ, որ այդ գիշեր մինչև անգամ մեր օջախին մէջ կըակ կը փայլէր։

Ինչպէս տէրտէրը ժամուն մէջ ծանուց՝ «Բարեպաշտուհի տիկին մը» այդ օրը ածուխ բաշխել կուտար գաղթականներուն, «իր նընջեցելոց հոգուն»։ Զեմ զիտեր թէ ննջեցեալներու հոգիներուն օգուտ մը տուաւ այդ ածուխը, բայց մինչև օրս չեմ մոռցած այն մեծ օգուտն ու հաճոյքը, զոր ան մեր մարմիններուն պարզեց։ Այդ անակնկալ գանձին վայելքը կարելի եղածին չափ երկարեցինք բոլորիս բաժինները միացնել և միշեցինք բոլորիս բաժինները միացնել

այն մէկ սենեակի մէջ վառելով ամէնքս ալ հոն հաւաքուիլ: Խնայողական այս հաշիւը սակայն ճիշդ չելաւ, ինչպէս առհասարակ ամէն աղքատի հաշիւ: Միևնոյն երկրի զանազան հեռաւոր անկիւններէն, իրարու բոլորովին անծանօթ և միայն օտարութեան մէջ հասարակաց տառապանքով մտերմացած երիտասարդներ վառ կրակարանի մը շուրջ երբ կը բոլորին, ցրուին ալ նոյնչափ հեշտ չի կրնար ըլլալ: Ուստի նստեցանք ու նստեցանք, մինչև որ զիշերին հետ ածուխի ամբողջ պաշարն ալ ճերմը կցուցինք:

Խօսակցութիւնը՝ հայրենի երդիքին տակ անցուած Կաղանդներու և Ծնունդներու կարօտալի վերյիշումներով նախաբանուած՝ անակնկալ զուգորդութիւններով հետզհետէ ծաւալեցաւ ու կենդանացաւ: Կրակին տաքութիւնը հալեցուցած էր ամէնքիս ալ լեզուին ու յոշողութեան կապանքները և ահա իւրաքանչիւրը իր յիշատակներէն գեռ չպատմուած զրուագներ կը հանէր, իրեն իսկ զարմանք պատճառելու աստիճան յորդ առատութեամբ մը ու ամբողջ խօսակցութիւնը անդգալաբար կը փոխուէր տեսակ մը թաքուն մրցումի, որու միակ մրցանակը ընդհանուր հետաքրքրութիւնն էր: Ու երբ ար-

դէն յիշեցի թէ Տաճկահայեր էինք մրցակիցներս, աւելորդ չէր ըսել թէ նիւթի նեղութիւն չէ որ կը քաշէինք: Ամեն Տաճկահայ, որ մեր սա ոչ վառելիք և ոչ ալ մարելիք հայրենի օջախէն հեռու չէ ապրած՝ լոկ իր վերջին տարիներու կեանքէն ինչեր ըսես չի կրնար պատմել:

Կարգով իրար յաջորդեցին մէկը միւսէն աւելի տխուր ու տարօրինակ ինքնակենսագրական պատմութիւններ և ես ալ իմ կարդիս Բուրդի վաճառականութիւնն պատմեցի: Աւարտելէս յետոյ արդէն սկսած էի յաղթանակս կարդալ հապարտօրէն ունկնդիրներուս դէմքերուն վրայ, երբ յանկարծ լոռութիւնը ընդհատեց ընկեր մը, որուն կը պատկանէր վերջին հերթը: Մեր շրջանակին մէջ նորեկ մըն էր աս, միշտ տեսակ մը երազուն տրամադրութեան մէջ ու սակաւախօս: իր կեանքէն այսչափը միայն գիտէինք, որ հեռոն տեղիրէ կուգար: Անապատցի դրած էինք անունը:

—Պէտք է խոստովանիլ որ քու պատմութիւնդ ամենէն հետաքրքրականն էր — դարձաւ ինձի Անապատցին, իր հագուադէպ չո՛ ծիծաղը շրթունքներուն — բայց յաղթանակը քեզի չպիտի ձգեմ, թէև քեզի պէս վարպետ

պատմող մը չեմ։ Կենսագրութիւնս չէ որ
պիտի պատմեմ, որովհետեւ ազգային տեսա-
կէտով ան շատ է աղքատ ձերիններուն հետ
չափելու համար։ Ես շատ հեռուէն, անա-
պատմերու խորերէն միայն հետեւցայ մեր
հայրենի կիսաւեր բոյնը տարտղնող մըրկին
և հէնց այդ պատճառով ալ իմ տանջանքս
աւելի կոկծալի եղաւ թերեւ, զուտ հոգե-
կան տանջանք մը։ Ահա այդ տանջանքի օրե-
րէն պղտիկ միջադէպ մը կ'ուզեմ պատմել
ձեզի։

—Պատմէ, պատմէ—զոչեց ամբողջ խում-
բը մեկ բերան, ուրախացած որ այդ չխօսը
այսպէս ինքնայօժար բերանը կը բանար և
ամէնքս ալ՝ ինչպէս կ'ըսեն՝ ամբողջ մարմ-
նով ականջ կտրած մտիկ ընելու պատրաս-
տուեցանք։

Բաղդադ կը գտնուէի հայկական վեր-
ջին սարսափներու միջոցին—սկսաւ Անա-
պատցին—արաբական խալիֆաներու առաս-
պելահոչակ մայրաքաղաքը, ուրկէ կը մեկնէ-
ին երբեմն այդ սարսափներու հրահանգները։
Այն օրերէն իվեր կը ջարդեն, յոզնած, պար-

տասած դահիճներուն նորեր յաջորդելով ան-
ընդհատ։ Ի՞նչ հսկայաքայլ յառաջդիմութիւն
սակայն։ Այն ատենները ջարդի հրամանը
տանող սուրհանդակ մը կամ պատուհասի բա-
նակի մը առաջնորդող Ամիրան, առնուազն
ամիսի մը պէտք ունէին Տիգրիսի այդ հե-
ռաւոր ափերէն մինչև ակունքը բարձրանա-
լու համար։ Այդ միջոցին մէջ գուժը, որ
թեւեր ունի՝ սովորաբար աղէտէն առաջ կը
հասնէր թշուառներուն երկիրը և ալեսը կրօ-
նական մը կարող կ'ըլլար կոր քամակը երեր-
ցընելէն դահիճներուն դէմ երթալ, թանկա-
դին ընծաներով ու իր ծերուկի լացովը ողո-
քելու անոնց սրտերը։ Եւ եթէ այսպիսի ա-
ղերս մը ապարդիւն ալ անցնէր, ժողովուր-
դը գէթ օր առաջ ամուր ու անառիկ տե-
ղեր կ'ապաստանէր։ Իսկ հիմա։ Հիմա՝ նոր
խալիֆան երկու աշխարհամասերու սահմա-
նին վրայ իր փօսթը փուած՝ թէ այս կողմի-
և թէ այն կողմի գործողութիւնները այնպի-
սի հրաշալի արագութեամբ մը կը վարէ, որ
ոչ միայն ուրիշներուն՝ այլ պէտք եղած ժա-
մանակ ինքինքին իսկ կընայ հաւատացնել
թէ պատահածը ուրիշ բան չէ բայց եթէ
բնական անխուսափելի աղէտ մը։ Նոր քա-
ղքակը թութիւնը ուրիշ շատ մը բաներու

վերջացաւ էրմաններու պատերազմը Սուլ-
թանին դէմ»:

95-ի ջարգերուն ատեն էր. առաւօտ
մը շուկայ ելած էի գործով, երբ ծանօթ հայ
գինուորական գեղագործ մը հանդիպելով լուր
տուաւ թէ՝ էլ-կատիֆի մէջ զինուորական
բժիշկ գոկոր Սարգիսը քաղաքական շատ
ծանր ամբաստանութեամբ մը ձերբակալ-
ուած և նախորդ իրիկունը Բաղդադ բերուած
էր դատուելու. Աւելի բացատրութիւն մը
չկըցաւ տալ, որովհետեւ գոկորին քով մարդ
չէին ձգեր. Յանկարծակիի եկայ: Էլ-կատիֆ
պատիկ քաղաք մըն է Պարսից-ծոցին եղել-
քը. Ի՞նչ կրնար ըլլած ըլլալ խեղճ մարդը հոն,
ուր ապահովաբար իրմէ զատ ոչ թէ հայ,
այլ ուրիշ քրիստոնեայ մը իսկ չկար: Մզկի-
թի վրայ յարձակիլ, զօրանոց գրաւել. մինա-
կը այս տեսակ բան մը փորձելու համար գոկ.
Սարգիս եօթը զլխով դև մը և կամ խենթ
մը ըլլալու էր, մինչդեռ զինք լաւ ճանչնա-
լուս՝ հաստատ գիտէի որ երկուքն ոչ մէկն
ալ չէր:

Մեկնութիւն մը գտնելու ճիգիս մէջ խո-
րասուզուած՝ ճամբաս կը շարունակէի, երբ
յանկարծ անունս կանչուեցաւ բարձր ճայ-
նով: Շուրջս նայեցայ. հայրենակից հարիւ-

հետ ջարդերն ալ դիւրացուց: Ելեքտրական
հոսանքը՝ մահուան ձեռքին պէս աներեսյթ
ուղղակի դահճապետին չորս-պատերէն ակըն-
թարթի մը մէջ անոր կամքը կը հասցընէ ա-
մէն կողմ: Եւ ահա զոհերը իրենց էն աներ-
կեւան մէկ պահուն կ'իյնան արիւնլուայ, ա-
ըեւծագին գեռ կանգուն գիւղեր ու աւան-
ներ արեւու մուտքը ալ չեն տեսներ: Շնոր-
հիւ գիտութեան՝ նորանոր գիւտեր ապա-
գային անշուշտ աւելի պիտի կատարելագոր-
ծեն այս սիստեմը: Սակայն խօսքիս թելլ
չխճճեմ, դառնամ պատմուեաթնս:

Բաղդադի կողմերը կոտորած չեղաւ.
հայերու թիւը այնքան չնչին էր հոն որ սու-
րը պատեանէն հանել չէր արժեր: Կառավա-
րական շըջաններու հպումէն վարակուած
քաղաքացի ժողովուրդին մէկ մասը թէն քիչ
մը ժանիքները կրծտեց, սակայն Հայաստա-
նէն հասած լուրերը ընդհանրապէս բոլորու-
վին հակառակ տրամադրութիւն մը զարթու-
ցին Արաբներու մէջ: Անապատի ըմբոսա զա-
ւակը՝ երբ պատահմամբ ոտքը քաղաք կո-
խէր, հեռաւոր, անծանօթ բախտակից մի գը-
տած ըլլալու սրտառուչ շահագրգուռութեամբ
մը հանդիպած առաջին քաղաքացիին կ'ուղ-
ղուէր, սա միամիտ հարցումով. «Ի՞նչպէս

ըապետ մըն էր, որ զիս կը կանչէր սրճարանէ մը: Ներս մտայ. երկու ուրիշ սպաներ ալ նստած էին քովը, մէկը հեծելազօրքի երիտասարդ յիսնապետ մը, իսկ միւսը վիթխարի հասակով ու պարտապանաց փորով թնդանօթաձիդ հազարապետ մը, որ սաստիկ կութենէն մարմին բոլոր անդամները պատերազմական վիճակի մէջ դրած կը պոռպոռար.

— Ապերախտ շուները, փատիշահին հացը ուտեն ու դաւաճանութիւն ընթն. չէ, ալ հերիք է, բոլոր կեավուրները պէտք է քշել բանակէն:

— Նստէ, նստէ,—ըսաւ ինծի հայրենակիցս շինծու ծիծաղով մը—լաւ լուրեր ունիմ քեզի հազորդելիք:

— Ի՞նչ լուր—հարցուցի աթոռ մը առնելով—հայրենիքէն:

— Զէ, չէ, տեղական լուր է. քանի մը օրէն լաւ տեսարան մը պիտի ունենանք զօրանոցի հրապարակին վրայ, քու գոկտօր Սարդիսիդ շնորհիւ:

— Ի՞նչ է պատահեր Աստուածդ սիրես:

— Ի՞նչ պիտի պատահի. մարդը լաւ առուտուրի է ձեռք զարկեր, բայց չէ կրցեր գըլուխ հանել: Անգլիական պետութեան հետ

բանակցութիւն է սկսեր էլ-կատիֆը ծախելու. 200,000 անգլիական ոսկիի սակարկեր են, 90,000 սսկին արդէն կանխիկ սոսացեր է, իսկ մնացած 110,000-ին համար ալ մուրհակ է առեր: Ասկէ զատ Զէյթունի ապրուտամբներուն օգնելու խոստում ալ առեր է Անգլիայէն: Սակայն էլ-կատիֆի պահակազօրքին գնդապետը իրմէն վարպետ վրթելով՝ գործը հասկցեր է և զինք անմիջապէս ձերբակալելով հոս է զրկեր: Քանի մը օրէն պիտի կախեն զօրանոցի հրապարակին վրայ, քեզ ալ կը հրաւիրեմ հանդէսին ներկայ զըտնուելու:

Ապուշ կտղեցայ: Բժիշկ մը, որ երկիրներ կրնայ ծախել. Տէր-Աստուած, դեռ ինչեր պիտի լսէինք: Մարդը այնպիսի ձեւով մը հաղորդեց լուրը, որ կարծես այդ քամբախտ էլ-կատիֆը տուն մը կամ արտ մը ըլլար: Զարմացումն բացէ ի բաց պիտի յայտնէի, սակայն երբ անդամ մը հետա նստողներուն երեսները նայեցայ, համարձակութիւնս փախաւ յանկարծ: Երեքին ալ գէմքերը դժոխային կատաղութիւն մը կ'արտայայտէին. մանաւանդ հազարապետին սոսկալի փորը փուքի մը պէս կ'ելսէջէր ու կը ֆլշ-ֆլշար, մէկ վայրկեանէն միւսը զայրոյթի նոր

Ժայթքում մը սպառնալով. իսկ տակի խեղճ
աթոռը սրտաձմլիկ ճիշեր կ'արձակէր, մսի-
այդ վիթխարի բուրգին ծանրութենէն:

— Ներողութիւն — դարձայ վերջապէս
հայրենակիցիս, հարցումի անվտանգ ձև մը
գտնելով — բայց այդ քաղաքին բանալիները
էին յանձներ դօկ. Սարգիսին:

— ի՞նչ բանալի — շտապեց պատասխանել յիսնապետը — էլ-Կատիֆ պարսպապատքաղաք չէ, մինչև անգամ ամրութիւններ ալ չունի:

—Ուրեմն գօկաօրը ի՞նչպէս պիտի յանձնէր քաղաքը Անգլիացիներուն;

— Ի՞նչ դժուար բան է — մոնչեց հազարապետը — զինուորական բժիշկ է, ամբողջ պահակազօրքը կը թունաւորէր, երկիրը կը մնար անպաշտպան և Անգլիացիները հանգիստ, հանգիստ կը ըրաւէին:

—Պիտի կալսեն, բայց ափսհս—հառա-
չեց յիսնապետը—ախ իմ ձեռքս տային, ձի-
ուս պոչին կը կապէի և այնչափ կը քշէր
մինչև ամենամեծ կտորը ականջը մնար:

— զէ, չէ, այդ գեռ քիչ է — վրայ բերաւ սիրելի հայրենակիցս — իմ ձեռքս տային, ցիցի վրայ կը նստեցնէի, կամ աքծանով մր

միսէն ամեն օր մէկ կտոր կը փըցնէի և կամ
աւելի լաւը...

— Ո՞չ աս, ո՞չ ան — ընդհատեց հազարա-
պետը որոտաձայն — մեղքը չէ ձեռքելուս ու
շան դիակին վրայ այդշափ աշխատանք թա-
փեմ. թնդանօթը լաւ մը կը լեցնէի, այդ
անպիտանն ալ «խոզի-գնդակ» մը շինելով
բերանը կը կոխէի և կըակը տուածիս պէս
բժւմ...

Հոս՝ կատաղի ոմբածիզը բռունցքին հետ
փորն ալ այնպիսի բռուն թափով մը առաջ
նետեց, որ մարմնին ալ հաւասարակշռութիւ-
նը կորսցնելով՝ կոնսակի վրայ գետին փըռ-
ուեցաւ. Պարզուած տեսարանը ջարդի կա-
տարեալ մանրանկար մըն էր, ոա տարբե-
րութեամբ միայն, որ հոս զոհերը անշռունչ
առարկաներ էին, իսկ կեավուրի պիղծ արիւ-
նին փոխարէն ջարդուփշուր եղած նարկիլէ-
ներու գեղսած ջուրն էր որ կը հոսէր: Եր-
կու սպաները, սրճարանին երեք սպասաւոր-
ները և ես միացած՝ հազիւ կըցանք ոտքի
հանել ահեղ հերոսը: Նստարանի մը վրայ
ինկաւ, աչքերը պայթելու աստիճան շնչառ-
պառ ու երեսը խոզի ապուխտի պէս կար-
մրած: Ամբողջ տասը ըոպէ ինեղդուելու չափ
հազար և ոմբածդութեան այս ձախող փոր-

ձէն ծայրայեղօրէն մոլեզնած՝ հայոյանքի տարափ մը փսխեց:

—Կեավուր շուն շանորդի, լսնզիը, էշ, սրիկայ, դաւաճան, թնդանօթին մեղք չէ, մեղք չէ վառողին. ոտքերը կը կապեմ, վիզը չուան մը կ'անցընեմ և հրէայի մը ձեռքը տալով՝ ամբողջ քաղաքը պարացնել կուտամ քաշկըստելով։ Շան ծնունդ քեզի…

Երևակայուած ահուելի պատիմներու ալպաւութեան տակ՝ մազերս փուշ-փուշ եղած էին, երեսիս գոյնը նետած և դեռ շատ հաւանական էր, որ վախէս կաթուածահար ըլլայի, եթէ այս գերազանցօրէն կատակերգական տեսարանը վրայ չհասնէր։ Հիմա ալ գերմարդկային ճիգեր կ'ընէի ծիծալս զապելու, ուստի փորձանք մը չհանելու համար փութացի դուրս նետուիլ այդ սարսափելի զինուրական ատեանէն։

Շաբաթ մը ետքը մշյմըն ալ իմացանը, որ գոկոր Սարգիսը անպարտ արձակուած է։ Քանի մը ընկերներով անմիջապէս քովը գնացինք ամբողջ դէպքին ստուգութիւնը իմանալու։

Էլ-Կատիֆի պահակազօրքին գնդապետը և քանի մը ուրիշ պաշտօնեաներ թշնամացած էին գոկորին և այդ հրաշակերտ զըր-

պարտութիւնը յերիւրած՝ զինք մէջտեղէն վերցնելու համար։ Սակայն Բաղդադի միւշերը *) խնդրին էութիւնը հասկընալէ ետքը, իր մէկ «էշրէֆ ուահաթ»-ին **)՝ խորհուրդը յզացած էր մէկ անդամէն երկու բարերարութիւն ընելու։ Տարիներէ իվեր պուսեցի Յոյն աղջիկ մը կը պահէր քովը՝ իբրև իր տղայոց դաստիարակուհի։ Արդ՝ գոկորին հասկցուցած էր, որ ազատումի մէկ միջոց մը միայն կայ… այդ աղջկան հետ ամուսնանալ և իրեն փեսայ գառնալ։

—Ի՞նչ ընեմ, ես ալ ընդունեցի—ըստ գոկորը խղճալի ձայնով մը։

Ընկերներս միաբերան իրենց հաւանութեամբը վաւերացուցին այս խելացի որոշումը։

—Ի հարկէ, եղբայր, ի հարկէ լաւ էք ըրեր—ես ալ իմ կարգիս մխիթարեցի խեղճ մարդը—ամուսնութիւնը՝ եթէ մինչև իսկ բոնի ալ ըլլայ՝ կախաղանէն լաւ է վերջապէս։

Դեռ նստած էինք, երբ խումբ մը զինուրականներ եկան շնորհաւորութեան, որոնց շարքին մէջ և՛ մեր թնդանօթաձիգ հա-

*) Միւշեր—մարշալ, բանակի հրամանատար։

**) Էշրէֆ սահաթ—բարի ժամ։

գարապեաը։ Դոկտօրը ստիպուեցաւ անդամ
մըն ալ պատմել ծայրէ ծայր զլսէն անցածը,
ուելորդ է ըսել՝ արձակման պատճառը մի-
միայն Միւշիր փաշային արդարադատութեա-
նը վերագրելով։ Սակայն ամէն մարդ լսոծ
էր արդէն յառաջիկայ հարսնիքին լուրը։

Ես այդ լիրը գնդապեաը վաղուց կը
ձանչնամ—ըսաւ մեր հազարապետը՝ պատ-
մութիւնը լմնալուն պէս—անձնական թըշ-
նամութիւնը յագեցնելու համար ամէն ստոր-
նութեան կը զիջանի շանորդին։ Ես արդէն
դէպքը լսելուս պէս ըսի թէ անպատճառ
զրպարտութիւն է։

Ականջներուս հաւատալս չէր գար. հա-
զարապետին երեսը նայեցայ շեշտակի, ինք
ալ իմ երեսս կը նայէր և իվերջոյ ես էի որ
ստիպուեցայ աչքերս վար առնել։

* *

—Բայց, տղայք, տաք երկիրները յի-
շեցուցիք ինձի ու ես սկսայ մրսիլ—ըսաւ
Անապատցին իր տարօրինակ պատմութիւնը
վերջացնելով։ Եւ ձեռքովը առկայծ կրակին
վրայ նետեց ածուխին վերջին մնացորդը,

Զրադաշտեան մոգպետի մը լրջութեամբ մաղ-
թելով.

—Աստուած ողորմի բարեպաշտուհի տիկ-
նոջ մեռելներու հոգուն և մեզ ալ օր առաջ
անոնց շարքը անցընէ՝ իր անհուն ողորմու-
թեանը արժանացնելու համար։

բելու և ապագայում մեր հասարակական խաւար ասպարիզում լուսաւորութեան զամբար հանդիսանալու»։ Նիւթական միջոցները կը պակսէին, բայց աղոր ալ ճառը գտնուեցաւ։ Բագուի մէջ ունեցած քանի մը բարեկամներուն միջնորդութեամբը յաջողեցաւ բարերար մը գտնել և հասաւ Լայպցիգ։ Քանի մը ամիս պանսիօնի մը մէջ ապրելով գերմաներէնը քիչ մը սորվելէ յետոյ՝ երբ կարգը եկաւ համալսարան մտնելու, դժուարին ուտանջող հարց մը բոյն դրաւ անփորձ երիտասարդին զլիսուն մէջ—ի՞նչ մասնագիտութիւն ընտրել։ Դասախօսութիւններու ցանկը ձեռքը՝ ժամերով կը մտմտար։ Երեւակայեցէր երեխայ մը, մէկը միւսէն աւելի հրապուրիչ զանազան պտուղներով բեռնաւորուած սեղանի մը առջև՝ աղոնցմէ մէկնումէկը ընտրելու կաշկանդումէն շուարուն։ Ճիշտնոյնն էր Մելիք-Քեալլաբաշեանին ալ վիճակը. վիճակ մը սակայն ուրկէ՝ արդար լինելու համար պէտք է ըսենք՝ անցած են ուպիտի անցնին բոլոր ուսանողները գրեթէ առանց բացառութեան։ Ինք նախապէս մտադրած էր բնական զիտութիւններու հետեւիլ լաւ։ Բայց միթէ նուազ հետաքրքրական էր Դորինակ պատմութիւնը, իսկ զրականու-

ՀՈՍՀՈՍՆ ՈՒ ԻՆՏԵԼԻԳԵՆՏԸ

Մելիք-Քեալլաբաշեան ինք ալ ճշտիւ չէր կրնար ըսել թէ՝ փըկչական որ թուականէն իվեր հաստատուած էր Լայպցիգի Դիւֆուր փողացին թիւ 6 տան այդ բարձունքը։ Այսքան միայն կը յիշէր, որ նոր եկած ատենաերը տանտիկնոջը մէկհատիկ որդին, որ հիմայ ամուսնացած և տղու մըն ալ տէր էր՝ իր բացակայութեանը յաճախ սենեակը մըտնելով իրեղները տակնուվրայ կ'ընէր։ Իսկ ֆրառւ Այզըլէ (այսպէս կը կոչուէր տանտիկնը) այդ անյիշատակ ժամանակներէն իվեր իր սիրական կատուներուն բազմաթիւ սերունդները փայփայելու երջանկութիւնը վայելած էր։ Վաղեմի այս ուսանողը ինչ որ պատմէր միջոցը միշտ տարիներով կը հաշուէր, ժամանակի միւս պղտիկ չափերը կարծես գոյութիւն չունէին իրեն համար։

Շուշեցի էր պարոնը. տեղին բէալական դպրոցը աւարտելուն պէս վճռած էր արտասահման անցնիլ «մտաւոր պաշար ձեռք բե-

թիւնը, մաթեմատիկը, բժշկութիւնը, որ փայլուն ապագայ կը խօստանար, հապա հասարակական գիտութիւնը, որ անհրաժեշտ էր իւրաքանչիւր հասարակական գործիչի համար, և այլն և այլն։ Երկար մտատանջութենէ ետքը՝ ժամանակ չկորցնելու. փութկոտութիւնը ստիպեց զինք բնական գիտութիւններու արձանագրութիւն, մինչև յաջորդ կիսամեակ վերջնական ընտրողութիւն մը ընելու վերապահութեամբ։ Յաջորդ կիսամեակին գործը բժշկութեան շրջեց, սակայն աղ ալ հոգեկան անդորրութիւն մը չբերաւ իրեն, հետեւաբար զինք տանջող հակամարտ ախորժակներու մղումին անձնատուր՝ շարունակեց տաժանելի տեղափոխութիւնը, մինչև որ բոլոր փակուլտէտներու շրջանը ընելէ յետոյ՝ շնչասպառ եկաւ թառեցաւ հասարակական գիտութիւններու վրայ ու հոն ալ մնաց։ Այս երկար շրջանին մէջ արդէն քանի մը բարերարներ յուսահատաբար դադրեցուցած էին ոռուբլիններու առաքումը, սակայն Մելիք-Քեալլաբաշեան ամէն անգամին ալ արշաւանք մը կատարելով գէպի Բագու, վերադարձած էր ստիպենդիայի նոր աւարով մը։ Եւ ամէն անգամ որ այս կարգի դրամական տագնապաներու—կամ իր իսկ բացատրութեամբը «փո-

ղային կրիզիսների»—մատնուէր, չէր կընար զալել զայրոյթի քանի մը բացականչութիւններ իր հանգուցեալ հօրը հասցէին։ Անհեռատես մարդը, ելեր իր դրամները վատներ էր Շուշիի շրջակայքը կալուածներ գնելու, որոնց հասոյթը հազիւ կը գոցէր իրենց տան տարեկան ծախքը, Մինչդեռ եթէ այդ գումարով Բագուի մէջ հողեր գնած ըլլար, այսօր հոն քանի մը փոս փորել տալով պիտի կընային կնեազի պէս ապրիլ, առանց «բուրժուացներին» բերան ծռելու։

Սակայն ճշմարտութեան դէմ մեծ մեղանչում մը ըրած պիտի ըլլայի, եթէ իր կենսագրութեան այս համառօտ գլուխը փակէի, առանց շշտելու որ Մելիք-Քեալլաբաշեան ծոյլ մը չէ։ Զէք կընար գանել խօսակցութեան նիւթ մը, որ զինք լուսութեան դատապարտէ։ Ամէն բանի կը հետաքրքրութիւն առ ամէն ճուղէ ալ կը սիրէ բրօշիւլները, որոնք այնչափ շուտ կը վերջանան և այնչափ ալ ճոյս մթերք կը հայթայթեն վիճաբանութեան ու թղթակցութիւններ գրելու։

* *

Եթէ կար բան մը, որ բնաւ չէր զբա-

ղեցներ Շուշեցի այս ինտելիգենտին միտքը՝
ան ալ ապահովաբար իր սեփական կեանքն
էր, իր ուրկէ դալը և ուր երթալը։ Ուստի
շատ կը սխալիք եթէ կը կարծէք թէ այս
պահուս իր սենեակին մէջ ձեմելով այդ ջուխտ
մը անախորժ հարցումներու մասին կը մտա-
ծէր ան։ Մարդուն մտածումը արդէն վա-
ռոց սկսած էր խրտչիլ իր անցեալին մթու-
թիւններուն մէջ խորասուզուելէ, խոկ ապա-
գային մէջ աչքերը ալ ուրիշ բան չէին ջո-
կեր, բայց եթէ աղօտ ու սրտառուչ հեռա-
պատկերը գիտութեան պարիսպներուն վրայ
վերջին շունչը փչող ուսանողի մը։ Մանա-
ւանդ որ գլուխն ալ առհասարակ մտածելու
վիճակի մէջ չէր այսօր. գիշերը ուշ ատեն
վերադարձած էր Ռուս ուսանողութեան ե-
րեկոյթէն և այդ պատճառով բաւական ուշ
արթնցած, այսինքն ժամը 12-ին։

Ճաշի տեղ նախաճաշով գոհանալէ ետ-
քը՝ սենեակին մէջ վերվար կը քալէր «մի
օպերա շուացնելով»։ Տաբատը և ժակէտը
միայն հագած ըլլալով՝ օձիքին բացուածքէն
կուրծքի թաւ անտառին մուտքը կ'երեւնար։
Այդ անինամ վիճակին մէջ աւելի աչքի կը
դարնէր Նարաբաղցի հայու իր անխարդախ-
տիպը։ Հասակը չէր կրնար երկարութեամբ

պարծենալ, բայց լայն թիկունքն ու մկա-
նուա թեւերը անթերի առողջութիւն մը կը
աւետէին։ Դէմքին մազերը՝ կարծես քնու-
թենէն իրենց յատկացուած սահմանները նեղ
գտնելով՝ սկսեր էին ստնձգութիւններ ընել
դէպի գրացի խոպան մասերը։ Գլխուն ծա-
մերը մանաւանդ՝ վայրենի գեղեցկութիւն մը
կը ցուցադրէին իրենց խենթ աճումովը, լերան
գագաթը բուսած մացառքին նման, որուն
դպած չէ քնաւ պարտիզպանին յատոցը։ Իսկ
սենեակը իրեն հակապատկեր մը չէ որ կը
պարզէր այդ պահուն։ Սեղանին վրայ, գըլ-
քերու շեղջակոյտին ստորոտը կը հանգչէր
նախաճաշի ափսէն. սենեակին շորս կողմը
ցիրուցան աթոռներէն մէկուն կռնակէն կա-
խուած էր շապիկ մը, միւսին վրայ աղտոտ
վարտիք մը, երրորդին վրայ սկցած օձիք մը։
Գործածութենէ նոր ելած զոյգ մը գուլպա-
ներ յատակին վրայ կը սողային։ բազմոցին
վրայ զգեստին դեռ չը հագնուած մասերը
կըսպասէին, թեւնոցներէն մէկը սեղանի գըլ-
քերուն բարձունքէն՝ միւսը սեղանին տակ
կարծես զիբար կը փնտոէին։ Անկողինը իր
արտասովոր տակնուվրայութեամբ գիշերուան
յուզումները կը պատմէր։ Դրան ետև կա-
խուած էին երկու վերաբկու և բազմաթիւ

մաշած տաբատներ, գանազան կիսամետակներու փառքին անփառունակ վկաները:

Մելիք-Քեալլաբաշեան այս շքեղութիւններու մէջ անտարբեր՝ իր ձեմքը կը շարունակէր, երբ յանկարծ սենեակին դուռը բաղխուեցաւ:

—Հէռայն (մտէք) —պոռաց Շուշեցին քնատութենէ աւելի խոպոտած ձայնովը:

Սակայն բաղխումը կրկնուեցաւ և ինք սրանեղած՝ գէպի դուռը կ'ուղղուէր բանալու, երբ լսեց տանտիկնոջ ձայնը, որ կէս ֆրանսերէն կէս գերմաներէն՝ կ'ըսէր.

—Մտէք, մտէք, ներսն է պարոնը:

Դուռը բացուեցաւ. երիտասարդ մընէր եկողը, մաքուր սև զգեստներ հագած՝ խնամոտ արդուզարդով մը. իսկ գէմքը առաջին ակնարկին կը յիշեցնէր սափրիչներու խանութները կախուած յայտաբարութիւններու պատկերները: Գլխու արագ հակումներու ընկերացած ժպիտով մը՝ տանտիկնոջ «Մերսի, մադամ, մէրսի» մը ուղղելէ յետոյ՝ ներս մտաւ: Նոյն անոյշ ժպիտը երեսին, եղեգէ ձեռնափայտն ու սիլինդր գլխարկը ձեռքը, նուրբ մէջքը ուղղանկիւն մը կազմելու աստիճան ձկելով բարեկց Մելիք-Քեալլաբաշեանը:

—Պատիւ ունիմ ինքինքս ներկայացնելու Ձեզ. Սուրէն Շաւարչ, Արծանաւարտ կենդրոնական վարժարանէն, Հոս եկած եմ ուսանելու: Ժընէվէն անցնելուս՝ Ձեր ազնիւբարեկամներէն պարոն Լիլավեան, որուն հետ ծանօթանալու հաճոյքը ունեցայ՝ հաճեցաւ ազնուօրէն Ձեր հասցէն և Ձեզի ուղղուած յանձնարարական նամակ մըն ալ տալ ինձի: Սրդ՝ կը ինդրեմ որ կարդաք զայն և չզանաք ինձի Ձեր թանկագին աջակցութիւնը, որուն համար յաւիտեան երախտապարտ պիտի մնամ Ձեզի:

Եւ այս ամբողջը զրէթէ մէկ շունչով արտասանելէ ետքը՝ նամակը տուաւ Մելիք-Քեալլաբաշեանին, որ բերանն ու աչքերը խոշոր բացած՝ շմորած մնացած էր այս մուտքի ճառին տպաւորութեան տակ: Քիչ մը սթափեցաւ երբ նամակը ձեռքն առաւ:

—Խնդրեմ նստէք —ըսաւ իր անհաւատալի հիւրին դառնալով և շուարուն արտօրանքով մը՝ աթոռները գրաւող իրերը հաւաքեց ու պահարանին մէջ փակեց: —Ներողութիւն, սպիտակեղէնս փոխել եմ, այդ պատճառով սենեակս մի քիչ անկարգ գրութեան մէջ է:

—Ո՞հ կ'աղաչեմ—յարեց քաղաքավարի
հիւրը աթոռ մը առնելով—ընդհակառակը ես
պէտք է ներողութիւն խնդրեմ որ ասանկ
անպատեն ժամանակ մը Զեղ անհանգիստ
ըրի, սակայն ուրիշ կերպ չէի կրնար ընել,
որովհետեւ բոլորովին անծանօթ եմ քաղաքին:

—Մելիք-Քեալլաբաշեան յանձնարարաւ-
կան նամակը կարդալէ ետքը, ինք ալ իր կող-
մէն քաղաքավարի ըլլալու ճիգով մը խօսակ-
ցութիւնը բացաւ:

—Թոյլ տուէք հարցնել, որտեղից էք:
—Բնիկ մայրաքաղաքացի եմ—պատաս-
խանեց նորեկը ինգնազոն շեշտով մը:

—Այսինքն Կոստանդնուպոլսից:

—Այս, այս, Պոլիսէն:

—Ի՞նչ էք ուզում սովորել:

—Գլխաւորաբար գրականութիւն—պա-
տասխանեց Սուրէն Շաւարշ ու ձայնը խոր-
հըրդաւոր կերպով մը ցածցնելով աւելցուց
—և քիչ մըն ալ սօսիալիսթութիւն:

—Ուրեմն հասարակական գիտութիւն-
ներ էլ էք ուզում լսել:

—Ո՛չ, ոչ—գոչեց մայրաքաղաքացին վի-
րտորուած ձևով մը, սխալ հասկանալով հա-
սարակական բառին իմաստը, որ Պոլիս գոր-
ծածական չէ—հասարակ գիտութիւնները ար-

դէն Պոլիս կենդրոնականին մէջ սորված եմ,
իսկ հոս եկած եմ բարձր գիտութիւններ
սորվելու:

Ու կրցածին չափ շեշտեց «բարձր» բառը:
Ղարաբաղցին, որ «հոսհոսների լեզուին»
այնչափ ալ ծանօթ չէր՝ շատ բան մը չհաս-
կանալով այս թիւրիմացութենէն՝ չծանրա-
ցաւ վրան ու իր հարցումները շարունակեց:

—Ուղիղ Պոլսից էք գալիս:

—Այս, սակայն ճամբան բաւական ու-
շացայ. ամիսի չափ ստիպուեցայ Մարսէլ
մնալ զանազան կարևոր գործերու համար,
շաբաթ մըն ալ ֆընէվ նախկին դպրոցական
ընկերներս վար դրին. անպիտանները այն-
չափ կարօտցեր էին զիս, որ դեռ երկար կը
ուզէին քովերնին պահել, բայց ես չկեցայ,
ըսելով որ օր մը առաջ աշխատութիւններուս
պէտք է սկսիմ:

—Գերմաններէն իմանում էք արդէն:

—Շատ քիչ բան մը, գըեթէ շեմ գի-
տեր. Պոլսոյ գերմանական վարժարանը յա-
ճախող բարեկամներէս սանկ քանի մը բա-
ռեր սորված եմ. ֆրոյլայն, ֆրառու, քուս,
մութըր, լիպէ, թօխթըր. բայց կարծեմ
դժուար չպիտի ըլլայ սորվիլը:

—Ասենք էնքան էլ հեշտ չի, բայց կեր-

ջապէս կարելի է սովորել, մանաւանդ որ
Տաճկահայերդ լեզուներ հեշտ էք սովորում:

—Այն, այն, աղէկ ըսիք—հաստատեց
տաճկահայը մեծ հրձուանքով—զորօրինակ ես
հայերէնէ զատ գիտեմ ֆրանսերէն, թիւրքե-
րէն, անգլիերէն և քիչ մըն ալ յունարէն որ
շատ դիւրութեամբ սորված եմ:

—Ուրեմն կը մնաք այստեղ—հարցուց
ոռւսահայը, խօսակցութիւնը իր բուն նպա-
տակին դարձնելու գիտումով:

—Այն, այն, առնուազն կիսամեակ մը
պիտի անցընեմ հոս, թէկ մտադիր եմ գեր-
լին ալ երթալ, սակայն յետոյ երբ լեզուն
լաւ մը սորված ըլլամ: Անշուշտ ինծի հա-
մար աւելի դիւրին էր Փարիզ ուսանիլ, ո-
րովհետև ֆրանսերէնի մէջ շատ զօրաւոր եմ,
սակայն ես կ'ուզեմ գերմանական կրթութիւն
առնել, գերմանական կրթութիւնը այսօր աշ-
խարհի մէջ առաջինն է. անանկ չէ:

—Անշուշտ այդպէս է. ուրեմն սենեակ
պիտի վարձէք թէ ուզումէք պանսիօն մըտ-
նել, լեզու սովորելու համար:

—Լեզուն վանսիօնին մէջ կը սորվեց-
նեն:

—Դրսում էլ կարելի է սովորել, բայց
ի հարիէ աւելի հեշտ կը լինի պանսիօնում,

Էստեղ առիթ ունէք խօսելու, իսկ դրսում
դա մի քիչ դժուար կը լինի:

—Անանկ է նէ վանսիօն կը մտնամ,
սակայն դրամական տեսակէտով տարբերու-
թիւն մը կ'ընէ:

—Ինչպէս:

—Ըսել կ'ուզեմ վանսիօն մտնալը ա-
ժան կը նստի, թէ սենեակ վարձելը:

—Նու ասենք տարբերութիւնը էնքան
էլ մեծ չէ, բայց լաւ պանսիօնը ի հարկէ մի
քիչ թանկ կը լինի, ամսեկան գոնէ մի 100
մարկ կը պահանջեն:

—Ի՞նչ կ'ըսէք եղբայր, ատիկա ահա-
պին գումար մըն է—գոչեց Սուրէն այլայ-
լած—հարիւր մարքով Պոլիս տուն մը կ'ապ-
րի. չէ սիրելիս, ես աղջափ ստակ չեմ կըր-
նար տալ:

—Բայց դրսում էլ դըմնից պակասով
հազիւ թէ կարողանաք ապրել, ի հարկէ եթէ
չէք ուզում վատ ապրել:

—Ի՞նչ կ'ըլլայ եղբայր, ուսման սիրուն
քիչ մըն ալ գէշ կ'ապրիմ. Փարիզ ընկերներ
ունիմ, որոնք առանց ստակի կ'ապրին, ես
նորէն ամսական 60—70 ֆրանկ մը ստո-
նալու յոյս ունիմ:

—Նու, դա ջոկ հարց է, եղ դէպքում
շատ էժան սենեակ պէտք է վարձէք:

—Այո, այո, կարելի եղածին չափ տ-
ժան, կ'աղաչեմ մի խնայէք Զեր աջակցու-
թիւնը, որովհետեւ ես իմ գլխուս բան մը չեմ
կրնար ընել, ոչ լեզու գիտեմ, ոչ ալ քաղա-
քին ծանօթ եմ:

—Ես սիրով կ'անեմ. միայն թէ էսօր
էկուց չէ կարելի մի այդպիսի սենեակ ճա-
րել, պէտք է երկար ման գալ և կամ լրա-
գրում յայտարարութիւն տալ:

—Ա՛լ դուք զիտէք, կ'աղաչեմ ինչպէս
որ պէտք է անանկ ալ կարգադրեցէք, շնոր-
հապարտ կը կացուցանէք զիս:

—Դուք ո՞շչափ ժամանակէ ի վեր եւ-
րոպա էք—խօսակցութեան նիւթը փոխեց
Պոլսեցին, իր գործը արդէն կարգադրուած
համարելով:

—Ես... բաւական ժամանակ է ինչ այս-
տեղ եմ—պատասխանեց յաւիտենական ու-
սանողը, խօսակցութեան այս փոփոխումէն զգալապէս սրանեղած—բայց ոկզբում զա-
նազան առարկաներ եմ լսել էնպէս, ընդ-
հանուր կը թութեան համար, այնպէս որ իս-
կապէս մասնագիտութեամբ պարապուելս հա-
զիւ մի քանի տարի կը լինի:

Ու այս անախորժ հարցուփորձին շա-
րունակութիւնը խափանելու համար, անմի-
ջապէս տեղէն ելնելով հարցուց.

—Թէյ խմբում էք:

—Կ'աղաչեմ, չափազանց ազնիւ էք, ին-
չու աւելորդ յոզնութիւն կը քաշէք, արդէն
առանց աղոր ալ բաւական նեղութիւն բար-
դեցի վրանիդ:

—Ոչինչ, նեղութեան բան չկայ, ես
ինքս էլ եմ ուզում խմել—ըստ Մելիք-Քեալ-
լաբաշեան ու սկսաւ թէյի պատրաստութիւն
տեսնել:

Այդ առիթէն օգտուելով Սուրէն Շաւարչ
թերթերու ծրար մը հանեց գրպանէն ու ըս-
կսաւ աչքէ անցընել:

Երբ հիւրասէը Ղարաբաղցին թէյը վրայ
դնելով կը կին իր տեղը նստաւ, շատ ուրա-
խացաւ տեսնելով որ իր անխորհուրդ հիւրը
զբաղում մը գտած էր և փութաց ընդհատուած
խօսակցութիւնը այդ նիւթին վրայ դարձնել.

—Պոլսական թերթեր էք կարգում:

—Ո՞հ կը ներէք անքաղաքավարութեանս
—Պոլսական թերթերը ժողվելու շար-
—գոչեց Սուրէն թերթերը ժողվելու շար-
ժում մը ընելով—չեմ կարգար, միայն հա-
րեանցի կերպով մը կը նայիմ թէ գրական ինչ
նորութիւններ կամ: Մարսէլէն մեկնելու

օրերս Հայփցիկ ուժուած հասցէ տուած էի, հոս հասնելուս պէս նամակատուն հանգիպեցայ առի, սակայն դեռ չէի բացած:

—Ոչինչ, ոչինչ, խնդրեմ կարդացէք—քաջալերեց Մելիք-Քեալլաբաշեան: Հոսհոսին ուզածն ալ ադ էր. անմիջապէս թերթերէն մէկը երկնցուց անոր:

—Եթէ կը հետաքրքրուիք մէկ հատն ալ Թուք աչքէ անցուցէք, դորօրինակ սա յօդուածը գէշ չէ:

Դարաբաղցին ակնարկ մը նետեց ցոյց արուած յօդուածին վրայ, որ Ճամբու նօթեր վերնագիրը և Ֆանթագիօ ստորագրութիւնը կը կրէր:

—Ինչացու է էդ Ֆանթագիօն, Պոլսում յայտնի գրող է:

—Բաւական յայտնի—ըստ հոսհոսը և պահ մը խորհրդաւոր կերպով ժպտելէ յետոյ աւելցուց—Զեզի պէս բարեկամէ մը ինչ պահմ. ատիկա խմ գրական անունս է, աղւործածկոնուն է չէ. սակայն պիտի աղաչէի որ մարդու ըստէք, որովհետեւ ընդհանրապէս յօդուծներս մեծ աղմուկ հանած են, ամէն որ կը հետաքրքրուի խմանալու թէ ով է գրողը. բայց ես չեմ ուզեր որ ես ըլլալս գիտնան, ասանկ աւելի խորհրդաւոր կ'ըլլայ. Կ'աղա-

չեմ եթէ կը հաճիք Դուք ալ կարդացէք և Զեր հեղինակաւոր կարծիքը յայտնեցէք. թէ և ասիկա աղւոր զբութիւններէս չէ, մէկ մասը շողեկառքին մէջ և միւս մասն ալ Մարսէլ գրուած թուոցիկ բաներ են: Ավանս որ լաւագոյն յօդուածներս հիմա քովս չեն, պայտուակիս մէջ են. սակայն անգամ մը տեղաւորուիմ նէ անսնք ալ կը բերեմ Զեզի:

Տարաբախտ Շուշեցին քաղաքավարութեան համար ստիպուած էր կամ կարդալ և կամ կարդալ ձեացնել: Մինչդեռ հարեանցի ակնարկով մը յօդուածին երկարութիւնը չափելու վրայ էր, հանգիպեցաւ նախագասութեան մը, որ կարծես աչքերն ու ուղեղը միանգամայն վիրաւորեց: Շշմլած դէմքով մը քանի մը անգամ կարդալէ յետոյ, դարձաւ հեղինակին:

—Ախը սա ի՞նչ է նշանակում, ի՞նչ էք կամեցել ասել էս ֆրազով. Ու գարե ջուրի գաւաթները իրենց բիւրեղի հնչուն շուրջունդ ով եղբայրօրէն իրարուզարնուելով մը հառելով անհուն տրտմութիւնով մը հառաչեցին:

—Այն, իրաւունք ունիք հարցնելու—բացատրեց Սուրէն ուսուցանողի Աջութիւն մը հագնելով—որովհետեւ ասիկա չափազանց

գրական նկարագրութիւն մընէ, ատիկա պէտք
եղածին պէս հասկնալու համար, պէտք է որ
ներկայ ըլլայիք մեր այդ հաւաքումին։ Մար-
սէլին մեկնելուս նախընթօրը բարեկամներս
ինծի ողջերթ մաղթելու համար սրճարանի
մը առանձնասենեակը ժողովուած էին, ա-
նոնցմէ մէկը իր աղուոր, հնչական ձայնովը
մեշտարէնի մէկ նոր սքանչելի կտորը կը կար-
դար և այդ հոգեզմայլ տողերուն հեշտօրօր
տապաւորութեանը տակ՝ մեր հիացումի ըն-
դարմացումը գարեջուրով կը դողդղացնէինք։
Բաժակները անընդհատ իրարու կը յաջոր-
դէին ու կ'երեակայէք, որ այդ բաժակները
իրարու զարնուելով սանկ հառաչանքի պէս
ձայներ մը կը հանէին։ Սանկ պահ մը երևա-
կայեցէք ու ան ատեն պիտի հասկնաք, ա-
նանկ չէ։

— Նոր, չորտ եփո զնայետ, հասկանալի
է — մռմռաց Մելիք-Քեալլարաշեան թաւ յօն-
քերը կիտելով։

Եւ քիչ մըն ալ յօդուածին պոչէն ծայ-
րէն կարդալէ յետոյ՝ թերթը սեղանին վրայ
դրաւ, քթին տակէն խնդալով։

— Ինտո՞ր է, հաւանեցաք — հարցուց անմի-
ջապէս ֆանտազիօ։

— Վատ չի, միայն թէ, Տաճկա-

հեյերդ խօսքեր շատ էք գործածում, դրա-
նով գրուածքի էներգիան կորչում է. այ, օ-
րինակ այսաւեղ մի խօսք կար, որը ես մին-
չե անգամ չկարողացայ կարդալ։

Եւ թերթը կրկին ձեռքն առնելով յի-
շեալ բառը գտաւ ու ծիծաղը հազիւ զսպած-
ցուց յօդուածագրին։

— Ասիկա չկրցաք կարդալ — բացագանչեց
Սուրէն զարմացած սակայն շատ պարզ է
տպուած, խոյանք։

— Ի՞նչ է նշանակում դա։

— Խոյանք. կը նշանակէ խոյի պէս վրայ
վագել. ատիկա խոյանալ, խոյ, (այսինքն
արու ոչխար) բառերէն կը ծագի և ֆրանսե-
րէն էլան, élancement բառերուն կը համա-
պատասխանէ։

— Որ էղպէս է, ասէք ոչ խարի նման
վազ տալ պըծնի զնայ, էլ ի՞նչ էք այդպիսի
տպեղ խօսքեր թխում. մեր լեզուն արդէն ա-
ռանց այն էլ բաւական տպեղ է, իսկ այդ-
պիսով դուք նրան աւելի էք տպեղացնում։
Այ օրինակ մի ուրիշ խօսք — և դէմքի սոս-
կալի ծամածութեամբ մը արտասանեց — ժո-
ղովրդական. ֆույ, ի՞նչ վատ խօսք է. այդ
մեր անպիտան կօնսօնանաները երբեմն մի
այնպիսի դիսօնանցիա են առաջ բերում, որ

կրթուած ականջները չեն կարողանում տանել. ինչու գործ չածել ուղղակի պապութէր խօսքը, որը բոլոր կուլտուրական լեզուներում ընդունուած է և վեր կենալ էդ տեսակ սարսափելի խօսքեր թիսել:

—Ի՞նչ խօսք պէտք է գործածել ըսիք—հարցուց խեղճ հոսհոսը, որ ապշած մտիկ ի՞ներ գժբախտ հայ լեզուի այս տարօրինակ բարենորոգչին քննադատութիւնները:

—Պ, օ, պ, ու, լ, է, ը — հեզեց Մելիք-Քեալաբաշեան, ցուցամատովը օդին մէջ գրելով—դա անպայման աւելի սիրուն խօսք է, ըան թէ մեր էդ անիծած ժողովը դականը:

—Հա, փօփիւլէր ըսել կ'ուզէք—գոչեց Պոլսեցին պահիկ մը մտմտալէ ետքը—բայց, եղբայր, ատիկա ֆրանսերէն է... Ուրեմն կ'ուզէիք որ յօդուածս ֆրանսերէն գրէի—աւելցուց, մտքէն իսկ չկրնալով անցընել թէ լեզու մը գեղեցկացնելու համար կարելի է սեփականը վասրելով օտարէն բառեր մուրալ—ֆրանսերէն ալ նոյչափ յաջող կրնամ գրել, սակայն «Արեւելք»ը ֆրանսերէն յօդուածներ չի տպեր:

Սյս միջոցին Մելիք-Քեալաբաշեան թէլ լեցնելու գրադած ըլլալով, ուշադրութիւն չըդարձուց վերջին խօսքերուն վրայ: Իսկ հոս-

հոսը՝ թէյէն քանի մը ումալ խմելով կոկորդ-դը կազդուրելէ և միջանկեալօրէն ուուսական թէյէն հակիրճ ներբողեան մը կարդալէ ետքը՝ աւելի ոգեստուած շարունակեց:

—Ի՞նչ կ'ըսէք եղբայր, սրտերնիս հրաբուխի մը կը նմանի, որ սակայն բռնութեան կափարիչներուն տակ ճնշուած չի կընար կոր ժոյթքիլ: Պոլիս անանկ խըյալ գրիչի տէր տղաք ունինք որ, սակայն խեղճերը չեն կընար կոր գրել, տաղանդնին խորշակահարծաղիկի նման կը ցամքի կ'երթայ... ազատութիւն չկայ, ազատութիւն, ապա թէ ոչ սանկ երկու տող գրէին նէ ամբողջ հայ աղդը ոտքի կը հանէին:

—Բայց միթէ ձեզ արգելում են հասկանալի լեզով գրել. ես կարծում եմ որ մեղաւորը մենակ Տաճկաց ցենդուը չէ. ձեզ վճացրել է ֆրանսիական գրականական խոհանոցը, ձեր ամբողջ բելետրիստիկան մի ինչ որ ֆանտաստիկական անօրմալ բան է, ձեր հէնց ամենալաւ գրողները սեփական ինիցիատիվա չունեն, իրանց իմպուլսները ստանում են Պարիզի ժօնդէօրներից, ինքներդ ձեզ համար թիսել էք մի տեսակ՝ էսուէս առած գրականական ժարգոն, որից խեղճ ժողովուրդը ի հարկէ ոչինչ չի հասկանում. էլ

մւմ համար էք գրոտում. պէտք է աշխատել պարզ գրել, որքան կարելի է պարզ, էնքան պարզ որ մինչև անգամ. . . . կարդալ չիմացողը կարդայ և հասկանայ:

—Կ'աղաչեմ բարեկամ, ի՞նչ կ'սէք, տտիկա կարելի բան չէ, ժողովուրդը ի՞նչ կը հասկայ բարձր գրականութենէն. զորօրինակ կօշկակար մը անշուշտ բան մը չի կրնար հասկալ Վերլէնէն, սակայն աղոր համար կ'ուզեի՞ք որ Վերլէն արտադրած չըլլար իր անմահ էջերը. Բանաստեղծութիւնը երկնային բան մըն է, իրենց ամբողջ էութիւնովը ամպերէն ալ վեր սաւառնող էակները միայն կրնան ըմբոշնել անոր գեղեցկութիւնները:

—Այ ձեր սխալը հէնց էդտեղ է—ըստ գրգոռւած Մելիք-Քեալլաբաշեան, որուն Ղարաբաղցիի յամառութիւնը բոնած էր—ըոլոր գրականութիւնների մէջ խոկական պօէզիայի աղբիւրը, էսպէս ասած՝ զիսաւոր ֆակտօրը հէնց ինը ժողովուրդն է եղել. Այսպէս՝ գրականութեան պատմութեան մէջ մենք տեսնում ենք, որ զանազան էպօխաներում ստեղծուած բոլոր շկոլաներն էլ իրանց հիմք են ունեցել պօպուլէր՝ կամ ինչպէս դուք էք ասում՝ ժողովրդական պօէզիան: Օրինակ մեզանում էս վերջերս մի նոր պօէտ է դուքս

եկել, մի ջահէլ տղայ՝ Աւետիք Իսահակեան՝ գուցէ ծանօթ է Զեզ, ես ունեմ մօտս նրա բրօշիւրը, եթէ ուզում էք կարող էք վերցնել կարդալ. Ժողովրդական մօտիֆներ է գրում, բայց անսլիտանը էնքան կենդանի է գրում, որ կարծէք հէնց կեանքից խլած լինի:

—Այն, այն, անկէ քանի մը ոտանաւորներ կարթացած ըլլալս կը յիշեմ, սանկ տողեր մը ունի, որոնք շատ աղւոր են—և պուսական ձեւով սկսաւ առտասանել—

Ով կեանք ունի, թարթ էլ ունի,
Թարթին թարթան եար էլ ունի,
Մենակ ես եմ քամիլախտ ծներ,
Սիրտս թարթու ու ճար չունի:

Սակայն ատոնք գրական մեծ արժէք մը չունին, համեմատութեան իսկ չեն կրնար դրուիլ Վերլէնի կամ Վերնարէնի հետ:

Մելիք-Քեալլաբաշեանին գլուխը պէտք եղածէն աւելի ուռած և ջիղերն ալ բաւական գրգոռւած ըլլալով՝ ալ չկրցաւ կենալ քաղաքավարութեան նեղ սահմանին մէջ.

—Հէնց էդ Վերլէնների նման պսիխոպատները չեն ձեր տունը քանդոզները, նըրանց վայել տեղը ոչ թէ գրականական կարիքան է, այլ գժատունը:

Հոսհոսը՝ իր պաշտած բանաստեղծին

հասցէին ուղղուած այս նախատինքէն վիրաւոր՝ ալ չշարունակեց:

Պահ մը լոռութիւն տիրեց, որ Ղարաբաղցիին ձանձրոյթ արտայայտող նո՛ւ, դա երովը միայն կը խանգարուէր: Սակայն՝ ինչպէս հին փիլիսոփաները ըսած են հոսհոսութիւնն ու յարատեւութիւնը իրարուբոլորովին հակառակ առաքինութիւններ են: Ուստի շատ չանցած մեր հոսհոսին ալ լոռութեան համբերութիւնը հատնելով, խօսակցութեան խզուած թելը հանգուցեց:

—Պարոն Մելիք-Քեալլաբաշեան, կարծեմ Դուք ալ կը զրէք, կը ներէք համարձակութեանս, կընամ Զեր կեղծանունը հարցնել:

—Ո՞չ, ես պսեվդօնիմ չեմ գործածում —պատասխանեց Շուշեցին նկատելի դժկամակութեամբ մը, մանաւանդ տեսնելով որ խօսակցութիւնը կըկին իր վրայ կը շրջուէր:

—Սակայն կը զրէք, չէ.

—Երբեմն թղթակցութիւններ եմ գրում, իոկ յօդուածներ աւելի սակաւ, էս վերջերս իմ մի երկար յօդուածը դուրս եկաւ «Մշակ»-ում, կօնսումֆէրայնների մասին:

—Կը ներէք, ինչի՞ մասին:

—Կօն-սում-ֆէրայնների:

—Դժբաղդաբար ոռւսերէն չեմ հասկնար, կը հաճիք թարգմանել:

—Դա ոռւսերէն չէ, դա մի գերմանական խօսք է, նշանակում է... էսպէս ասած... դրա համար հայերէն խօսք չկայ. ի՞նչպէս թարգմանել... նո՞ւ ասենք, ուտելեղէնների և այլ կեանքի պիտոյըների մագաղինների ֆէրայններ.... ընկերութիւններ:

—Այն, այն, հիմա կը յիշեմ կոր-վրայ բերաւ հոսհոսը, որ ոչ բան մը կը յիշէր և ոչ ալ տրուած բացատրութենէն բան մը հասկացած էր — շատ աղւոր գրած էիք և կարծեմ սանկ պարագային յարմար ակնարկութիւն մըն ալ ըրած էիք ապագայ Հայաստանի մասին: Դուք Ռուսահայերդ աւելի գիտական գրիչ մը ունիք, իսկ մենք աւելի գրական: Ժնմէվ իմացայ որ Զեր բարեկամ պարոն Լիւավեանն ալ լուրջ գրող մըն է, շիտակ է, Զեզմէ աղէկ չըլլայ, սակայն շատ ազնիւ երիտասարդ մըն էր:

—Այն, նա մշտական գրում է և մեր լաւ տղերամնցից մին է, մեր ինտելիգենցիային պատիւ է բերում:

—Ղարաբաղցի չէ ուղեմն:

—Այն, ինչպէս չէ,

—Հապա ըսիք թէ ինտելիգենցի է —

ըսաւ Սուրէն Շաւարշ մտմտուքով մը զլուխը վեր տնկելով—ուրեմն Ղարաբաղի քաղաքներէն մէկն է ատիկա. հա իրաւ որ աշխարհագրութենէն ատանկ քաղաք մը կը յիշեմ Ղարաբաղի մէջ. Ինտելիգիան ըսիք թէ ինտելիգիա:

—Ինտելիգենցիա մի՞թէ չէք հասկանում—
զարմացած ինտելիգենտը, որ բան մը չէր հասկացած այդ խօսքերէն—իսկ Դուք էդ ինչ քաղաքի մասին էիք հարցնում:

—Իշտէ ադ ինտելիգենցիա քաղաքի մասին:

Մելիք-Քեալաբաշեան շառաչուն քրքիչ
մը փրցուց.

—Ախր էդ ինչեր էք ասում. Ղարաբաղում էդպէս քաղաք չկայ. մենք երկուսս էլ Շուշեցի ենք. ես ասացի որ նա մեր ինտելիգենցիային պատիւ է բերում, իսկ Դուք՝ ինչպէս երեւում է՝ կարծել էք թէ դա մեր քաղաքի անունն է: Ինտելիգենցիան շանչանակում է ինտելիգենտ մարդիկ, Փրանսերէն կարծեմ ասում են ինտելիժանտ...

—Ա՛խ, այս հիմա հասկցայ. էկթէլիժանտ ըսել կ'ուզէք—բացականչեց հոսհոսը ձեռքը ճակատին զարնելով ու սաստիկ կարմրած— Փրանսերէն բառերը Դուք միշտ ոռուսերէնի

ձեռվ կ'արտասանէք այդ պատճառով աղէկ չեմ հասկնար:

Եւ երկուքն ալ բաւական խնդացին այս զուարճալի թիւրիմացութեան վրոյ. բայց Պոլսեցին շուտով նոր հարցում մը մէջտեղ գլորեց, իր ամօթահարութիւնը ծածկելու համար:

—Անվայել չըլլայ հարցնելը, սակայն կարծեմ Ղարաբաղի հայ մելիքներուն ցեղէն էք Դուք, ինչպէս արդէն Զեր մականունն ալ ցոյց կուտայ:

—Ո՛չ, ո՛չ,—պատասխանեց Ղարաբաղցին, որ դեռ կը շարունակէր ինդալ:

—Խնդրեմ, ինչ կը պահէք ինձմէ, թէկ ցարդ զիրար ճանճալու բարեբախտութիւնը չենք ունեցած, սակայն կրնաք վատահ լլլալ, որ մատնիչ մը չեմ ես. և մանաւանդ որ հիմա ազատ երկրի մը մէջ փառք Աստուծոյ, ալ ինչ կը վախնաք:

—Վախենալու ոչինչ չկայ, դա խօմ մի վատանգաւոր բան չէ, որ ուղիղ լինէր կ'ասէի էլի:

—Պահեցէք, եղբայր, պահեցէք վնաս չունի—ըսաւ հոսհոսը զլուխը շարժելով— խոհեմութիւնը ատանկ կը պահանջէ, սակայն վատահ եմ, որ քիչ ատենէն երբ աւելի մը-

տերմանանք՝ սրտերնիդ համարձակօրէն պիտի բանաք ինծի:

Ինստելիգենտի հոգին բերանն էր հասեր, աթոռին վրայ անհանդիսա շարժումներ կ'ընէր, կը յօրանջէր, կը փնչէր, ժամացոյցը կը նայէր և մէկ խօսքով միտքն ինկած ամէն անուղղակի միջոց գործի կը դնէր իր ձանձրոյթն ու սրտնեղութիւնը հասկցնելու համար: Սակայն դիմացինը տեղէն շարժուելու ամենադոյզն հաւանականութիւն մը անգամ չէր ընծայեր, ուստի ալ ճարահատ ինք սորքի ելաւ.

— Կը ներէք, ամենայն սիրով դեռ կը նստէի Ձեզ հետ, բայց դժբաղդաբար երկու ժամ միմեանց ետևից դասախոսութիւն ունեմ, այնպէս որ կը ներէք....

— Ո՞հ կ'աղաչեմ, կ'աղաչեմ, — ըստեւ հոսք տեղէն ցատկելով — արգելք չըլլամ Ձեր գործին. արդէն ես ալ կ'ուզէի երթալ կայարանէն պայուսակներս առնելու, կընամ հոսքերել զանոնք, մինչև որ սենեակ մը վարձենք:

— Խնդրեմ, ի հարկէ կարող էք, միայն թէ երկու ժամից յետոյ բերէք, երբ ես տանը կը լինեմ, որպէս զի... տանտիկինը դըժուարութիւն չհանի:

— Շատ աղէկ, իսկ սենեակին խնդիրը չէք մոռնար, անանկ չէ:

— Ո՞չ, ո՞չ:

— Սանկ աղւոր, մաքուր, կոկիկ, աժան սենեակ մը — և խնդալով աւելցուց — եթէ տունին մէջ աղւոր աղջիկ մըն ալ ըլլայ նէ, ալ ուրիշ բան չեմ ուզեր, որովհետև գիտէք օրիորդներուն հետ խօսակցելով մարդ աւելի շուտ կը սորվի լեզուն:

— Շատ լաւ, շատ լաւ, էգուց կը տեսնենք.

Սուրէն - Շաւարշ - Փանթազիօ գլխարկն ու ձեռնափայտը առաւ, Մելիք-Քեալլաբաշեանին ձեռքը սեղմեց սրտագին շնորհակալութիւններ յայտնելով, մէջքի նոյն ձկունութեամբ խոնարհութիւն մը ըրաւ և արդէն սենեակին դռնէն դուրս կ'ենէր, երբ Ռուսահայի ցըն ականջներուն հասաւ:

— Ի՞նչպէս, ի՞նչ ըսիք — հարցուց ետ դառնալով:

— Ոչինչ, բան չասացի — պատասխանեց Մելիք-Քեալլաբաշեան, որուն սիրու դող ինկաւ այս վերագարձէն:

— Զէ հիմա բան մը կ'ըսէիք ցի էր, ի՞նչ էր:

— Ցը. միթէ Ձեզ մօտ գործածական

չէ, յանեսութիւնն է կրծատած:

—Յանեսութիւն ին կրծատումն է ուրեմն. ոհ ինչ աղւոր զիւտ. ասկէ վերջ եռալ ատիկա կը գործածեմ անպատճառ. ուրեմն ցը՝ սիրելի բարեկամ:

Ու կրկին ձեռքը սեղմելով մեկնեցաւ:

—Այ ես քո հէրն անիծած, հոսհոս շահողի—պոռաց ինտելիգենտը երկար շունչ մը առնելով—հոգիս հանեց էլլի. սա որ էստեղ մնայ կըսպանի ինձ:

Եւ բազմոցին վրայ փոռւեցաւ այնպէս ուժասպառ, որ կարծես եղան սայլ մը քաշած ըլլար:

ՀՐԳՈՒՄ ՀԱՄԱՐ

Հան-գա-նա-կու-թիւն:

Չկայ բառ մը հայ լեզուին մէջ, որ ասոր չափ անախորժութիւն և տեսակ մը արհաւիրք պատճառէլ ինծի: Իր հինգ լեցուն վանկերուն թաւ հնչիւնը ամէն անդամ որ ականջիս համնի, ծանր փայտէ զանգուածեղ թակի մը հինգ հարուածները կըզգամ գանկիս վրայ, աչքերս կը մթագնին ու տրամադրութիւնս վայրկենաբար զերօյէն 25 աստիճան վար կ'իջնէ:

Պատճառը սակայն սխալ չկռահէք: Դուռամիշտ բաց է այս սոսկալի բառով զայն բախողներուն առջև և քսակս ալ նոյչափ բաց: Ու կը վստահացնեմ ձեզ, որ պարծանքի համար չեմ ըսեր աս, և արդէն պարծենալու մեծ պատճառ ալ չունիմ, որովհետև դժբախտաբար դուռս փոքր է ու քսակս համեմատաբար շատ աւելի փոքր:

վին հակառակ պարագային մէջ պէտք է փընտոէք վերոյիշեալ բառին ինծի ազդած սոսկումին պատճառը. այսինքն երբ ինծի կը վիճակուի զայն բերան առնել ու դռնէ դուռինալ:

Անցեալին մէջ յաճախ կատարած եմ այս կեանք մաշող լոնքացէքի արարողութիւնը և շատ անգամ կը արածս բարոյական տառապանքներէն ուժաթափ, քանի մը օր անկողին ինկած ու մեծամեծ երդումներով ուխտած եմ ալ չկոխել ազգային գործունէութեան այդ ճիւղին վրայ. Սակայն ընկերներս, ազգային գերագոյն պարտականութեան և անձնութրութեան հանդիսաւոր կոչումներով ու յորդորներով՝ ամէն անգամին ալ ուխտս ոտնակոխ ընել տուած են ինծի: Բայց, բայց ըսուած է, որ ամէն համբերութիւն սահման ունի, հետևաբար և ազգային մուրացկանի համբերութիւնը: Իմ հեղ ու գլխիկոր համբերութիւնս ալ, ասկէ եօթ տարի առաջ, հանգանակութեան մը կիսուն, յանկարծ ամենի կատաղութեամբ մը ծառացաւ և այնպիսի ահաւոր ու վճռական երդում մը ընել տուաւ ինծի, որ այն օրէն՝ ամբողջ եօթ տարի՝ կը ցայ վերջապէս հաւատարիմ մնալ ուխտիս:

Եւ սակայն բան մը, որուն մինչև այսօր ալ խելք չեմ կը ցած հասցընել, սա ընկերներուս տարօրինակ ընթացքն է: Այս երանելի մարդոց համար կարծես մինչև իսկ հաճոյք մը ունի ազգային մուրացկանութիւնը: Առիթը ներկայանալուն՝ կամ ինչպէս իլենք կ'ըսեն պարտականութեան կոչը հնչելուն պէս՝ փողոցն է այս հինգ հոգինոց խումբը: Արդէն երկար տարիներու փորձառութեամբ իւրաքանչիւրը այնչափ լաւ սերտած է իր գերը, որ տեսակ մը զինւորական կարգապահութիւն կը տիրէ մէջերնին: Գիտեն թէ փողոցին մէջ ի՞նչ կարգով պիտի քալեն, դուռը ով պիտի զարնէ, ով պիտի ըլլայ մուտքի ճառը արտասանողը, հանգանակութեան տոմարը ներկայացնողը, պահեստի խօսողը, նուէրը գանձողը և այլն և այլն: Ու այս ամբողջ գժուարին գործը այնպիսի երկայնամտութեամբ, հմտութեամբ ու վարժ ձներով կը կատարեն, որ չճանչցող մը արհեստին մէջ ձնած պիտի կարծէր զիրենք: Զորօրինակ՝ չատ անզամ կը պատահի որ իմաստուն ու հեռատես մեծ-աղա-մը—և մեր մեծ-աղաներէն որ մէկը իմաստուն ու հեռատես չէ—ասոնց ձառերէն յուզուելու ունէ տրամադրութիւն ցոյց չտալէ զատ, ընդհակառակը ինք ալ իր կող-

մէ երկարաշունչ ճառ մը կ'ըսկսի տպացուցանելու համար թէ ձեռնարկուած հանգանակութիւնը օգուտ մը չունի, մինչև իսկ մսասակար հետևանքներ կրնայ ունենալ, աւելորդ է և մէկ խօսքով պարզապէս տղուգործ է: Իսկ ընկերներս առանց վշտանալու, առանց գրգռուելու, առանց վհատելու, պառփիւն լըջութեամբ մը կը շարունակեն: Վերջաւորութիւնը ան կ'ըլլայ որ մեծ-աղանօձիքը ազատելու համար կը հանէ բան մը կուտայ: Բայց ինչ ալ ըլլայ այդ «ըանա-ին քանակը», դէմքերնին միշտ նոյն գոհունակ հանդարտութիւնը կը պահէ և հանդանակութիւնը «յաջող» կը համարեն, եթէ մինչև անգամ ամբողջ շարաթ մը դռնէ դուռ շրջելէ յետոյ, այս թափառումի միջոցին մաշած իրենց հինգ զոյգ կօշիկներուն նորոգութեանն իսկ չբաւելիք գումար մը միայն հաւաքած ըլլան:

Ահա բարոյապէս զմուսուած այս արարածներն են, որ գեռ հանգիստ չեն թողներ զիս: Ամէն առթիւ կը պախարակեն, կը դատապարտեն «դասալքութիւնա», անտարբերութեան ու անպարտաճանաչութեան մեղադրանքներ կը նետեն երեսիս և կը ջանան համոզել որ այս անգամ ալ դրժեմ «ան-

իմաստ» ուխտիս ու կըկին մէջերնին մտնելով խումբին անզոյգ մնացած թիւը ջուխտեմ: Ես ի հարկէ՝ ուժգնօրէն կը բողոքեմ այս ծանր ամբաստանութիւններուն դէմ, եօթ տարի առաջուան դէպքը կը յիշեցնեմ իրենց, և իրենց գործնական դպրոցին մէջ սորված ամբողջ փաստաբանութիւնս կը գործածեմ ինքզինքս արդարացնելու:

Սակայն պէտք է խոստովանիմ որ շատ անգամ բաւական կ'ազգուիմ իրենց խօսքերէն, ներքնապէս կը թունամ ու խղճի խայթի պէս բաներ մը կըզգամ: Մանաւանդ երկու պատկերներ կան, քուրջերու մէջէ հանուած հինգ ոսկիին և պղափկ քսակի մը մէջ զետեղուած հինգ հատ նոր, պսպղուն քառառուն փարանոցի անմոռանալի պատկերները, որոնք ամէն անգամ որ աշքիս առջև կուզան՝ խիղճս ալ կըսկսի ընկերներուս կողմը բռնել ու քիչ կը մնայ կըկին ուխտադրուժըլլամ:

Ուստի շատ տանջուելէ ու շատ մտածելէ ետքը՝ որոշեցի մեկուսացմանս շարժափիթն եղող վերջին կիսատ հանգանակութիւնը իր իսկութեամբն ու ամբողջութեամբը պատմել ընթերցողներուս և ինքնզինքս անոնց դատաստանին յանձնել:

Եղերնին յաջորդող երկրորդ կիրակին է։
Ժամուն զանգակները կը դողանջեն մեռելական հանդիսաւորութեամբ մը, ծանր ու ուսնացաղ։ Հայոց թաղին օրերէ ի վեր ամայացած փողոցներէն առաջին անգամն ըլլալով մեծ բազմութիւն մը կ'անցնի, ուրուականներու պէս անաղմուկ ու անշշուկ և հոյակապ եկեղեցին տաղաւար օրերու խռնումով մը կը լեցուի։ Պատարագի կիսուն մեր ծերունի վարդապետ քարոզի կը կենայ։

— Հայ ժողովուրդ, մեռնողները մեռան աղատեցան, Աստուած անոնց հոգուն պիտի ողորմի, մնացողներուն վիճակն է դժուար։ Գիւղերէն բանի մը հազար խեղճեր քաղաք թափած են, անօթի, մերկ, անպատսպար. քաղաքին մէջ ալ գործ ու վաստակ դադրած է, խեղճութիւնը ամեն կողմ բռնած։ Զմեռը վրայ կը համնի, մեր սև բախտէն՝ այս տարի ամեն տարութնէ աւելի խիստ։ Զքաւորներուն օգնելու համար յանձնաժողով մը կագմած ենք, որ տնէ տուն շը ջելով հանգանակութիւն պիտի ընէ. բայց օգնութեան պէտ-

քը անմիջական է, այս օրեր արդէն քանի մը սովամահներու դիակը բերին գերեզմաննոց. այդ պատճառով հիմա անմիջապէս պնակ պիտի պտըտցնենք մէջերնիդ։ Քրիստոնէական զթութիւնն ու եղբայրսիրութիւնը այս օրերուն համար են մասաւանդ։ Տուէք, օգնեցէք, պատառ մը հաց ունեցողը թող իր անօթի գրկիցին հետ բաժնէ, երկու ձեռք հագուստ ունեցողը մէկով ալ իր դրացիին մերկութիւնը ծածկէ։ Թշուառութիւնը մեծ է, մեր կարողութենէն շատ վեր, բայց ինչ ընենք. Աստուծմէ զատ օգնական չ'ունինք, զիրար պահենք պահպանենք, մինչև որ Աստուծոյ այցելութիւնը համնի…

Ա՛ ՀԸ կրցաւ շարունակել, հեկեկան-քը իւեղեց իր ծերուկ ձայնը։ Դիմացէն՝ կանաց վերնատունէն՝ արդէն փրթած էր լացցը, և վայրկենապէս բոլոր սրտերը կը վըդկէին, ու ամբողջ եկեղեցին կ'ուլար մեռելի տան մը պէս։ Խեղճերը, անլաց ու անմռունչ թաղեր էին իրենց ինկած սիրելիները, բայց հիմա՝ անհուն վիշտերնին քովքովի բերած՝ արդարութեան Աստծուն սեղանին առջև աչքերուն մէջ ժահրացած արցունքը կը պոռթկար…

Պատարագի աւարտումէն ետքը պնակ-

ներու բովանդակութիւնը հաշւեցինք։ Պղինձ,
արծաթ, ոսկի դրամներ, կանացի հասարակ
զարդեղէններէն սկսած մինչև թանկագին
գոհարեղէններ՝ իրարու վրայ դիզուած սրտա-
շարժ կոյտ մը կը կազմէին։

Ամբողջ արդիւնքը 1500 ոսկի գնահա-
տուեցաւ։

Բ

Կարոսելոց նպաստամատոյց յանձնաժո-
ղովին զիս ալ անդամ ընտրած էին։ Ընկեր-
ներս այս անդամ բացառաբար պէտք չու-
նեցան լեզու թափելու որ ուխտիս դրժեմ։
Ներկայ ահուելիօրէն բացառիկ կացութեան
առջև անցեալի բոլոր երդումներս ու ուխ-
տերս իրենք իրենց կը լուծուէին ու մոռա-
ցութեան կը մատնուէին։ Կիրակի օրուան
պնակներու բովանդակութիւնը և մեր հան-
գանակութեան պտոյտին նախընթաց դէպք
մը մանաւանդ, այնպիսի բուռն եռանդ մը
ներշնչեցին ինծի, որ ընկերներս իսկ զար-
մացան։

Նոյն կիրակի օրը, կէսօրէն ետքը՝ ա-
ռաջնորդարանի մէջ վարդապետին նախա-
դահութեանը տակ նիստ գումարած, հան-

գանակութեան ժապաւինեալ տետրակը և դի-
մումներու ցանկը պատրաստելու զբաղած
էինք, երբ դուռը զարնուելով, մէկը ներս
մտաւ։

Կին մըն էր։ Կանխահաս պառաւութե-
նէ ընկճուած, չոր ու նիհար կազմուածքով,
ազքատիկ հագուած, միջավար կին մը, որ
երկչոր քայլերով մօտեցաւ ու վարդապետին
աջը առաւ։ Առջի բերան ամենքս ալ հաւա-
տացած էինք, որ նպաստ ինդրելու եկած
էր, սակայն մեր այս կասկածը ընդհանուր
ապշութեան տեղի տուաւ, երբ կինը իր ոս-
կրուտ մատներով քուրջի քանի մը հանգոյց-
ներ քակեց և մէջէն հինգ ոսկի հանելով
վախվսելով մը հայրառութին առջև սեղանին
վրայ դրաւ։

— Ի՞նչ է աս, զաւակս, — հարցուց վար-
դապետը շուարած։

— Հայր սուրբ, ծառայ եմ կարգիդ — պա-
տասխանեց կինը գողողոջ ձայնով մը — ես այրի
կին մըն եմ, տուներու մէջ լուացք կ'ընեմ։
Ակուայէս կտրելով քիչ մը ստակ կ'աւելցնէի,
որ երուսաղէմ երթամ, Քրիստոսի գերեզմանը
համբուրեմ, սուրբ լոյսը տեսնեմ։ Բայց որ
ազգը հիմա սկ օրի մէջ է, ունեցած չունե-
ցածս բերի որ խեղճերուն բաժնէք։ Ես, փառք

Աստծու, դեռ աշխատելու կարողութիւն ուշնիմ, մէկ գլուխ կին եմ, ինչպէս ըլլայ կ'ապրիմ. կ'աղաչեմ հայր սուրբ, քիչս շատի տեղընդունեցէք:

Հայր սուրբը փորձեց խօսիլ, բայց ձայնը չելաւ, ձեռքով նշան ըրաւ կնոջ, որ մօտեցաւ ու առջել չոքեց, և ծերունին ջուխտ ձեռքերը անոր վրայ տարածած՝ սրտագին պահպանիչ մը կարդաց:

Գ

Մեր յանձնաժողովը յաջորդ առաւօտ իսկ սկսաւ իր պտոյտը: Ամենէն առաջ Քօճամանեան Նազարէթ էֆէնդիին դուռը ափ առինք: Էֆէնդին մեր քաղաքին էն մեծ վաճառականը և էն ազդեցիկ հայն էր, ուստի իր մեծապատիւ անունն ալ մեր ցանկին առաջին տողը կը գրաւէր:

Սպասաւոր մը դուռը բացաւ և մեզ առաջնորդեց արևելեան շքեղութեամբ կահաւորուած մեծ հիւրասենեալը: Քանի մը վայրկեան յետոյ ներս մտաւ էֆէնդին և ետեէն ալ կինը իր պատիկ տղուն նեա: Նազարէթ էֆէնդին յիսունի մօտեցած, միջահասսակ, գիրուկ, ճաղատ գլխով մարդ մըն է. հայ վաճառականի սովորական տիպ մը, որ նկարա-

զրուելու արժանի առանձնայատկութիւն մը չունի: Իսկ տիկինը նիհար, դժգոյն, տիսուր նայուածքով, բայց շատ համակրելի կին մը:

Քաղաքավարութեան պահանջած պայմանադրական բանաձեռու փոխանակութենէն ետքը, փողոցին մէջ մտքէս պատրաստած մուտքի ճառովս մեր այցելութեան նպատակը պարզեցի և ընկերներէս մէկն ալ անմիջապէս հանգանակութեան տոմարը ներկայացուց:

Գօճամանեան էֆէնդին խոր հառաչ մը արձակեց, տոմարը առաւ, քիչ մը պըստեց ու ըստաւ.

— Զեր նպատակին ըսելիք չկայ, շատ գովելի է, բայց ինչ օգուտ, ինչ օգուտ... ինչպէս գեղացիին առածը կ'ըսէ՝ ջաղացը ջուրը տարաւ, մենք ջախջախը կը փնտռենք: Ո՞ր մէկուն տանք, ո՞ր մէկուն համսինք, ո՞ր լմնցանք, լմնցանք...

— Էֆէնդի, անշուշտ աղէտը ահոելի է— պատասխանեցի ես—և մեր կարողութենէն շատ վեր զայն արմատապէս դարմանել, սակայն միւս կողմէ՝ չենք կրնար ձեռքերնիս ծալլած նստիլ ու մարդոց ճանձերու պէս կոտորուիլ դիտել:

— Ուզենք չուզենք պիտի կոտորուին,

ուղենք չուղենք... Ի՞նչ կրնանք ընել,
բան մըն ալ չենք կրնար ընել, շատ բան
կրնայինք ընել բայց ալ ուշ է, բանը
բանէն անցաւ, Քսան տարի է կը պոռայինք,
կը կանչէինք, կը հասկնաք, քսան տարի,
թէ ատ զէվզէկութիւններուն, ատ թեթևովի-
կութիւններուն վերջը աղետալի կըլլայ. սա-
կայն չկրցանք խօսք հասկցնել: Մարդարէու-
թիւննիս կատարուեցաւ, անոնք որ խեղճ ժո-
ղովուրդին արիւնը մտան, ան մեզի «հին
գլուխ», «թրքասէր» և այն և այն ըսող աղ-
գասէրները, հիմա անոնք թող երթան ձար
մը խորհին որ մարդիկ ճանճի պկս չկոտո-
րուին... Ա՛խ,—աւելցուց էֆէնդին, կըլին
հառաչելով և լուսափայլ գլուխը շողացնե-
լով—ախ, աչքերնին կուրնայ, աչքերնին...
—Նազարէթ էֆէնդի—պատասխանեցի
ես—հիմա անօգուտ է անցեալի մասին խօ-
սիլ, ներկան այնչափ տխուը է, որ ամեն բան
մոռցընել կուտայ մեզի:

—Ի՞նչ, մոռցընել մի կուտայ, այս ան-
գամ ալ մոռնանք, այս անգամ ալ խելքեր-
նիս գլուխնիս չգայ—պոռաց էֆէնդին, տե-
ղէն վեր ցատկելով—Աստուած մարդու բախ-
տը առնելէ առաջ խելքը կ'առնէ ըսէր են
նէ շիտակ է. անխելքութեան երեսէն աս օ-

ըին հասանք և դեռ չենք ուղեր խելքելնիս
գլուխնիս ժողվել, ձեռքովնիս մեր գերեզմա-
նը կը փորենք. դեռ անցած օրն էր որ հա-
զիւ կրցանք կառավարութեան բարկութիւնը
քիչ մը իջեցնել, թուղթ ստորագրելով թէ
խոռվարները իրենց արժանի պատիժը գը-
տան և հիմա վեհափառ սուլթանին շնորհիւ
անդորրութիւնն ու խաղաղութիւնը կատա-
րեալ է: Մեր վարդապետ ըլլալիք՝ հեռու
կարգէն՝ ցնդածն ալ հետս էր, իսկ երէկնու-
րէն ամեն բան մոռցած, ելաւ ափեղցիեղ
դուրս տոււաւ. բարկութենէս քիչ մնաց վրան
պոռայի ժամուն մէջ: Աղ խօսքերը եթէ կա-
ռավարութեան ականջը հասնին՝ և չըլլար
որ չհասնին, ինչ պիտի մտածէ, ըսէք կա-
ղաչեմ, չպիտի ըսէ պարզապէս թէ ասոնք
մեծով պզտիկով դեռ նոյն խելքին կը ծա-
ռայեն, դեռ չեն խրատուած...

—Բայց, Նազարէթ էֆէնդի, Ի՞նչ ըսաւ
որ խեղճ վարդապետը:

—Ի՞նչ ըսաւ, հոն չէլիք, չը լսեցի՞ք,
ի՞նչ ըսել է, «մեռնողները մեռան ազատե-
ցան, Աստուած մնացողներուն ողորմի», շու-
տով Աստուածոյ այցելութիւնը հասնի». կա-
ռավարութիւնը ապուշ չէ, աղ խօսքերուն
միտքը ինձմէ քեզմէ լաւ կը հասկանայ և դեռ

ան տեսակ հետեւութիւններ կը հաճէ, որ խելքէ մտքէ չի անցնիր: Հիմա խոշորացոյցնվ կը դիտեն մեզ, խոշորացոյցնվ, Երբ պիտի հասկնանք ասիկա:

Ես ալ չկըցայ պատասխանել, հին դըրժուած ուխտերս մեծ ու պղտիկ բոլոր երդումներով հանդերձ վայրկենաբար գլխուս մէջ խուժեցին, և ես ստիպուեցայ էֆէնդին թողնելով ասոնց դէմ ճակատիլ:

Սակայն մեր պահեստի խօսովը անմիջապէս օգնութեան հասաւ իր թարմ լեզուովը, միւսներն ալ հետզհետէ մէջ մտան, և ահա մեր դիմումը կնճռուա վիճաբանութեան մը փոխուեցաւ: Վիճաբանութիւն մը, որուն բնչով վերջանալիքը շատ դիւրին, բայց Երբ վերջանալիքը անկարելի էր նախատեսել:

Բոլորովին անակընկալ օգնութիւն մը բարեբաղդաբար փրկեց մեզ: Տիկին Գօճամանեան, որ մինչև այդ ատեն՝ լոիկ նստած մտիկ կընէր, յանկարծ ամուսինին դարձաւ յուղուած.

—Մեղայ, դեռ պիտի քաշքշու. մարդիկը բաներնին գործերնին ձգած քու խըատներդ մտիկ ընելու չեն եկեր, բան մը պիտի տաս, տներ, չպիտի տաս, պարապ տեղը գըլուխնին ինչո՞ւ կը ցաւցնես:

—Հազար անգամ ըսած եմ որ դուն իմին գործերուս չըխառնուիս—մոլտաց էֆէնդին, քովընտի խոժոռ ակնարկ մը նետելով կնոջը երեսին: Բայց և այնպէս խօսքն ալ կարծ կապեց և ոտքի ենելով հանդիսաւոր կերպով մը ըսաւ.

—Իմ կարծիքովս աս հանգանակութիւնն ալ խոհեմութիւն չէ, կառավարութեան կասկածը կընայ հրաւիրել, ես՝ թէև վաղուց ուխտ ըրած եմ աս ազգին գործերուն չխառնուիլ՝ բայց նորէն չկըցայ համբերել և անցած օրը վարդապետին պատուիրեցի որ հիմակուհիմա յետաձգէ հանգանակութիւնը, մինչև որ կառավարութեան բարկութիւնը քիչ մը անցնի, սակայն աս անգամ ալ խօսքըս մտիկ ընող չեղաւ: Ինչ որ է. հիմա որքըս մտիկ ընող չեղաւ:

—Եւ քսակը հանելով աւելցուց.
—Արդէն երէկ ժամուն մէջ ոսկի մը ձգեցի պնակը, անկէ զատ մեր տիկինն ալ իր 20 ոսկինոց ապարանջանն է ձգեր, այնպէս որ...

—Տէր, Աստուած, դեռ պիտի խօսի՞ս
աղոր վրայ, քեզի ի՞նչ, ես իմ ապարանջանն
եմ տուեր.—ընդհատեց տիկինը աւելի գըր-
գոռուած:

—Ինձի՞ ի՞նչ, հա, անանկ է եա, հօրդ
տունէն բերիր 20 ոսկինոց ապարանջանը...

—Հա, հարկաւ հօրս տունէն բերի—պա-
տասխանեց տիկինը ու բարկացած դուրս
ելաւ:

Նազարէթ էֆէնդին քսակը ձեռքը, զլու-
խը երեցնելէն, պահ մը կնոջը ետևէն նա-
յելէ ետքը, հանեց երկու ոսկի դրաւ սեղա-
նին վրայ ու շարունակեց:

—Ասկէ աւելին չեմ կրնար տալ, աս ոչ
առաջին անգամն է և ոչ ալ վերջին։ Մինակ
թէ՝ ինչպէս ըսի՝ չեմ ուզեր որ տետրակին
մէջ անունս ըլլայ. իմ ձեռքովս ալ չեմ ու-
զեր զրել, դուք զրեցէք քրիստոնեայ ոմն 2
ոսկի, կամ աւելի ճիշտը 23 ոսկի, երէկու-
ան մէկ ոսկին ու տիկնոջս ապարանջանն
ալ մէկտեղ հաշւելով։

Փառք քեզ Աստուած, վերջապէս դուրս
ելանք, չնորհակալութիւն յայտնելով, չնոր-
հակալութիւն մը, զոր ինք թերևս նուէրին
համար կարծեց, մինչդեռ անտանելի քարո-
զէն ազատենուս համար էր։

Կարծեմ մոռցայ յիշելու թէ էֆէնդիին
ութ տարեկան պղտիկ որդին, որ մօրը հետ
ներս եկած էր, սկիզբէն մինչև վերջը հե-
տեւցաւ մեր խօսակցութեան, ուշադրու-
թիւն գրաւող հետաքրքրութեամբ մը։ Իսկ
երբ մենք սանդուղներէն վար կ'իջնէինք, ինք
թուչունի պէս վար թուաւ մեր կողքէն և տան
գուռը բանալով սպասեց։

Դուրս ենելու միջոցին—պարոն Տիգ-
րան—ըսաւ մեզմէ մէկուն և առանց խօսք
մը աւելցնելու, պղտիկ քսակ մը երկնցուց։
—Աս ի՞նչ է, Արամ—հարցուց պարոն
Տիգլանը։

—Ան տղոց տուր—պատասխանեց փոք-
րիկը ահմեղ շփոթումով մը։

Քսակին ամբողջ պարունակութիւնը հինգ
հատ արծաթէ նոր կտրուած փալփուն քառ-
առն փարանցներ էին։

—Ո՞ր տղոց—հարցուցի ես, պղտիկ դուն-
քը բռնելով։

—Ան տղոց, որ կըսէիք թէ հայր մայր
չունին, հայրերնին մայրերնին թիւրքերը մեռ-
ցուցին, իմ հայրիկս չմեռցուցին, նորէն կու-
տայ ինձի, բայց անոնք ալ հայրիկ չունին
որ տայ. անանկ չէ...

Ուղեղս տանջող խուժանը մէկէնիմէկ

հալածական դուրս փախաւ զլլէս, և ամենքը ալ զրկեցինք փռքրիկը ու համբուրեցինք:

Դրան առջև կեցած, դեռ կը նայէք մեր
ետևէն, կարծես չէր ուզեր ներս երթալ, այլ
մեզի հետ գալ կ'ուզէ՛ր, աչքով տեսնելու այն
տղաքը, որ ալ ոչ հայր ունէին, ոչ մայր...
Երբ վերէն՝ պատուհանէն՝ հօրը ձայնը թնդաց.
— Ծօ Արամ, ներս եկներ, կը մրսիս:

9

Նազարէթ էֆէնդիէն ետքը, կարգը Մելքոն աղա Լուլուեանին էր: Ամբողջ քաղաքին մէջ եզական տիպ մը, որ ամեն բանով արժանի է ընթերցողներուս մօտէն ներկայացուելու պատուին:

Ապահով եմ որ այս ինքնօրինակ ազգայինը իմ նկարագրութեամբս ճանչնալէ յետոյ, եթէ երբէք օր մը մեր քաղաքը այցելէք, պիտի ուզէք անպատճառ անձամբ ալտեսնել զինք։ Ուստի ձեզ աւելորդ դժուարութիւններու չմատնելու համար, նախ և առաջ պիտի պատուիրեմ, որ չըլլայ թէ Մելքոն աղա Լուլուեան անունով փնտուէք զինք։ Աս, լոկ պաշտօնական և քաղաքավարական յորջորջում մըն է, զոր շատերը չեն իսկ

հասկնար, այլ պէտք է տալ այն անունը, ո-
րով ան հանրածանօթ է։ Պարզապէս—Լուլոնց
Մելքոն։

Սակայն այս քիչ մը արհամարհական և
շատերու համար թերևս ծիծաղաշարժ ա-
նուանակոչութիւնը, աննշան կազմուածքով
և մարմնական պակասութիւններով, ճղճիմ
արարած մը թող չպատկերացնէ ձեր առջև:
Ըստհակառակը. Լուլոնց Մելքոնը այսքան
պատկառելի է իր արտաքինով, որ եթէ օ-
րին մէկը դիպուածով դիմացնիդ ենէր, կար-
գաթող կամ ծպտուած եպիսկոպոս մը պի-
տի կասկածէիք զի՞նք:

Գլուխ մը, այնչափ խոշոր, որ ասես ու
սերու գործ չէ կը ել. համապատասխան հաս-
տութեամբ վիզ մը, կարծես Քրիստոսի լուծ-
կը ելու համար ստեղծուած. լայնանիստ թի-
կունք մը, գրեթէ քառակուսի, փոք մը, որ
շարժուն վիճակի մէջ՝ իւղով լցուած տիկի-
մը պէս կը հարուի: Իր սահմանները հետրզ-
հետէ ընդարձակող, լայնաբաց ճակատ մը,
այտերը դեղնագոյն՝ բայց լեցուն. աչքերը՝
թէկ քիչ մը անգոյն ու անկենդան՝ բայց խո-
շոր խոշոր. մեծ ակնոցին տակ թամբի ձև
առած պարարտ քիթ մը. բարակ, շէկ բե-
խեր. բերանը՝ կարծես սակաւ գործածութե-

նէն՝ կծկծուած. իսկ կլոր, մսուտ, երկյարկանի կզակը միշտ մօրուքի սաղմերով սեցած։ Ավանս սակայն, որ մսեղէն այս հոյակապ շէնքը իր բնական գեղեցկութենէն շատ բան կը կորսընցնէ՝ զինք ծածկող պատեանին անշըութեանը երեսէն։ Հասարակ կտորէ լայն շալվար մը և մինչև ծունկերը իջնող, կասկած գոյնով, մեծ վերարկու մը միայն կը կազմեն հագուստին արտաքին ամբողջութիւնը։ Գլուխը կը ծածկէ ֆէս մը, որ տարուան չորս եղանակներուն հետ գոյն կը փոխէ, իսկ ոտքերը կը պատսպարեն այն տեսակ կօշիկներ, որոնցմէ՝ իր ամբողջ կեանքին մէջ՝ առառաւելն 10 զոյդ կարենալ մաշելու համար, կուլոնց Մելքոնը ջրհեղեղէն առաջ՝ Մաթուսաղաներու դարուն՝ պէտք է ծնած ըլլար, ան ատեն ալ կարծեմ կօշիկի պէտք ըլպիտի ունենար։ Եթէ կայ բան մը, որ անհասկանալի հակադրութիւն մը կը պոռայ այս շատ համեստ արդուզարդին քով, ան ալ կուլոնց Մելքոնին ակնոցն է... ոսկի ակնոցը։

Չէ, պարապ տեղը գլուխնիդ մի տանչէք. այդպէս անցողակի կերպով չէք կրնար լուծել այս հանելուկը։ Ես, որ ձեզմէ շատ աւելի կը հետաքրքրուէի ու կը տանջուէի այս հոգեբանական առեղծուածով, եօթ տա-

րի շարունակ, զըեթէ ամբողջ տրամադրելի ժամանակս, գերմանացի պրօֆէսուրի մը համբերութեամբ՝ ասոր լուծումին վատնելէ ետքը, վերջիվերջոյ յոյս կտրելով, ելայ 500 դրուշի մըցանակ մը հաստատեցի այս նպաւակին համար։ Մրցանակը բարեբաղդաբար ես շահեցայ վերջերս, բոլորովին դիպուածով։ Ահա թէ ինչպէս։

Օրին մէկը, հեռաւոր գիւղէ մը քաղաք կը վերագառնացի ձիով, երբ խումբ մը հայ գիւղացիներու համովիպեցայ, որոնք քաղաքին մէջ առուտուրնին վերջացուցած՝ գիւղերնին կը վերադառնային, իրենց պարապ գերնին հեծածած։ Այս հեծելագունդին էն առէշերուն հեծած։ Եյս հեծելագունդին էն առաջնէն կը յառաջէր՝ մեծկակ սև իշու մը վրայ շատանակած՝ տարէց գիւղացի մը, որ գաւզանին ծայրը խոտի արցակ մը կապած, տակի անսառնին աչքերուն առջև երկնցուտակի անսառնին աշխարհուն գրացած էր։ Անմիջապէս ուշադրութիւնս գրացած էր։ Ահասկացին համար ծիծակ մօտեւեց այս նորօրինակ գործիքը, և երբ մօտեցանք, ձիս կեցուցի ու մեկնութիւն խնդրեցի գիւղացին։

— Զհասկացար, հա, աղա շան—պատասխանեց գիւղացին հպարտ ծիծակով մը—ե գաւազանը ուսը գնելով՝ էշը կեցուց—հա, զհասկացար հէ, հէլպէթ չես հասկը—հա, հա, չհասկացար հէ, հէլպէթ չես հասկը—

Նար, բաղրըցի չենք, ամա մենք ալ մեղի
կէօրէ խելք ուսինք։ Սաղ իրեք տարի խելք
եմ մաշեցուցեր ասոր համար, աս որ չըսի
որ ա նը, անիրաւը փէտի պէս եղած աեղը
կը կենայ։ Հա, տես:

Եւսկաւ գաւազանին հակառակ ծայ-
րովը կենդանիին վիզը խթել և սրունքներո-
վը՝ էղղերը հարուածել ուժգնօրէն։ Սակայն
անսասունը՝ փիլիսոփայի մը մտախոհութեամբ՝
անշարժ կեցած, հորիզոնը կը դիտէր։ Յետոյ
մոգական գաւազանին դարձեալ նախկին դիր-
քը տուաւ, և ահա չորքոտանի փիլիսոփան
մէկէնիմէկ սթափեցաւ, զոինչ մը արձակեց
ու տըռչիկ տալով՝ Պեգասոսի պէս արշաւա-
սոյր յառաջ սլացաւ ամբողջ խումբին ծի-
ծաղներուն առջևէն։

Ի՞նչ յեղակարծ, հանճարեղ գործողութիւն էր, որ այդ վայրկեանին ուղեղիս մէջ կատարուեցաւ՝ ևս ինքս ալ չեմ գիտեր. Մի-այն այսչափ գիտեմ որ՝

—Ակնոցը, ակնոցը.

Պոռթկաց յանկարծ բերնէս:

Սիկելիացի փիլիսոփային էւրէկա էն ա-
ւելի խանդավառ աղաղակ մը, զոր խեղճ գիւ-
ղացին սիսալ հասկնարով, իր հրեղէն աւանա-
կը կրկին կեցուց պահ մը ու պոռաց հեռուէն.

—Ո՞ր Ակօնցը, աղա, ո՞ր Ակօնցը, իմս
է, իմս, Աստուած վկայ իմս է. իրեք տա-
րի է անիրաւին դարտ ու բալան կը քաշեմ:

Ու անմիջապէս իր գաւազանին ամբողջ մոդական ուժը գործածելով, փախաւ քառարշաւ:

Կը խոստովանիմ որ այս մեծ գիւտիս
առիթ տուող զիպուածը շատ վայելուչ չէ,
բայց ի՞նչ կրնամ ընել, երբ իրողութիւնը աս
է։ Ասկէ զատ, գիտական հետազօտութեան
պահանջները կարելի չէ միշտ հաշեցնել գե-
ղեցկագիտութեան պայմաններուն հետ։ Նիւ-
թէս շեղելու վախս չըլլար, կրնայի անմիջա-
պէս կարգ մը օրինակներ շարել ցուցնելու
համար, որ շատ մը մեծ ու աշխարհ յեղա-
շըրջող գիւտեր, ասկէ աւելի պակաս վայե-
լուչ ու պակաս լուրջ զիպուածներու պար-
տական ենք։ Ասով մէկտեղ քաւլիցի ինձի,
նմանութեան ուեկ եզր մը փնտուել Լուլոնց
Մելքոնին և գիւղացին անարդ աշխատաւո-
րին միջե։ Միմիայն գաւազանին ու ակնո-
ցին միջե է որ հանգիտութիւն մը կը գտնեմ,
և գիւտս ալ հոդ է ահա։ Եթէ օր մը լու-
լոնց Մելքոնը անձամբ տեսնելու վայելին
արժանանաք, վատահ եմ գուք ալ պիտի վա-
ւերացնէք իմ այս գիւտս։ Խեղճ մարդը՝ հա-

Կառակ իր մարմնին դժուար տեղափոխելի-
ութեանը՝ ամբողջ օրը ոտքի վրայ է, կ'անց-
նի, կը դառնայ, առանց աջ ու ձախ նայե-
լու, աչքերը միշտ իր ակնոցին ոսկի շըջա-
նակներուն սեեռած:

Սովորաբար պատի տակերը և ամայի
փողոցները կը նախընտրէ իր երթևեկին հա-
մայ՝ որովհետեւ առանձնութիւն սիրող մարդ
մըն է և ամբողջ քաղաքին մէջ ոչ մէկ մտե-
րիմ բարեկամ ունի: Ազգային կեանքէն ու
գործերէն ալ հեռու կ'ապրի, միայն կիրա-
կիէ կիրակի ժամուն մէջ կը տեսնուի, դրան
մօտ՝ կօշիկ հանելու տեղը՝ անկիւն մը կըծ-
կըտած և հայր մերը երգուելուն պէս կ'ան-
հետանայ: Թաղական կամ հոգաբարձու ընտ-
րուելու փառասիրութիւնն իսկ մինչեւ այսօր
չէ կրցած մուտք գործել այս մարդուն մէջ:

Մեր քաղաքին էն հարուստ հայն է. մին-
չեւ անգամ նազարէթ էֆէնտիէն ալ հարուստ,
և ինչպէս կը խօսուի՝ առնուազն երկու ան-
գամ հարուստ: Այս մեծ հարստութիւնը զըլ-
խաւորաբար հայրն է դիզեր այնպիսի գոր-
ծով մը, զոր ինչպէս կը պատմեն, լուսահո-
գին բարեգործութիւն կը կոչէ եղեր: Դրամ
փոխ կ'ուտայ եղեր նեղութեան մէջ եղող-
ներու և կը գրաւէ այն բոլոր ապերախտնե-

ըուն կալուածները, որոնք իրենց առած դրա-
մը ժամանակին չէին վերադարձներ: Որդին
ալ՝ թէ մեր ծերերը կը պնդեն որ հօրը կէսյա-
ջողակութիւնն իսկ չ'ունի՝ բայց արդէն պատ-
րաստ ժառանգած ըլլալով բարեգործական
այս ձեռնարկութիւնը, հօրորդիական հարա-
զատութեամբ ու ժրաշանօրէն կը շարունա-
կէ զայն: Եւ ահա ամեն բարեգործութեանց
վարձահատոցցն Աստուած, ինչպէս հօրը, այն-
պէս ալ որդիին՝ վարձքը տալու համար, ա-
ռանց անոր իր քովիկը ժամանելուն սպա-
սելու, այս կանխիկ աշխարհին մէջ իսկ լիուի
կը վարձատրէ զինք ու հարստութիւնը ահա-
գին համեմատութիւններով կ'աճի: ու կ'աճի:
եթէ կայ բան մը, որ հասարակաց կարծիքին
քիչ մը անհասկանալի ու անհարդար կը թուեցնէ
Աստուծոյ այս շոայլութիւնը կուլոնց Մել-
քոնին նկատմամբ, ան ալ սա մտածումն է՝
թէ—ի՞նչ պիտի ընէ այդչափ հարստութիւնը:
Որովհետեւ Մելքոնը աշխարհ մտած չէ և
մանելուն յոյս ալ չկայ, քանի դեռ չեն փո-
փոխուած այն օրէնքները, որոնք Աղամէն
սկսած մինչեւ այսօր պարտաւորիչ են բոլոր
ակած մինչեւ այսօր պարտաւորիչ են բոլոր
այդ աշխարհը մտնողներուն համար: Այն ան-
բանալի պատճառավ, որ բնութիւնը իսեղճ
մարդուն մարմինը ճոխազարդելու իր արտա-

սովոր և անդին մէջ, մտահան ըրած է... մէկ կէտը: Է՞ն, ինչ ընէ—ամեն գեղեցկութիւն մէկտեղ չըլլար—ըսկը են: Եւ անզաւակ ու անժառանդ այս մարդը, իր ամբողջ ոյժն ու ուշը հայրական ժառանգութիւնը աճեցնելու սեռամտածումին նուիրած, բնաւ ուշագրութիւն չի դարձներ իր հաճոյքին ու հանդիսախին: Զը նայելով որ պալատանման տուներու սեփականարէր, ինք միշտ իր հօրենական հին ու անշուք տանը մէջ կ'ապրի ու մանց կարծիքով օջախին բախտը չը փախցնելու համար, թէև հանրութիւնը ժլատ հաշիւներու մէջ կը փնտոէ ազոր ալ պատճառը: Իր անձին ու ներքին կեանքին մասին հազար տեսակ մանրավէպեր կը շրջին բերնէրան, ժլատ, աւելի, ծիծաղելի և միենոյն ժամանակ խորհրդաւոր արարածի մը խառնութիւն տիպը ստեղծելով իրմէն: Ամեն տարի լուր մը կը տարածուի յանկարծ թէ՝ Լուլոնց Մելքոնը փակուած ու կնքուած խոշոր ծրարի մը մէջ, գաղտնօրէն իր կտակը յանձնած է Նազարէթ էֆէնտիին, իր մահէն ետքը բանալու և գործադրելու պայմանով: Եւ ահա ամբողջ ժողովուրդը անհամբեր կտակին բացուելուն կը սպասէ, սակայն Լուլոնց Մելքոնը տարին ողջառողջ կը բոլորէ և յա-

ջորդ տարին նոր լուր մը կը ձայնձնուի թէ՝ կտակը փոխեր է: Աւելցուցե՞ր, թէ պակսեցուցեր: Այդ մասին որչափ մարդիկ, այնչափ կարծիք:

Այս ներկայացումէն յետոյ, ընթերցողներս թերեւս հարցնեն թէ՝ ի՞նչ խելքով մեր հանգանակութեան ցանկին երկրորդ տեղը բազմեցուցած էինք այսպիսի մարդու մը անունը: Իրաւ որ, եթէ հասարակաց կարծիքին նայէինք, ազգային թուղթի ու թանաքի աննպատակ վատնում մը պիտի ըլլար, այդ անյուսադրելի անունին առհասարակ ունետողի մը վրայ արձանագրութիւնը: Իսկ ընկերներս թէև այդ աստիճան յոռետես չէին բայց դարձեալ իրենց փորձառութեամբ խորբայց դարձեալ իրենց փորձառութեամբ խորբայց կուտային վերջին երեսը մտցընել, եթէ տեղ աւելանար: Սակայն ես, որ այս օրուան ուսումեասիրութիւններս դեռ չէի կատարած Մելքոնի մասին, բոլորովին տարբեր կը մտածէի:

Այդ մարդը՝ իը մասին շըջող բոլոր անպատ զբոյցներուն հակառակ՝ շողոքորթ, շաղակրատ, հասարակ տեսակէն վաշառու մը չէր ներկայանար իմ աչքիս: Իր լոիկ, անջիկ, առանձնասէր բնաւորութիւնը, տամաշիկ, զարանձնասէր զորացութիւնը, մը, զոր կըցած էր բօրինակ զարտուղութիւն մը, զոր կըցած էր

իր արհեստին հետ հաշտեցնել՝ իր խոշոր զանգուածին մէջ կորսուած բարութեան խորհըրդաւոր խորշ մը կասկածել կուտար ինձի։ Այս կասկածիս աւելի ուժ կուտային ամեն տարի նորսպւող կտակին պատմութիւնը և մանաւանդ նախընթաց օրինակ մը, որ գեռ չէր մոռցուած։ Մելքոնին լուսահոգի հայրն ալ, ինչպէս յիշեցի, պակաս բամբասուած ու ատելի մէկը չէր եղած, բայց այդ միենոյն մարդը Հայաստանի մեծ սովին ատեն, յանկարծ 100 ոսկիի նուրիատութեամբ մը ամենքը ապշեցուցած և դրեթէ ազգային բարերարի մը լուսապասկովը մեռած էր։ Արդ՝ ինչ իրաւունք ունէինք չյուսալու, որ որդին՝ միւս յատկութիւններուն հետ՝ այդպիսի անակընկալի մը ընդունակութիւնն ալ կրնար ժառանգած ըլլալ հօրմէն։ մանաւանդ որ ներկայ կացութիւնը անհամեմատ աւելի ցնցող էր, քան մնծ սովը։ Հասարակաց կարծիքը շատ արդար չէր թէկը ինծի, բայց և այնպէս մինչև իսկ այդ կարծիքին մէջ յոյսի նըշոյլ մը կար, բարեգործական խոշոր կտակի մը ակընկալութիւնը։ Գալով բամբասանքներուն, եթէ այդչափ բարակը վնառէինք, քանի հոգի կրնայինք ջոկել մեր միւս հարուստներէն, որ արդար վաստակով հարստացած

ըլլային ու իրաւունք ունենային Մելքոնին վրայ քար նետելու... Ու նոյն իսկ հասարակութեան այս ծայրայեղօրէն խիստ վերաբերումն էր թերեւ, որ մարդը խրաչեցուցած ու մեկուսացուցած էր։ Հաւաքելով, դիզելով ինչ պիտի ընէր վերջի վերջոյ, քանի որ իրմէ զատ մէկը չ'ունէր։ Զէ որ ինքն ալ մարդ էր վերջապէս, հարկաւ կը մտածէր մարդ էր վերջապէս, հարցի մասին։ Ընդունելով նոյն իսկ որ սիրտ չունէր, բայց և այնպէս իսելը ունենալուն վրայ ոչ ոք կը կասկածէր։ Մէկ խօռքով, չեմ զիտեր ինչ անկածէր։ Մէկ խօռքով, չեմ զիտեր ինչ անբացարելի նախազգացում մը կը վստահացնէր զիս՝ թէ այդ մարդէն բան մը պիտի ելնէ այս անգամ և մեծ բան մը։ Այս մասին 90⁰/₀ յոյս ունէի, իմ մտածումս էր միայն այդ մեծ բանին յարմար ծրագիր մը գտնել և ատ ալ գտած էի արդէն, մեծ որբանոցարհեստանոց մը։

Ահա այս խորհրդածութիւններուս և այս խոշոր ակնկալութեան կոթնելով էր որ կուլոնց Մելքոնին անունը մեր հանգանակութեան ցանկին մինչև երկրորդ տողը կրցայ հանել։ Նախ այն մտածումով որ այս անսովոր պատիւը, անոր անարգուած ու ստորգոր պատիւը, անոր անարգուած ու ստորգոր պատիւած արժանապատւութիւնը պիտի գընացուած

գուէր ու բարձրացնէր և երկըորդ՝ ես ինքու
կը հատնէի գործը ժամ մը առաջ գլուխ հա-
նելու անհամբերութիւնէս:

b

~~Ե~~ Նորակառոյց երկյարկանի, գեղեցիկ, մեծ
մը, ընդարձակ պարտէզ-բակով մը շըր-
ջապատռած: Արտաքին հոյաշէն դրան եր-
կու փեղկերը կոնակի վրայ բացուած են
մուտք տալու համար ժողովուրդի հոսանքին,
որ դեռ կը շարունակուի: Ներս մանողներու
առաջին նայուածքը կը գրաւէ ներքին դրան
ճակատին, դալար ոստերով դրասանգուած,
սպիտակ մարմարի վրայ ոսկեզօծ տառերով
հետեւալ արձանագրութիւնը.

Հաստատութիւնս այս կառուցաւ յա-
մի Տեսան 1897 եւ տոմարական
թւականին հայոց Ռ.ՉԽՍՅ—Ռ.ՉԽ.Զ.
տառաջնորդութեան 8. Ներսիսի քա-
ռեջան ծայրագոյն վարդապետի Տա-
րօննեցոյ եւ արդար արդեամբ եւ
ծախիք բարեժառանգ եւ բարեսէր
Աղա Մնիքոնի Լուլուեան, յանոն
որոյ եւ կոչեցաւ Որբանոց-Արհես-
տանոց Լուլուեան:

Կարդալ գիտցողները այս յուշատախ-
տակին հանդէալ կը կենան պահ մը և գլխու-
ովեսոր օրօրումներով կը կարդան դայն, ներ-
բողական բացագանչութիւններ փոխանակե-
լով իրենց ըովիններուն հետ: Դիտելու ար-
ժամի են մանաւանդ ծերերը. նախ յամբ ակ-
նարկ մը կը վերցնեն տախտակին, կարծես
տեղը նշան ընելու համար՝ և ապա ծանրա-
շարժ արարողաւթեամբ մը ակնոցնին հանե-
լով քթերնուն կը գնեն ու առնուագի, քա-
ռորդ ժամ մը ակնապիշ կը մնան, կարծես
խրաքանչիւր տարի վրայէն կ'անցնին աշ-
քովնին, ճիշդ այն երկիւղած դժուարութամբ,
որով Նարեկի նոր գլուխ մը պիտի կարդա-
յին: Իսկ անայրութենները իրենց տգիտու-
թեան վրայ ողբալու ժամանակ չեն ունե-
նար, անմիջապէս կը բոլորուին քանի մը
հաճոյակատար հայրենակիցներու շուրջը, ո-
րոնք ինքնաբերաբար ինքզինքնին ասոնց տրա-
մադրութեան տակ դրած են և միենոյն ժա-
մանակ առիթէն կ'օգտուին, զրաբարի կաս-
կածելի հմտութիւննին հրապարակ փռելով
իրենց ունկնդիրները ապշեցնելու: Հանդիսա-
ւոր շեշտով մը կը կարդան արձանագրու-
թիւնը, աշխարհաբարի կը թարգմանեն, մեկ-
նութիւններ կուտան, բացատրութիւններ կը

աւելցնեն իրենց կողմէն, այնպիսի կարեռը ձեւրով, որ կարծես հեթական նորագիւտ բեւեռագիր մը լուծէին:

Դրան առջև խոնուած այս ամբողջ բազմութիւնը հետզհետէ ներս կ'ուղղուի: Բայց վերջին խումբերը ալ չեն կրնար յառաջ շարժիլ: Ներքնագաւիթը արդէն լեցուած է, հոսալ ամեն ոք կը ջանայ արմուկով ճամբայ բանալ դէպի ներս, սակայն իգուրք: Փողանցքին մէջ բազմութիւնը անթափանցելի պարիսպ մը երկարած է, մինչև դիմացի մեծ սրահը, որու լայնաբաց դռնէն երդի ու ճառի ճայներ դուրս կը խուժեն փոփոխակի: Շատերը արդէն ներս անցնելէ յուսահատես կը դառնան, գէթ շէնքին միւս մասերը պարաելու:

Սրահին մէջ ասեղ ճգելու տեղ չը կայ. բոլոր աթոռները գրաւուած են, իսկ ետևի շարքերը՝ ոտքի մատներուն վրայ կոխելով՝ կարծես իրարու ուս կուզեն բարձրանալ, բայ մը տեսնելու համար: Ներքնակողմը մեծ, կլորակ սեղանի մը շուրջը կիսաբոլորակ մը կը կազմեն ազգային փարչական մարմիններու անդամները, իրենց մէջտեղը ունենալով ծերունագարդ փարդապետք: Դիմացը՝ դպրոցական փայլուն նստարաններու վրայ շարուած

են 7—15 տարեկան 50 տղայք, նոր համազգեստներու մէջ ժպտուն, իսկ երկու կողմը տեղ բռնած են ազգային վարժարաններու երկսեռ աշակերտները, իրենց ուսուցիչներուն հետ:

Նորաշէն հաստատութեան բացման հանդէն է: Հանդիսաւոր պատարագէն յետոյ, զոր առաջնորդը մատուց յատկապէս հաստատութեան բարերարին ծնողներուն հոգուն համար, հոգեհանգիստ կատարուեցաւ անոնց գերեզմանին վրայ, և ապա ամբողջ բազմութիւնը դէպի նոր շէնքը ուղղուեցաւ:

Տնօրհնէքէն ետքը, վարդապետը բնաբան առնելով Յիսուսի խօսքը՝ «Ամէն, ասեմ ծեզ, որովհետեւ արարիք միում յիդարցս այսոցիկ փոքրկանց՝ ինծ արարիք», յուղուած ու յուզիչ շշշաբերով բացատրեց բարեգործութեան հանդերձեալ կեանքի մէջ գլունելիք վարձատրութիւնը և անոր վսեմ ու անխառն հաճոյքները նոյն իսկ այս աշխարհիս վրայ. վեր հանեց բարձր առաքինութիւնները օրուան բարերարին, որ հազարաւոր ոսկիներու ծախքով այս հոյակապ շէնքը կանգնած էր և հարուստ կտակով մը անոր գոյութիւնը մշտնջենապէս ապահոված. յայտնեց որ թէե նոր հաստատութիւնը առ այժմ

50 որբեր միայն ունի, բայց շէնքը կրնար
150 հոգի պատսպարել, ու այդ թիւը շուտով պիտի լրացուէր. և խօսքը կնքեց սըրտագին առաստ մաղթանքներով, մեծ բարերարին ու անոր դաստակերտին համար:

Յետոյ յաջորդաբար խօսեցան քաղաքական ժողովի, թաղական և ուսումնական խորհուրդներու ատենապետները: Ազգային վարժարանի աշակերտներէն մէկ քանին արձակ և ստանաւոր ուղերձներ կարդացին: Աշակերտական երգեցիկ խումբը մէջընդմէջ կը երգէր, արտասանութիւններ կ'ըլլային, և մինչև իսկ վարտիքնին կապել չը գիտցող մանկապարտէզի անուշ, թլուատ պըզտիկներ իրենց մեներգներով ու արամախօսութիւններով հանդէսի փայլին կը նպաստէին:

Իսկ ժողովուրդը՝ աննկարագրելի խանդակառութենէն կարծես մոլեգնած՝ իւրաքանչիւր ճառ կամ ուղերձ որոտընդուածափահարութիւններով ու զոռ աղաղակներով կը վաւերացնէ: «Կեցցէ բարերարը, կեցցէ աղա Մելքոնը, կեցցէ, կեցցէ» երկարածիզ բացագանչութիւնը պարբերաբար շէնքը կը ցնցէ ու ամբողջ թաղին մէջ կ'արձագանգէ:

Իսկ օրուան հերսուը... մեծ բարերարը...

անուններու պատահական նմանութիւն մը լոկ, թէ... բայց չէ, չէ, կասկած չկայ, սամեծաղիը լուսանկարին նայեցէք, որ ոսկեզօծ շրջանակի մէջ՝ զիմացի պատը կը զարդարէ, ան է, ան է, ճիշդ ու ճիշդ մեր կուլոնց Մելքոնը: Բայց ինք ուր է, չըլլայ թէ... կտակը բացուած ըլլայ վերջապէս... չնու է, հնու, ահա, հնոն, վարդապետին աջ կողմը: Մեծ բազկաթոռի մը վրայ կծկտած, իր մարմնին պատկառելի զանգուածը ամփոփելու, պղտիկնալու անկարելի ճիզին մէջ է կարծես:

Խեղճ առանձնասէր, համեստ մարդը, շուարած է այս արտասովոր ցոյցերուն առջե, որոնց միակ առարկան ինք է: Զեռքերը կուրծքին, գլուխը վայրահակ, ոչխարային խոշոր, բարի աչքերովը հազիւ երբեմն գաղտագողի աննկարկ մը կը սպրդեցնէ զիմացը շարուած տղոց վրայ: Բայց դէմքը հոգեկան անպարագիր երանութեան մը ակներև ճառագայթումովը կը ցոլայ: Մինչև իսկ արտաքինն ալ անհաւատալի այլակերպութեան մը ենթարկուած է: Մեծ վերաբկուն ու շալվարը դերձակի խանութէն նոր ելած ըլլալու խրոխտ երեսյթը ունին. ֆէսին ձևն ու գոյնը բոլորովին տարբեր են, և սովորաբար ածելիի կարօտ երեսը այսօր յդկու-

ած մարմարի պէս կը փայլի։ Բոլոր աչքերը
իրեն ուղղուած են, ամեն շարքերու մեջ
փսփսուք մը ու երբեմն լսելի բացագանչու-
թիւններ կը թռչըտին իր հասցէին։ Բոլոր
ատելութիւնները, բոլոր արհամարհանքները,
բարեգործութեան այդ մէկ հարուածովը փըշ-
ած էին և տեղի տուած ճիշդ այն զգա-
ցումին, զոր երկար ատեն ատուած ու հա-
լածուած սուրբի մը տեսքը պիտի արթնցը-
նէր, դարձի եկող հալածիչներու սրտին
մէջ։ Հիմա, ամենէն աւելի անոնք էին
խանդավառողները, որոնք ամենէն աւելի
բամբասած էին զինք. ոչ ոք մտքէն կ'ան-
ցընէր թէ մարդն է որ փոխուած է, ոչ
այլ ընդհակառակը ամենքն ալ այն զգացու-
մը կը խանդաղատէր թէ՝ ան միշտ այսպէս
բարի եղած է, միշտ այսպէս հեզ, և միայն
իրենք են որ չէին կրցած ճանչնալ ու ա-
նարդար դատաստանով դատած էին խեղճ,
անխօսուկ, բարեսիրտ մարդը։ Ու հիմա ար-
դար քաւութեան և հանդիսաւոր հատուցու-
մի օրն է—կեցցէ, կեցցէ Աղա Մելքոն, կեց-
ցէ բարերարը։

Հապա ե՞ս։ Է՞՞ մի՞ հարցնէք, գրեթէ օրու-
ան երկրորդ հերոսն եմ։ Հանդէսին տօնա-
պետութիւնը ստանձնած, կ'անցնիմ, կը դառ-

նամ, հրամաններ կ'արձակեմ, կարգադրու-
թիւններ կընեմ, հալարտ, ուրախ, ոգևոր։ Զէ
որ ես էի հասարակաց կարծիքին կողմէ տգի-
տաբար աղբանոց նետուած այս խոշոր մար-
դարիսը երևան հանողը...

Խեղճ բարերարը վերջապէս կը ստի-
պուի ոտքի ենել, համը հանդիսաւորի դերին
մեջ չմնալու համար։ Սակայն հազիւ լսելի
ձայնով մը քանի մը խօսք միայն կը կարե-
նայ թոթովել.

—Սիրելի հայրենակիցներս, շնորհակալ
եմ, շատ շնորհակալ եմ, Աստուած մեզմէ դեռ
շատերը աս ուրախութեան արժանացնէ։

Բայց այս անպաճոյճ, կցկտուր խօսքե-
րը բոլոր ճառերէն աւելի տպաւորութիւն կը
գործեն, և բազմութիւնը բուռն ծափահա-
րութիւններ ընկերացած միաբերան ամէ՛-
ներով կը ձայնակցի իրեն։

Այս միջոցին համազգեստաւոր 50 տղայ-
քը խմբովին երգ մը կ'երգեն բարերարին ձօ-
նուած, ապա տեղերնէն կ'ենեն և կարգով
կը մօտենան ու իրենց «բարերար-հայրիկ»ին
ձեռքը կը համբուրեն։ Աղա Մելքոն կուլու-
եանը, հակառակ իր ամբողջ ամօթխած ճի-
զին՝ չի կընար իր արցունքը զսպել, խոշոր
տղու հեկեկանքով կուլայ ու մէկիկ-մէկիկ կը

գրկէ իր նոր զաւակները, որոնք նոյնպէս կը փղձկին։ Աստուած զինք ամուսնական երշանկութենէն զրկեց, բայց ահա այսօր 50 որդի մէկին կը պարզեց։ Բայց չէ, միայն ուրախութեան արտայայտութիւն չէ այդ արդունքը, որ տղայութեան շրջանը անցընելէն իվեր թերևս առաջին անգամն ըլլալով իր գիրուկ այտերը կը թրջէ։ Իր հեկեկանքին մէջ ցաւագին շեշտ մըն ալ կայ, դառն մորմոքը, որ այսչափ ուշ կը թևակոխէր հոգեկան այս անճառ երանութեան աշխարհը, մինչդեռ անոր բանալիները վաղուց ի վեր իր զրադանին մէջ կը ժանգոտէին։

Վարդապետը, կրկին քանի մը խօսքով և պահպանիշով հանդէսը կը փակէ ու իր ըովիններուն հետ բարերարը կ'առաջնորդէ գէպի առաջնորդարան, ուր թաղական խորհուրդի կողմէ հացկերոյթ մը պատրաստուած է անոր ի պատիւ։ Սակայն հանդիսականները դիւրաւ ճամբայ չեն տար. իրար հրելով, հրմըշակելով ամենքն ալ յառաջ անցնիլ կ'ուզեն, մօտէն տեսնելու այն մարդը, զոր ասկէ առաջ հազար անգամ տեսած էին զըզուանքով ու ծաղրանքով։ Տարեցները ձեռքը կը թօթուեն, քանի մը խօսք ուղելով, մէկ քանին նոյն իսկ կը համբուրուին հետը,

մինչեւ անդամ քանի մը մայրեր իրենց պլղտիկները զրկած կը մօտենան որ ձեռքը համբուրել տան...

Այս տեսարանին առջև ակամայ խորհրդածութիւն մը պաշարեց զլուխս։

Եթէ կեանքի կրկէսին մէջ բոլոր մարդիկ՝ առանց բացառութեան՝ միմիայն իրենց անձնական ուժով ու արժանիքներով մրցելու հարկադրուած ըլլային, մեր անմահ բարերարներէն քանի քանիներ անձանօթ ու անյիշատակ կորսուած պիտի ըլլային հասարակ մահկանացուներու այն անփառունակ զանգուածին մէջ, զոր ժամանակի հոսանքը անդուլ կը քշէ կը աանի յաւիտենական մոռացութեան անդունդը... Եւ այս տեսակէն գեռ որչափ մարդիկ կան մեր մէջ, որոնք՝ նորածինները բաշխող ժամկոչ-աղբօր և կամ կոյը բախտին սոսկ մէկ քմահաճոյքին շնորհիւ, այսօր ի վիճակի են առանց քրտինքի, առանց զրկանքի, առանց նեղութեան, լոկ ձեռքի մէկ շարժումով, իրենց անունները քանդակել տալու ազգային երախտագիտութեան ապաւաժին վրայ, այն անուններուն քով, որոնց տէրերը տիտանի ճիգերով, զըրկանքի կեանքով ու հոգեմաշ տառապանքներով միայն կրցած են հոն արձանագրուիլ.

Որչափ կան այսպիսիներ, որոնք սակայն չեն
մտածեր, չեն ուզեր...

—Ո՞վ է՞...

Ականջիս թմբուկը թակող այս անդնդա-
յին խուլ ձայնը յանկարծ այնպէս մը ցնցեց
զիս, որ ամբողջ գեղեցիկ պատկերը վայր-
կենապէս աչքէս անհետանալով, փոխարէնը
կուզնց Մելքոնին խարխուլ տան դուռը ցը-
ցուեցաւ առջևս...

Նազարէթ էֆէնդիին տունէն ենելէ ետ-
քը, երեակայութիւնս՝ պզտիկ Արամին դէպ-
քէն թոփչը առած՝ սկսած էր յոյսի ոլորտնե-
րուն մէջ թեապարել, հետևաբար չէի նկա-
տած որ արդէն Մելքոնին տունը հասած էինք,
ու ընկերներս դուռը կը զարնէին:

Զ

—Կարծես թէ Մելքոնին ձայնն էր, չէ
—հարցուցի ընկերներուս, խելքս զլուխս ժող-
վելով:

—Հարցնելու պէտք կմը—պատասխա-
նեց անոնցմէ մէկը, հանգանակութեան տո-
մարը անութէն հանելով—ուրիշ որո՞ւ բե-
րանն է ինկեր այդ տեսակ ձայն հանել:

Տնւնն էր ուրեմն: Հրճուանքի կտիկ մը
անցաւ մարմնէս, սիրտս սկսաւ տրոփել.
շուտով պիտի վճռուէր, քիչ առաջուան տե-
սիքս անմիտ ցնո՞րք մըն էր լոկ, թէ իրա-
կանութեան նախագուշակ մտապատկե՞ր մը:

Այդ միջոցին զբան վերև պատուհանի
նմանող պզտիկ զննակ մը բացուեցաւ, և
նշմարուեցաւ դէմք մը, որուն արարածնե-
րու որ դասին պատկանիլը չկրցանք որոշել,
որովհետեւ գռնակը վայրկենաբար կրկին փա-
կուեցաւ: Հինգ բովէի չափ սպասեցինք, յու-
սալով որ այս լրտեսումէն յետոյ բացումը
չպիտի ուշանաբ, սակայն իզուր: Քանի մը
ուժգին բախում, երկրորդ հինգ բովէ մըն
սպասում, կրկին քանի մը ջղաձգային բա-
խում և վերջապէս ոտքի ձայն լսուեցաւ դըմն
ետե, ու ցանկալի մուտքը բացաւ մէկը, որ
քիչ առաջ վերևի ծակէն մեզ լրտեսողը ըլ-
լալ կը թւէր:

Դիւղացիի տարագով, նիհար, երկայնտ-
հասակ երիտասարդ մըն էր: Կարմիր մազե-
րով, երեսը գեղնազոյն բիծերով արատաւոր,
քիթը՝ կարծես ճականն իվեր մագլցելու խօլ
ճիգով մը՝ վեր պրկուած, ոռունգերուն ամ-
բողջ գաղանիքը կը ցուցագրէր: Պղտոր-կա-
բողջ գաղանիքը կը ցուցագրէր: 10

Ա գէմքը ընդհանրապէս քունէն նոր արթընցածի տպաւորութիւնը կը գործէր:

—Աղան տունը չէ —ըստ տարօրինակ
արարածը, առանց մեր հարցումին սպասե-
լու և գրան փեղկը բռնած, ոտքերովը այն-
պիսի անհանգիստ շարժումներ կ'ընէր, որ
կարծես թէ դուռը վայրկեան մը առաջ փա-
կէ: անհամբերութենէն կր պարէր:

— ի՞նչպէս թէ տունը չէ — գոչեցինք դրեմ թէ ամենքս միաբերան:

Պահ մը իրաղու երես նախքանը առաջ:

— Հապա ո՞ւր է — հարցուցի ես, կամ
կածոտ նայուածք մը կախելով մարդուկին
երեսն իվար, որ ըստ երևոյթին՝ լուլուց Մել-
քոնին սպասաւորը ըստայու ասածի ու անէօս

— Զեմ գիտեր, ըստ որ այսօր շատ ուշ
կուգամ, կարելի է հէջ չգամ՝ ըստ — պա-
տասխանեց զիւղացին և մատներով սկսաւ
դրան բանալիի ծակին հետ խաղալ:

Առջի բերան կարծեր էի թէ աչքին մէ-
կը կոյր է, սակայն սխալս շուտ նկատեցի,
որովհետև քիչ մը ետքը փակ աչքը մէկինի-
մէկ բացուեցաւ և փոխարէնը ամիջապէս
միւսը փակուեցաւ։ Կ'երենայ թէ ինայողու-
թեան համար աչքերը հերթով կը բանցրնէր։

Ըսկերներս ճարահատ, ետ դառնալու
հակամէտ էին բայց ևս առանց խնդիրը խոր-
հըրդակցութեան դնելու—վկաս չունի, մենք
կըսպասենք, կարելի է քիչ մը ետքը կուգայ
—ըսի և կիսաբաց գուռը սպասաւորին ձեռ-
քէն հըելով ներս մտայ, ընկերներս ալ ա-
ռանց առարկութեան հետևեցան ինծի:

Սպասաւորը այս անսպասելի որոշումն
լսելուն պէս այնպիսի տագնապով մը ներս
քշեց, որ եթէ ուրիշ կասկած չ'ունենայինք՝
պիտի կարծէինք թէ մեզ գողի տեղ դնելով
տանիք կը վագէր, հաւար կանչելու։ Բայց
երբ խարխուկ սանդուղքներէն զգուշութամբ,
կամաց կամաց բարձրանալով վեր ելանք, ան
կրկին մեզ գիմաւորեց, բաւական հանդար-
տած գէմքով, և մտցուց սենեակ մը, որ կը-
երկնալ թէ իր աղապին դահլիճն էր։

Գրեթէ քառակուսի, բաւական մեծ սե-
նեակ մը, երեք պատուհանով, որոնցմէ եր-
կուքը ետևի փողոցը կը նայէին, իսկ միւսը
բակին վրայ։ Պատերը անյիշատակ ժամա-
նակներէ ի վեր ծեփիչի գոյութիւնը մոռ-
ցած կ'երենային։ Կահկարասիքին ամբողջու-
թիւնը կը կազմէին հասարակ, գունաթափ
կապերտ մը, որ հակառակ իր բոնի առա-
ձգութեան՝ չկրնալով յատակը ամբողջովին

ծածկել, տակի խսիրին մէկ մասը մերկ ձգած էր: Դիմացի պատին երկայնքին արևելեան բաղմոց մը բարձերով, կողմնական պատերու տակ քանի մը հինումին աթոռներ, իսկ սենեակին մէջտեղը կլորակ մեծ սեղան մը, ոռու վրայ սիգարետով լեցուն կերակուրի պընակ մը և քանի մը մոխրամաններ ամայութիւնը պարտըկելու կ'աշխատէին:

Ընկերներս բազմոցին վրայ շարուեցան, իսկ ես աթոռ մը առնելով բակին վրայ նայող պատուհանին առջև տեղ բռնեցի, ուրկէ կարելի էր դուրսի դրան վրայ հսկել:

Քաղաքավարի սպասաւորը՝ մեղի սիգարէտ հրամցընելէ ետքը՝ կրկին անհետացաւ:

— Է՞ն, ի՞նչ խելքով ներս մտար—հարցուցին ինծի ընկերներս:

— Հապա ի՞նչ կ'ուզէիք որ ընէիք, Ետքառնայինք:

— Անշուշտ աւելի լաւ էր ես դառնայինք—ըսաւ Տիգրանը—ուրիշ անգամ կը բնայինք կրկին գալ:

— Ի՞նչպէս թէ ուրիշ անգամ, այս հաշով յիսուն անգամ ալ գալու ըլլանք, աղան տունը չպիտի գտնենք. դուք ինծի ան ըսէք, երբ որ դուռը զարկիք, ո՞ւ վէ պոռացողը տանտիրոջ ձայնը չէր:

— Տարակոյս չկայ որ Մելքոնին ձայնն էր—պատասխանեց մեր գանձապահը—անպիտանը անպատճառ ներաը պահուըտած է:

— Թող պահուըտի, ես հիմա զինք մէջտեղ կը հանեմ—ըսի ինքնավստահ շեշտով մը:

— Ի՞նչպէս կը հանես:

— Ի՞նչպէս, շատ պարզ կերպով. հիմա պատրուակ մը բռնելով ամբողջ տունը կը շրջիմ, դուք ալ հոս տան գրան վրայ կը հըսկէք որ ըլլայ թէ գաղտագողի դուրս փախչի, և ուր որ է երևան կ'ենէ:

— Բայց ատ քաղաքավարութեան հակառակ է—դիտել տուաւ մեր քաղաքավար տենադպիրը:

— Կեցցես դու, ի՞նչ ալ աղէկ գտար քաղաքավարութիւնդ ծախելու տեղը, հապա ո՞ր քաղաքավարութեան համաձայն է տունը ըլլալ և այցելուները խաբել...

— Եւ ան ալ այսչափ ապուշ կերպով—աւելցուց մեր գանձապահը, որ իսձմէ պակաս գրգռուած չէր երևնար:

— Զգէ, աղբար, ձգէ իսէր Աստուծոյ, Ել գործերնուս երթանք — սկսան յորդորել միւսները—գետինն անցնի ինքն ալ, իր տապահիրոջ ձայնը ալ. մենք արդէն առաջուց ըսէնք միք ստակին ալ. մենք արդէն առաջուց ըսէնք

քեզի որ այդ խողէն մաղ մը անգամ չի փըր-
թիր:

— Զէ, անկարելի է, աս դռնէն դուրս
չեմ եներ, մինչև որ չխայտառակեմ անպի-
տանը—եղաւ իմ վերջնական վճիռս:

~~Հակերներս չորս կողմէ վրաս թափած~~
դեռ կը ջանային համոզել զիս, երբ բարե-
բաղդաբար սպասաւորը կրկին ներս մտնե-
լով վիճաբանութիւնը ընդհատեցաւ:

Սուրճ կը բերէր: Իսկ այսչափ շուտ
սուրճ բերելը «վայրկեան մը առաջ կորսու-
թցէք զնացէք»ի պատկերաւոր թարգմանու-
թիւնն է մեր կողմը:

Սուրճէն ումալ մը առի, խմուելիք նեկ-
տար չէր. բանի մը չնմանող համը կը մատ-
նէր որ արդէն քանի մը անգամ եփուած
պաղած և վերջին անգամ կրկին տաքցուած
էր իպատիւ մեղի: Ընկերներս համը ճաշա-
կելէ յետոյ իրենց բաժակները ետ տուին,
իսկ ես իմս պատուհանին մէջ դրի և սիդա-
րետ մը վառելով՝ անքաղաքավար ծրագրիս
գործադրութիւնը յառաջաբանելու նպատա-
կով՝ քաղաքավարի խօսակցութիւն մը սկսայ-
սպասաւորին հետ, որ սուրճի ափաէն բռնած
բաժակիս կըսպասէր:

— Աղբար, անունդ ինչ է:

— Դունկիանոս է, բայց Խնկօ կ'ըսեն—
պատասխանեց զիւղացին, շնորհալի ժպիտ
մը փորձելով:

— Այս սուրճը դժւն ես եփեր, Խնկօ
աղբար:

— Հրամանիք ես, աղա ջան:

— Կեցցես, այսպէս սուրճ կեանքիս մէջ
դեռ չէի խմեր:

Դունկիանոսը այս compliment-էս շո-
ղոքորթուելով, ոկտավ իր ուրախութիւնը կեն-
դանի կերպով արտայայտել, սագի պէս մէյ-
դիւնի սուրքին վրայ կը կենար, մէյմը միւս
մէկ սուրքին վրայ կը կենար, ամեն անգամին ալ համապասխան
սուրքին, ամեն անգամին ալ համապասխան

կողմի աչքը խփելով:

— Ե՛, աղադ քեզի ամսական ի՞նչ կուտայ:

— Ամսական չեմ առներ, լուսահոգի հայ-
րըս ժամանակին աղային հօրմէն ստակ էր
փոխ առեր, չէր կրցեր տալ, պարտքը եր-
թալով շատցեր էր, աղան մեր տունն ու հողը
պիտի ծախէր, բայց մայրս ու աղբարներս շատ
աղաչեցին, շատ լացին, աղան խղճաց շըծա-
խեց. շատ լաւ մարդ է. Աստուած գործը յաջո-
ղէ: Հիմա տարուէ տարի ցորեն կուտանք պար-
տքի տեղ, տոկոսի տեղ ալ աղային ծառայու-
թիւն կ'ընենք. ձմեռը մեծ աղբարս կուգայ կը
թիւն կ'ընենք. ձմեռը մեծ աղբարս կուգայ կը
ծառայէ մինչև ցանքի ատենը, գարնան ալ ես

մինչև կալուկասի վերջանալը։ Բայց անցած-ները մեր գեղացի Դուրսունին մանչը կալին մէջ դանակով զարկեր է աղօրս, աղոր հա-մար չկրցաւ գալ աս ձմեռ, ամիս մըն է պառ-կած է։ Մեր աղան շատ քրիստոնեայ ողոր-մած մարդ է, շատ, շատ—կրկնեց Խնկօն պարզամիտ հիացումի անկեղծ շեշտով մը—ուրիշը ըլլար, ունեցած չունեցածնիս ծա-խեր էր, բայց աղան չծախեց, մեղքցաւ մե-զի։ Աստուած երկար կեանք տայ մեր աղա-յին։

—Ամէն—պատասխանեցի ես, զլուխս շարժելով։

—Ափո՞ս որ աս տարի գիւղ չկրցայ եր-թալ — աւելցուց Դունկիանոսը — ձմեռները գեղին ժամը տիրացութիւն կ'ընեմ։

Արդէն առաջին հարցումիս պատասխա-նէն հասկցած էի որ գիմացինս հասարակ գիւղացի մը չէր, քանի որ իր անունին ստու-դաբանութեանն իսկ հմուտ էր, սակայն իր այս անմեղ փառասիրութիւնը անուշադիր չթողնելու համար, բացագանչեցի։

—Ի՞նչ կ'ըսես. ուրեմն կարդացնող ես։

—Հրամանք ես, եօնճալուցի Համբար-ձում վարժապետին քով եմ կարդցեր—պա-տասխանեց տիրացու Խնկօն, յանկարծ եր-

կու աչքերը մէկէն բանալով և այնպիսի հը-պարտ ձեռվ մը, որ կարծես թէ աշխարհա-հըռչակ պրօֆէսօրի մը անունը կուտար։

Նկատեցի որ Համբարձում վարժապե-տին աշակերտը վտանգաւոր ախորժակ մը ցոյց կուտար իր ուսանողական սխրագոր-ծութիւնները պատմելու, ուստի՝ խօսքը իմ բուն նալատակիս շընէլու համար՝ անմիջա-պէս ոսքի ելայ, սուրճի բաժակը ափոէին մէջ դրի և հարցուցի։

—Տիրացու Խնկօն, աղադ մինակ մարդ է, աս ահագին տունը ի՞նչ կընէ։

—Ի՞նչ ընէ—պատասխանեց Խնկօն, ո-րուն տիրացու տիտղոսը միծ փոխարինու-թիւն մը եղաւ իր ինքնակենսագրութիւնը չկարենալ շարունակելուն համար—պապուն օջախն է, չի ուզեր ձգել։

—Եթէ չի ուզեր ձգել, գոնէ թող նո-րոգել տայ, աս ի՞նչ է, աւերակ է դարձեր։

—Շատ ստակ կ'երթայ, աղա շան, շատ ստակ, 100 տարուան տուն է։

—Հարիւր տարուան, ուրեմն կատարեալ հնութիւն է. լաւ որ ըսիր, ես հնութիւննե-րով շատ կը հետաքրքրուիմ, երթանք մէյմը չէնքին բոլոր մասերը ցոյց տուր տեսնեմ։

—Բան չկայ տեսնելու, աղա շան, հէչ

բան չկայ, —ըսաւ Խնկօն շփոթած և տան
տարիքը յայտնելուն չարաշար զղացած—
աւերակ է, ամենէն նոր սենեակը աս է:

—Վնաս չունի, ես կուզեմ տեսնել:
Խեղճ տիրացուն վայրկեան մը շուար մնա-
լ յետոյ, յանկարծ—հիմա կուզամ—ըսաւ ու
սենեակէն դուրս վազեց այնպիսի շաապով մը,
որ դրան առջև սուրճի բաժակներէն մէկ քա-
նին ափսէէն վար ցատկելով ջարդուփշուր
եղան:

Ըրկերներս, որ մեծ զուարձութեամբ ա-
կանջ կը դնէին մեր խօսակցութեան, այս
տեսարանին առջև ընդհանուր քրքիջ մը ար-
ձակեցին, բայց միենոյն ժամանակ կարեկ-
ցութիւնին շարժուեցաւ, և կրկին սկսան
յորդորել զիս որ հրաժարիմ անզութ դիտա-
ւորութենէս: Իմ սիրտս ալ պակաս չէր շար-
ժած անմեղ տիրացուին դժնդակ գերին վրայ,
բայց բարկութիւնս աւելի մեծ էր:

—Դուք մի խառնուիք, քաղաքավարի
տեղերնիդ նստեցէք, միայն թէ չմոռնաք դուր-
սի դրան վրայ հսկել:
Եւ առանց Խնկօյի վերադարձին սպա-
սելու ճամբայ ելայ... մեր ապագայ բարե-
րարին գիւտը ընելու:

Հիւրասենեակէն դէպի տան ներքին կող-

մը տանող ճամբան շատ ապահով չէր երե-
նար: Յած, նեղ, ծուռումուռ փողանցը մը,
որու ժայրը մթութեան մէջ կը կորսուէր,
առիքը տեղ տեղ կասկածելի կերպով փոր
տուած էր, և պատերուն վրայ կախարդա-
կան խազերու ձեռվ ճիւղաւորուած ճեղքե-
րը կարծես մօտալուտ աղէտի մը սպառնա-
լիքը կը խմբագրէին: Վարանումի մէջ էի,
երբ մութին մէջ բանի մը խլըտիլը նշմարե-
ցի ու յանկարծ մէկը ցատկեց առջևս... փառք
Աստուծոյ, սատանայ չէր, Ընդհակառակը,
Սուրբ... Ղունկիանոսն էր:

—Կը տեսնամս, աղաջան, պտըտելու տեղ
չէ, անբողջ աւերակ է—ըսաւ, իր եկած կող-
մը ցոյց տալով:

—Աւելի լաւ, արդէն ես ալ աւերակնե-
րու սիրահար եմ—պատասխանեցի տիրացու-
ին կոնակը ծեծելով:

Վտանգաւոր կիրճը անցնելով ողջ առ-
ողջ տան ներքնակողմը թափանցելէ ետքը,
ալ առանց շատ վատահելու Խնկօյի կիկերո-
նութեանը վրայ, ձեռքովս կը բանայի հան-
գիպած բոլոր դոները և ոստիկաններուն իսկ
նախանձը շարժելիք աչալրջութեամբ մը կը
խոզարկէի ամեն ծակուծուկ: Սենեակներէն
մէկ բանիի մէջ կոտրտած անպէտք կահկա-
մէկ բանիի մէջ կոտրտած անպէտք կահկա-

ըասիներ թափուած էին, մեծամասնութիւնը բոլորովին դատարկ էր, միակ բնակիչները սարդերն էին, որոնք պատերն ու առաստաղները անխոռվ ցանցած, բարդաւած գաղթականութիւններ հիմնած էին: Խնկօյին հարցուցի թէ աղան ի՞նչ վարձ կ'առնէր ասոնց-
չ, բայց որոշ տեղեկութիւն մը չկրցաւ տալ: Վերջապէս հասանք պզտիկ սենեակ մը, զոր միւսներու հետ համեմատելով՝ բաւական շքեղ կահառոււած կարելի էր համարել:

Յատակը հասարակ խսիրով մը ծածկուած, մէկ անկիւնը կապերտի մը վրայ անկողին մը փոռուած էր, քովը պզտիկ աղտոտ մնառուկ մը, որու վրայ աշտանակ մը և կաշշեկազմ հին նարեկ մը դրոււած էին: Դիմացի անկիւնը փայտէ կոպիտ նստարան մը և պատերէն մէկուն վրայ ալ պահարանի մը դռնակը կ'երեւնար:

— Աղային սենեակն է—ըսաւ Խնկօն և անկողնի մասրին վերև կախուած պատկեր մը վար առնելով, թեովը վրայի փոշին ուըրբեց ու ձեռքս տուաւ: Փայտէ շրջանակի մէջ անցուած, հին, գեղնած լուսանկար մըն էր, վրայի պղաոր ապակիին տակէն հաղիւ կը նշմարուէին խոշոր տղամարդ մը և կարճահասակ կին մը, երկուքն ալ տեղական տա-

րազով, փայտէ արձաններու պէս քովքովի կանգնած:

— Ո՞վ են ասոնք, տիրացնւ:

— Մեր աղային հայրն ու մայրը—պատասխանեց տիրացուն երկիւղածութեամբ:

Ուրիշ առթիւ անշուշտ աւելի ուշդրութեամբ կը դիտէի կուլոնց Մելքոնին այդ զոյգ հեղինակները, սակայն հիմա մեր փնտուածը իրենց գլուխ-գործոցն էր, ուստի շուտ մը Խնկօյին վերադարձուցի լուսանկարը — Աստուած հոգինին լուսաւորէ — մրմնջելով և սկսայ սենեակը աչքէ անցընել: Սնկողինը պարապ էր, իսկ մնդուկին կամ պատի պըզտիկ պահարանին մէջ հաւքելիք բան չէր տատալ, որ իսկապէս աղան տունը չէր, երբ ննջասենեակին դիմացը փոքրիկ դուռ մը նըշմարելով, քայլերս հոն ուղղեցի բնազգաբար:

Խնկօն, որ մինչև այդ ատեն համակերպական հանդարտութեամբ մը կընկերանար պական հանդարտութեամբ մը կընկերանար ինծի, երբեմն առաջ անցնելով, երբեմն ետմալով՝ քայլերուս այս վերջին ուղղութիւնը նկատելուն պէս կարծես խելքը զմակն թռաւ: Յանկարծ մէկ ոստումով առջևս անցաւ, եղբեսը ինծի գարձնելով թերը պարզեց և ողորմուկ ձայնով մը ճշեց:

—Հոդ բան չկայ, աղա ջան, հոդ բան
չկայ... իրք է... բան է....

Սյս շփոթութիւնը տարտամ նախազդացումս որոշ կասկածի փոխեց, և քայլերս աւելի արագեցի. իսկ Խնկօն առանց դիրքը փոխելու ետեւ կ'երթար, մինչև որ դուռը հասանք... Ընդհատ, խղդուկ շնչառութեան մը նմանող մշջոց մը կը լսուէր ներսէն: Արդէն ձեռքս երկնցուցած էի, երբ տիրացուն կմնակը դրան տոււաւ, թևերը ինծի ցցեց, մէկ ոտքը վեր վերցուց և յուսահատ աղաղակ մը արձակեց... վայրկեան մը կարծես լեզուն կապուեցաւ, բայց անմիջապէս գերագոյն ճիգ մը ոնեւու եռաւ:

— Հոս բան չկայ, հոս... չէ, Աստուած վկայ բան չկայ...

Տարակոյս չկար, գտած էի. բայց այդ
պահուն հաւատարիմ ծառան կէս սպառնա-
կան, կէս պաղատական՝ այնպիսի սրտառուշ
դիրք մը առած էր, որ անմիջապէս զգացի
թէ իր դիակին վրայ կոխելով միայն կարե-
լի պիտի ըլլար խորհրդաւոր դռնէն ներս
անցնիլու Ձեռքս քաշեցի ու ետ գարձայ, մա-
սաւանդ որ անպիտանը այն տեսակ հաստա-
տութիւն մը ապատանած էր... որու ան-

բըոնաբարելիութիւնը միջազգային օրէնքով
նուհասործուած է:

ԵՐԲ կրկին հիւրասենեակը մտայ, կարօ-
տելոց նպաստամատոյց յանձնաժողովին ան-
դամները ծիծաղելով տեղերնէն ցատկեցին.

— ζώ, βίνξ βηματός

—О, юноша, бояре! —

Խոժոռ գէմքով տրուած այս լակոնական
պատասխանիս վրայ զարմացած իրարու ե-
նակ է առ այս համար մաս իջանք:

լես նայեցան, և տօռայ դրւ է շ
Խնկօն ուղարի քայլերով վագեց դուռը
բացաւ. դէմքը իր նախկին անուշութիւնը ա-
ռած էր վերստին, միայն թէ աչքերը հի-
մա աւելի ստէպ կը փոխէին իրենց հերթը,
և ժպիտ մը վեր քաշած էր բերնին մէկ ան-
կիւնը:

— Տիրացն, ինձի նայէ—ըսի դուրս եւ՝
նելու միջոցին—երբ աղադ տռւն գայ, մեր

կղղմէն յատուկ բարե ըրէ և ըստ ու սպասէ, ժամ մը ետքը նորէն պիտի զանք: —Բայց յանկարծ միտքս ինկաւ սուրճի բաժակներուն մեծ աղէտը, որու պատճառը ես եղած էի, և որու երկուէն խեղճ տիրացուին ծառայութիւնը կրնար տարի մըն ալ երկարի, ուստի խոկոյն երկու հատ հինգ դրուշը, հանելով զրանէս՝ աւելցուցի—առ աս

և սուրճի կոտրած բաժակներուն տեղ նորեռը գնէ, որ աղադ չը բարկանայ վրադ:

Տիրացուն սկիզբը մերժելու շարժում մը ըլաւ, բայց շուտ մը առաւ դրամը և շնորհակալ բարեկվ մը պատասխանեց.

—Գլխուս վրայ, աղա ջան:

Արդէն ճաշի ժամանակ էր: Փողոցին մէջ ընկերներուս հետախուզութեանս արդիւնքը հաղորդելէ յետոյ՝ ըսի.

—Դուք գնացէք ճաշեցէք, միայն հանգանակութեան տոմարը ինձի տուէք:

—Ի՞նչ պիտի ընես — հարցուցին ապշած:

—Ի՞նչ պիտի ընեմ, փողոցին մէջ պիտի սպասեմ մինչև խայտառակին օձիքը ձեռք անցնեմ:

—Հապա եթէ տունէն դուրս չենէ:

—Շան պէս կ'ելնէ. չը լսեցիք ի՞նչ պատուիրեցի սպասաւորին, դիտմամբ ըսի ժամ մը յետոյ նորէն պիտի գանք, որ վախէն տունէն դուրս փախչի:

Այս անգամ առարկութիւն չըրին, տոմարը յանձնեցին ու գնացին, կէսօրէն ետքը հանգանակութիւնը շարունակելու համար առաջորդարան ժամադրութիւն տալով:

Ե

Տունէն քիչ մը հեռու, դիմացի կողմը գտնւող պղափկ փողոցի մը անկիւնը դարանակալ կըսպասէի, հանգանակութեան տոմարը ձեռքս, աչքս շեշտակի դրան վրայ սկեռած: Ճիշդ այն որսորդին պէս, որու հալածած աղուէսը՝ բռնուելու վրայ՝ յանկարծ անմատչելի ծակ մը կը փախչի ու ինք՝ հրացանը ձեռքը՝ ծակին առջև կը յամառի կատաղած:

Խուլ գայրոյթ մը ջիղերս կը կրծէր: Որբանոց-արհեստանոցի սպանիական դղեակը՝ շինուելուն պէս ալ վայրկենական խորտակումով մը՝ վար իջած էր, բայց յոյսս դեռ ոչ բոլորովին փարատած: Անտրամարանական, անարդարանալի կոյր հաւատը մը դեռ կը շարունակէր այն ակընկալութեան տակ պահել միտքս թէ՝ երբ այդ մարդուն հետերես երեսի գամ, խօսիմ, նկարագրեմ, բացատրեմ, պիտի կընամ համոզել զինք և գէթ նշանակելի գումար մը փրցնել: Մաքիս մէջ անգամ մըն ալ սկսայ վերարտադրել այն ճառը, զոր յատկապէս այս դիմու-

մին համար պատրաստած և արդէն քանի մը
անգամ մշակած էի։ Այս անգամ բորբոքու-
ած տրամադրութիւնս ամբողջական վերյար-
դարում մը տուն տուաւ, մեղմ, թոյլ մասե-
րը կռեց, պրկեց և տեղ տեղ այնպիսի սրտա-
շարժ դիմառնութիւններ աւելցուց սրակոտոր
դանու և տառապող թշուառներու բերնէն,
որ ոգեսրութեանս միջ՝ իրը թէ արդէն մար-
դուն աջևը ըլլայի՝ լսելի ձայնով արտասա-
նել սկսայ, բարեբաղդաբար փողոցին մէջ ան-
ցուդարձ չը կար, թէ չէ...

Բայց ահա դուռը բացուեցաւ... ինք է։
Հնարքս իր նպատակին հասած էր, ժամա-
ցոյցս նայեցայ, քսան բովէն աւելի չէի
սպասած։ Կամացուկ մը զլուխը դուրս հա-
նելով՝ գողի պէս՝ փողոցին երկու կողմը լլր-
տեսելէ ետքը, դուռը քաշեց և հապճեալ քայ-
լերով՝ ըստ իր սովորութեան՝ պատի տակէն
թաւալիլ սկսաւ։ Իմ կողմս կուգար։ Անմի-
ջապէս թաքստոցէս դուրս ցատկեցի և հան-
դարտօրէն՝ կարծես զինք նշմարած չըլլայի՝
առջևը ելայ։

Զիս տեմնելուն պէս յանկարծ ցնցուե-
ցաւ, ետ ու առաջ քանի մը շփոթ շարժում-
ներ ըրաւ, բայց շուտ մը ինքզինք ժողվեց
և խորին մեծարանքով մը բարեց զիս։

— Բարեւ, Մելքոն աղա, քիչ մը առաջ
նպաստամատոյց յանձնաժողովի միւս ընկեր-
ներուս հետ Զեզի եկած էինք, սակայն դըժ-
բաղդաբար պատիւ չունեցանք Զեզ տեսնելու։

— Այս — պատասխանեց Մելքոն աղան,
ձեռքերը շփելով և աչքերը գետին խոնար-
հած — քիչ մը գործ ունէի, դուք նոր գացեր
էիք, ես տուն եկայ, մանչը լուր տուաւ։

— Կը ցաւիմ որ քիչ մըն ալ չենք սպա-
սած։ Իմա կընանք պղտիկ տեսակցութիւն
մը ունենալ, շատ չի տեսը, քանի մը բոպէի
գործ է։

— Կ'աղաչեմ, հրամեցէք։

Գրպանէն բանալի մը հանելով՝ դուռը
բացաւ, և միասին տուն մտանք։

Մեզի ծանօթ հիւրասենեակին մէջ զիս
բազմոցին վրայ հիւրասիրելէ և սիգարէտ մը
հրամցնելէ ետքը, տանտէրը Խնկօյին ձայն
տուաւ, որ սուրճ բերէ։ Սուրճի անունը լսե-
լուն պէս ստամոքս զող ելաւ, և անմիջա-
պէս խնդրեցի որ աւելորդ նեղութիւն չկրեն,
պատրուակելով թէ արդէն քիչ մը առաջ խը-
մած էինք, և թէ բժշկական պատուէր ու-
նէի սուրճ շատ չգործածելու։

Մելքոն աղան ալ առանց այդ խնդրին
վրայ, ծանրանալու՝ աթոռ մը առնելով սե-
նէի սուրճ շատ չգործածելու։

դանին ծայրը նստաւ, և ես կրցայ անմիջապէս գործի սկսիլ:

Զգացումիս ու պերճախօսութեանս ամբողջ թափովը յիշեցուցի այն սոսկալի հարուածը, որ մեր գլխուն իջած էր, նկարագրեցի անոր ամբողջ ահուելի հետևանքը. քաշի մը օրուան մէջ սերունդներու աշխատութեան արդիւնքը ոչնչացած, բազմաթիւ շէն դիւղեր մոխրակոյտերու վերածուած, բիւրաւոր ժիր ու կտրիճ դատկաններ անվատակ ու հացի կարօտ, հազարաւոր այրիացած մայրեր ու որբացած մանուկներ անոք անօդնական: Բացատրեցի մարդու և հայու մեր նուիրական պարագը շուտափոյթ օգնութեան ձեռք կարկառելու այս թշուառներուն, մանաւանդ այն փոքրիկ անմեղ, դժբաղդ հրեշտակներուն, որոնք զիշերները զիրար զրկած՝ սալայատակներուն վրայ կը պառկէին, իրենց մայրերու ուրուականներուն հետ զառանցելով և ցերեկը փողոցի շուներուն հետ կը մրցէին սընունդի թափթփուքներու համար: Ծանրացայ կրկնակի պարտականութեան վրայ այն բաղդաւորներուն, որոնք անձնապէս զերծ մնացած էին հարուածէն, որոնք դեռ առատ միջոցներ ունէին ապրելու, վայելելու և պէտք է որ ուրիշներն ալ գէթ սովէն փրկէին: Շեշ-

տեցի մասնաւորապէս այն մեծ դերը, զորինք առանձնապէս կրնար այս պահուս կատարել խոշոր նպաստով մը թէ այս աշխարհի վրայ անթառամ յիշատակ և թէ հանդերձեալին մէջ յաւիտենական երջանկութիւն ապահովելով: Ցոյց տուի թէ ինչ անքաւելի մեղք, ինչ սարսափելի ոճրագործութիւն պիտի ըլլար անտարբերութիւնը այս միջոցին, երբ մինչև իսկ աննշան զոհողութիւններով մարդկային կեանքեր կարելի է փրկել ամեն վայրկեան: Եւ վերջապէս բարոյական այս բոլորնկատումները մէկդի թողնելով, խընդիրը զուտ նիւթական շահու տեսակէտով քննեցի: Զէ որ աշխարհը անցաւոր էր, իսկ ինք անզաւակ ու անժառանգ. մինչև հիմա ովկը կը ցած էր հոս դիզած հարստութենէն հետը բան մը տանիլ անդի աշխարհը գերեզմանի գեանուղիով, փոխազրութեան միակ և չափազանց շահաւոր միջոցը կը մնար դարձեալ բարեգործութիւնը, որ բիւրապատիկ տոկոսով վճարելի փոխանակագիրներ կուտար երկնային դրամատան վրայ:

Խօսած միջոցիս կուլոնց Մելքոնին դէմքը կը դիտէի ուշադիր, խօսքերուս տպաւոթիւնը նախագուշակելու համար: Զեռքերը կուրծքին կապած, գլուխը կախ, կարծես տ-

Եետարանի տակ բռնած ըլլար՝ անշարժ նըստած էլ, լուռ աղօթողի մը խոկմունքով։ Երբ խօսքս աւարտեցի, ոտքի ելայ և հանգամակութեան տոմարը բանալով՝ սեղանին վրայ՝ առջեր դրի:

—Աստուած Ի՞նք ողորմի, մարդոց ողորմի։ Ռէնէն ի՞նչ կ'ենէ։

Սյս մըմունջը միայն կըցայ լսել բերնէն։ Առանց երեսս նայելու, մեծ վերարկուին մէկ կոճակը քակեց, տակէն արոյրէ դիվիթ-դալէմ^{*)} մը դուրս ելաւ, զբչամանէն գրիչ մը հանեց, դիվիթ-դալէմը սեղանին վրայ դրաւ, թանաքամանին բերանը բացաւ, գրիչը քանի մը անդամ թաթխելով լաւ մը տոգորեց և վերջապէս տոմարը առջեր քաշելով, գեղագրութեան վարժութիւն ընող աշարերտի մը խնամքով սկսաւ գրել։

Սյս սովորական, աննշան մանրամասնութիւնները այդ պահուն այնպիսի խորհրդաւորութիւն մը առած էին աչքիս առջե, որ կարծես ճակատագիրս գուշակող վհուկի մը արարողութիւնները ըլլային։ Իսկ երբ գրիչը շարժիլ սկսաւ, ուժգին արոփում մը ա-

^{*)} Դիվիթ-դալէմ — մասնաւորապէս գօտիի մէջ կրելու համար մետաղէ շինուած, երկար փողով թանաքաման մը։

ուաւ սիրտս, շունչս բռնուեցաւ և ականջներս գրչածայրի ճզոցին լարուած՝ կարծես ճիդ կը թափէին աչքերէս առաջ գուշակելու անոր աւրուած կտուցէն դժուարութեամբ ծորող՝ հազարաւոր թշուառներու համար գրեթէ ճակատագրական՝ թւանշանները։ Ու ճզոցը դազրելուն պէս տոմարին վրայ յարձակեցայ։

...Մէյմը տոմարին կը նայիմ, մէյմը գրողին երեսը... գլուխըս սկսաւ պտոյտ գալ, աչքերուս վրայ մթութիւն մը իջաւ, դիւանարի պէս պատուհանին առջև վազեցի, տոմարը լոյսին բռնելու... չէ, աչքերս չէին խարեր զիս, մագաղաթային նօտրագրով մը դրոշմուած էր՝

Հոգսուս համար մէկ արծաթ մէջիտ։

սիթը չեն փախցներ։ Ամէն անգամ երբ պարտականութիւնը զինք այս կողմերը բերէ, չի մոռնար հանդիպիլ ինծի, ինչպէս ինք կ'ըսէ «Հօրպաճիին *») սիկարան ու սուրճը խմելու»։

Պիտի հարցնէք թէ ի՞նչ գործ ունէի ստիկանսութեան կամ դատարանի հետ։ Դատ։ Աստուած չընէ. տունս տեղս վրայ կուտամ դատ չեմ բանար... Թիւրքիոյ մէջ։ Իմս դատական փորձանք մըն էր և պստճառը, կըրնայիք երեակայել... մօրուքի սանտր մը։ Այն, թէև փղոսկրէ, բայց վերջապէս մօրուքի սանտրը մը։

**

Մեր շուկային մէջ էն նշանաւորներէն մէկն է Առաքելին երոպական ապրանքներու խանութը և ինք Առաքելին ալ իմ վաղեմի բարեկամս։ Յաճախ կ'երթամ նստիլ իր խանութը, երբեմն գործով, երբեմն ալ լոկ բարե-

*.) Զօրպաճի=Ապուր տուող։ Ժամանակին Ելնիչը իները տուած են այս տիտղոսը բրիստոնեայ հարուստներուն. բառին այս ծագումը կարծեմ պերճախօսօրէն կը բացատրէ արդէն անոր փոխաբերական իմաստը։

ՄՕՐՈՒՔԻ ՍԱՆՏՐԸ

ՀԱԿԵՐՈՂԱ Յ. Աղասէրին

—Բարի լոյս, չորպաճի։

—Բարի լոյս, չիւսնի չափուշ։

Եւ խոր հառաջանքով մը հազիւ գլուխս վեր առած էի տոմարներուս վրայէն, երբ այցելուս արդէն սիկարէթներէս մէկը վառած ու աթոռ մը գրաւած էր, իսկ վաճառանոցիս ծառան դէպի մօտակայ սրճարանը կը փութար սուրճ ապապըրելու։

Մեր քաղաքին ոստիկանատան չաւուշն էր այս մտերմական հիւրը, որ վաճառանոցիս ճամբան սորված էր ամիսներ առաջ դատական գործի մը առթիւ։ Պաշտօնապէս թէև երեք այցելութիւններու պատիւը կը բաւէր, բայց չիւսնի չափուշ այն սիրալիր էակներէն է, որոնք պաշտօնական առթիւ մը ծանօթանալէ ետքը անպաշտօն այցելութիւններու ա-

տմակակ նտեսակցութեան համար: Քանի մը
ամիս առաջ դարձեալ նստած էի հոն, երբ
խանութին դուռը յանկարծ ուժգին բացուե-
լով մէկը ներս խուժեց: Հսկայ հասակ մը
կապոյտ պատմուածնի մը մէջ պարուրուած
և սպիտակ խոշոր փաթթոց մը, որու ներ-
քեչն մոխրագոյն, լայնածաւալ մօրուք մը
կախուած էր, հազիւ տեղ թողնելով դոյդ մը
կոկան աչքերու և տափակ քթի մը:

Առաջին ակնարկով իսկ դժուար չէր
դուշակել որ զիւղական մօլլա մըն էր եկո-
ղը: Չբարեց և առանց ուշադրութեան իսկ
արժանացնելու Առաքելի ժպտալի բարեն ու
նստելու հրաւերը, ձեռքը մէջքի լայն գօտի-
ին մէջ խոթեց և սանտր մը հանելով նետեց
անոր արջեր:

—Դրամս ետ տնկը.

Որոտածայն արձակուած այս կտրուկ
հրամանին առջև Առաքել պահ մը ապշած
մնալէ յետոյ, սանտրը սկսաւ զննել: Ես ալ
զարմացած՝ տեղէս ելայ և ընկերացայ իրեն:
Փղոսկրէ սանտր մըն էր, որ արդէն թնառոք
ըռնած էր և ատամին մէկն ալ կոտրած:

—Ի՞նչ է, հօճա էֆէնտի, ի՞նչ է պա-
տահեր հարցուց Առաքել շուարած:

—Ի՞նչ պիտի պատահի, դեռ կը հարցնեմ

ալ—պատասխանեց հօճան նոյն բարկացայտ
շեշտով—անխիղճ անհաւատ, խաբեր ես զիս.
այս սանտրը ոչ թէ 35 դրուշ 35 փարա իսկ
չարժեր, մէկ անդամ մօրուքիս զարկի ատա-
մին մէկը թափեցաւ և մօրուքէս ալ փունջ
մը մագ փետեց:

—Տէր Աստուած, շատ բան լսեր էի,
բայց այս տեսակ փորձանքի դեռ չէի հան-
դիպեր—բացազանչեց Առաքել հայերէն զլու-
խը թօթուելով և հօճային զառնալով թիւր-
քերէն շարունակեց—հօճա էֆէնտի, Աստու-
ած վկայ որ այս սանտրը առաջնակարգ տե-
սակէ է և ես շատ աժան ծախեցի ձեզի, ու-
րիշ տեղ ասկէ վարնոցը 40-ի ալ չէինք կըր-
նար առնել:

Եւ երկու հայ վաճառականներս մեր ամ-
բողջ լեզուանութիւնը թափելով փոխասա-
ցութիւն մը սկսանք, համոզելու համար հօ-
ճա էֆէնտին որ իր մօրուքին այդ փետու-
մին մէջ սանտրը յանցանք չունէր: Սանտրի
ուրիշ զանազան տեսակներ վկայութեան բե-
րինք ապացուցանելու համար իր գնածին գե-
րազանցութիւնը, սակայն իզնւը, մարդը մեղ-
մանալու ամենափոքր տրամադրութիւն մը
իսկ չէր ցուցներ և միշտ ոտքը գետին զար-
նելով դրամը կը պահանջէր սպառնագին:

—Այս ապրանքը խանութը չի մնար, երբ րլայ կը ծախուի—ըստ վերջապէս Առաքել առանց իր քաղցր շեշտը փոխելու—և ես ձեր խաթերը համար առանց խօսք ընելու ետ կը առնէի զայն, եթէ ատամը կոտրած չըլլայիք. բայց հիմա ես որու կրնամ ծախել այս կոտրած սանտրը...

—Ես չեմ կոտրեր, լիրը. ինչո՞ւ սուտ խօսիս—պոռաց մօլան աւելի կատղած—առած ատենս կոտրած է եղեր, ով գիտէ փակցուցեր ես, ի՞նչ ես ըրեր, խարեր ես զիս. Վերջապէս ալ երկար խօսք չեմ ուզեր, կամ դրամս ետ կուտաս և կամ... դուն գիտես:

Ամէն համբերութիւն սահման ունի ըստ են, մինչև անդամ խանութպանի և հայ խանութպանի համբերութիւնը: Իմ համբերութիւնս արդէն վաղուց հատած էր, վերջապէս Առաքելին ներսն ալ համբերանք չը մնաց: Զայրագին դզրոցը քաշեց, մէջէն եօթը հատ հինգնոց առաւ ու հօճային նետեց:

—ԱՌ ու կորսուէ, ձեզի պէսներուն հետ առուտուր ընելը փորձանք է. կ'երևի թէ կեանքիդ մէջ առաջին անդամն ըլլալով մօրուքիդ սանտր կը զարնես. սանտրս ի՞նչ յանցանք ունի, երկաթ ըլլայ չի դիմանար այդ աղտոտ մօրուքիդ...

Հազիւ այս խօսքերը Առաքելի բերնէն ելած էին, երբ մօլան—վայ շունշանորդի կեավուր, մօրուքին կը հայհոյես—աղաղակեց ու անոր վրայ խոյացաւ:

Անմիջապէս օձիկ-օձիկ փայլակներ շուգին աչքերուս առջև, ջիղերս պրկուեցան և պահ մը արձանացած մնացի: Յարձակիլ լիրը անպիտանին վրայ, գետին տապալելով լաւ մը տփել և ոտքէն քաշելով դուրս նետել: Բայց ոտքերս առանց վճռիս սպասելու յանկարծ փողոց նետեցին զիս... Ու շնչասպառ վաճառանոցս հասայ, առանց ետևս նայելու:

Քանի մը ժամմ ետքը միայն իմացայ պատմութեան շարունակութիւնը: Խեղճ Առաքելը սաստիկ ծեծ կերած էր հօճային և անոր աղաղակին վրայ փողոցէն օգնութեան համոզիթիւրքերէն, ու արիւնլուայ վիճակի մէջ ոստիկանատուն տարուած էր: Այս տխուր լուրին տպաւորութեանը տակ բաւական մեծ խղճի խայթ դգացի բարեկամս վտանգի ըուպէին լքած ու հեռացած ըլլալուս համար, վլէին բայց այդ խղճահարութիւնս երկար չտևեց:

Ի՞նչ պիտի ըլլար օգուտը, եթէ վերջին վայրկեանին զգացումս ոտքերուս վրայ յաղթանակը տանէր և հոն մնացած ըլլայի. շատ

շատ գետին պիտի փուէինք փուէ կենդանին
ու լաւ մը ծեծէինք, բայց վերջը, ատով խրն-
դիրը աւելի պիտի մեծնար, թիւրք խուժանը
ներս պիտի թափէր և եթէ անոր ձեռքէն
ողջ պըծէինք յետոյ կառավարութեան ձեռ-
քը իյնալով զնդաններու մէջ էշ նահատակ
պիտի ույայինք: Իսկապէս նոր կը հասկը-
նայի թէ ինչ ահոելի վտանգ էր որ անցու-
ցած էի և իրիկունը, երբ դէպքը մօրս պատ-
մեցի, խեղճ պառաւը ամբողջ գիշերը աչք
չփակեց և առտուան առաջին զանգակի ձայ-
նին ժամ փութաց Ա. Թորոսին առջև ջուխտ
մը մոմ վառելու:

Յաջորդ օրը կէսօրէն ետքը վաճառա-
նոցիս մէջ քանի մը յաճախորդներու հետ
զբաղած էի, երբ խռպոտ ձայն մը յանկարծ
ընդհատեց մեզ:

— Թորոս օղլու կարապետը ով է:

Ծերուկ զապթիյէ մըն էր, որ աննկա-
տելի կերպով ներս մտած և սրունքները լաւ-
րած կանգնած էր սենեակին մէջտեղը:

— Ես եմ, ինչ կայ, ինչ կ'ուզէր—հար-
ցուցի տափնապալի շարժումով:

— Դուն ես, ուրեմն քալէ հետո, քօմի-
սէր պէյը քեզ կ'ուզէ:

Սարսուո մը սողաց զլխուս մազերէն

մինչև ոտքիս եղունգները և սիրտս մեքենա-
կան մուրճի պէս զարնել սկսաւ:

— Զիս կ'ուզէ ըսիք, չեմ կարծեր, չի
կրնար ըլլալ... ինչ պիտի ընէ զիս:

Ատ իր գիտնալիք բանն է, քեզի ըլվե-
րաբերիր—ըստաւ զապթիյէն վայրահակ, ե-
ռանկիւնի գլուխը վեր ցնցելով և ցուցամա-
տը բարձրացնելով:

— Այս, այդպէս է, իրաւոնք ունիք,
բայց ես գործ չունիմ ոստիկանութեան հետ...
բան մը չեմ ըրած... կ'աղաչեմ... սխալ ե-
կած ըլլաք...

— Հա, հա, հա, հա, Ես սխալ դուռ զար-
նեմ—պատասխանեց ծերուկը յոխորտ ծիծա-
ղով մը ժօռատ լինդերը ցուցնելով—Էն վնաս
չունի, ել երթանք, եթէ սխալած ըլլամ, կ'առ-
նեմ նորէն տեղդ կը բերեմ քեզ, բան մը
չես կորսնցներ: Բայց լաւ նայէ ինձի. երէկ
չէ որ ես այս պաշտօնիս մէջ մտած եմ, ար-
դէն 15 տարի է, քեզի պէս շատերը տարած
բերած եմ: Այս խանին անունն ինչ է, —
Ահմէդ աղա խան է, այնպէս չէ. բու անու-
նըդ ալ՝ թորոս օղլու կարապետ է այնպէս
չէ. էն շատ աղէկ, քօմիսէր պէյն ալ ինձի
չէ. էն շատ աղէկ, քօմիսէր պէյն ալ ինձի
չէ. «Ահմէտ աղա խանին մէջ հայ վաճա-
ռական թորոս օղլու կարապետը կ'առնես

ինծի կը բերես» և ես ալ ահա եկած եմ.
հիմա դուն ըսէ, սխալ եկած եմ թէ ճիշդ—
ու կը կին շարունակեց իր սրտագին ծիծա-
ղը—հա, հա, հա...

—Զէ, ինչպէս կը տեսնեմ չէք սխալած,
ներեցէք, բայց կը տեսնէք որ հիմա քիչ մը
գործ անեմ, քօմիսէր պէջին ծառայական յար-
գանքներս մատուցէք, վերջացնելուս պէտ
կու գամ:

—Զէ, տես, աս չեմ կը նար ընել. մեղ-
մէ վեր օրէնքը կայ, օրէնքի հակառակ չեմ
կը նար գործել, քեզ հետս չառած այս դռնէն
դուրս չեմ ելլեր: Վնաս չունի, դուն գործդ
վերջացուր դեռ ժամանակ կայ, ես ալ քիչ
մը շունչ առնեմ, սիկարա մը, սուրճ մը իր-
մեմ. մէկ շունչով սէրայէն մինչեւ հոս եկայ,
քիչ տեղ չէ, ան ալ այս տաքին. երիտա-
սարդ ժամանակս յոզնութիւն, ցուրտ, տաք
ի՞նչ է չէի զիտեր, օրինակի համար Մօսկօ-
ֆի պատերազմին մինչեւ մէջքս ձիւնի մէջ
օր ու գիշեր կը քալէի, ամենեին հոգս չէր,
բայց հիմա ալ երիտասարդ չեմ:

—Խնդրեմ, խնդրեմ, զապթիյէ աղա,
նասեցէք, սիկարէթ մը հրամեցէք, ծօ թա-
ղոս սուրճ մը ըսէ:

—Ես զապթիյէ չեմ—զիտել սուրաւ քօ-

միսէր պէջին խղճամիտ գործակատարը, որու
նետ այն ատեն մտքէս իսկ չէի կը նար ան-
ցընել որ այնչափ պիտի մտերմանայինք ետ-
քէն—ինծի կը սկսնի չափուշ. չէի՞ր ճանչ-
նար զիս, աարօրինակ բան, այս քաղքին մէջ
զիս չճանչցող չկայ, շուկայէն անցած ատենս,
մեծէն մինչեւ փոքրը, ամենքն ալ բարե կու-
տան, ամէն կողմէ սուրճի կը հրաւիրեն, բայց
ես այնչափ ժամանակ չունիմ որ ամենքին
ալ խաթթը չկոտրեմ:

Կարծեմ աւելորդ է ըսել թէ հակառակ
չիւսնի չափուշին յայտնած կասկածներուս,
առջի ըռպէջին իսկ հասկցրած էի քօմիսէրի
այս հրաւէրին շարժառիթր: Երէկուան դէպէ-
քին համար էր, աս շատ պարզ էր. միայն
սա պարզ չէր թէ ի՞նչ դեր վիճակուած էր
ինծի այդ խնդրին մէջ և ահա այս մութ կէտն
էր որ կը վախցնէր զիս: Բայց քիչ մը ետքը,
երբ չիւսնի չափուշ սիկարէթս ու սուրճս
համտեսելէ յետոյ իր այնքան տեսական բա-
րեկամութեան հիմքը դրաւ, թէւ քիչ մը քօ-
ղարկեալ կերպով՝ բայց և այնպէս յայտնեց
որ ես իբր վկայ կը կանչուէի: Ասոր վրայ
սրտիս մուրճը բաւական մէղմացուց իր հա-
րուածները. մտածեցի կ'երթամ տեսածս տեղ-
նի տեղօք կը պատմեմ, ասով ի՞նչ փաս կը բ-

հայ հասնիլ ինծի, ընդհակառակը թերևս Առաքելին ալ օգուտ մը տամ:

Անմիջապէս գործերս կարճ կապելով ընկերացայ Հիւսնի չափուշին: Ճամբան բազմավաստակ ծերուկը քանի մը խոշոր դրուագներով պատկերացոյց ինծի իր փառաւոր կեանքը, Մօսկօֆի պատերազմին մէջ իր կատարած անկարելի սխրագործութիւններէն սկսած մինչև իր արդի պաշտօնին անհնարին դժուարութիւնները: Իսկ ես, թէկ անընդհատ հիացական բացագանչութիւններ կը յեղյեղէի, բայց ճիշտն ըսելով շատ քիչ բան կրցայ լսել, որովհետեւ միտքս այդ պահուն զիս սպասող անձանօթին վրայ կը չարչարուեր:

Երբ վերջապէս սէրային ընդարձակ բակէն անցնելով շէնքին դռնէն ներս մտանք—վեր պիտի ելլենք—ըսաւ Հիւսնի չափուշ առաջին յարկին սանդուղները ցուցնելով: Բայց հազիւ ոտքս առաջին աստիճանին վրայ գըրած էի, երբ մէկը փէշէս բռնեց.

—Ե՞յ, ուր կը քշես այդ աղտոտ ոտքերով: Սովորական տարազով թիւրք մը էր, ձեռքը գաւազանով մը, որու ծայրը սագի փետուրներու փունջ մը կապուած էր: Առանց խօսելու ժամանակ տալու իր այդ տա-

բօրինակ վրձինը հապճեպով թափ տուաւ կօշիկներուս վրայ ու ափը բանալով տասնոց մը պահանջեց: Նոր նկատեցի որ միւնոյն տեսակ գաւազաններով զինուած քանի մը հոգի կային դրան մօտ, և Հիւսնի չափուշ բացատրեց որ ասոնք կապալով առած էին կառավարական շէնքին մաքրութեան հսկելու գործը: Մաքրասիրական և ելեմտական այդ կրկնապէս հանճարեղ թիւրք գիւտին առջն հիացած և գրպանս ալ մանրուք չունենալուս՝ տանոցի տեղ քառասունոց մը տուի և առաջին յարկը ելանք:

Հոս սանդուղին գլուխը գտնուած դուռ մը բանալով Հիւսնի չափուշ հանդիսաւոր բարե մը դրկեց ներս և ինծի դառնալով՝

—Զօրպաճի, հոս կը հանգստանաս, մինչև որ քեզ կանչեն—ըսաւ ու ինք դարձեալ վար իջաւ:

Այս սենեակը, ինչպէս տեսքէն կը հասկըցուէր՝ հաստատութեան լսահվէ—օժաղին պիտի ըլլար: Մէկ անկիւնը կոթնած էր սուրճի վիթխարի մրոտ օճախը, քովը հին սեղան մը սրճափայլ ջրով լի խոշոր տաշտով մը, ֆինճաններով, ճէզվաններով, նարկիլէներով, աղուոտ քուրջերով և այլ յարակից իրեղէններով բեռնաւորուած: Միւս անկիւնը

հասարակ փայտէ տախտ մը, որու վրայ կիսովին ծալլուած անկողին մը կը հանգչէր թերմաշ կապերտի մը մէջ փաթթուած, մօտը աղտոտ մնտուկ մը. մէկ պատի երկայքին նստարան մը, որու վրայ յոգնած դէմքերով ու այլազան հագուստներով մարդերու շարք մը կ'օրօրուէր, իւրաքանչիւրն իր գլուխը աջակողմեան դրացիին ուսին հանգչեցուած: Իսկ ասոնց դիմացը խսիրի մը վրայ դէմ առ դէմ ծալապատիկ նստած էին երկու փաթթոցաւորներ, որոնք երկիւղած լուռթեամբ մը խաղող ու պանիր կ'ուտէին:

Հազիւ աթոռ մը գտած էի, երբ խահվէճին, իր պաշտօնական հագուստէն աւելի մաշած դէմքով ծերուկ մը՝ մօտեցաւ.

— Զօրալաճի, շաքարնիվ կը խմէք թէ պլարզ.

Այդ տրամադրութեան և այդ մաքրագարդ մթնոլորտին մէջ ոչ շաքարովին ախորժակ ունէի և ոչ ալ պարզին, բայց և այնպէս մարդուկին ափը քառսուննոց մը դնելով՝ պարզ մը ապսպրեցի և աչքերու փեղի պէս վար:

Այդ ծակին մէջ մէկ ժամէ աւելի սպասել հարկ եղաւ: Շոգէն ու սրտսեղութենէս թերևս ճաթէի, եթէ ներսի կեանքը շուտով

շահեկան ոգևորութիւն մը չստանար: Մը գործին աշկերտները անընդհատ կը մտնէին ու կ'ելլէին ձեռքերնին սուրճի սարքերով, գրասենեակներու ծառաներ կու գային որը նարկիլէ տանելու, որը սուրճ ապսպրելու և որն ալ ապտէսթի ըպրով լեցնելու, միմնոյն ատեն չմոռնալով առիթէն օգտուիլ և ոտքի վրայ իրենք ալ բաժակ մը սուրճ խմել փոխադաբար թարմ նորութիւններ հաղորդելով իրարու: Երբեմն ալ գուռը կէս մը կը բացուէր և բարձրաձայն անուն մը կը տրուէր, որու վրայ նստարանի շարքէն մէկը կը քակուէր, իսկ միւսները մուտալով ու աշքերնին շփելով վայրկեան մը իրարու երեսնայելէ յետոյ՝ բացուած տեղը անմիջապէս կը փակէին ու կը կին կը շարունակէին իրենց ալեկերպ ծածանումը: Վերջապէս իմ անունս արուեցաւ և իսկոյն վեր ցատկելով հետևեցայ սստիկանի մը, որ զիս վարի յարկը սենեակ մը առաջնորդեց:

Ընդարձակ սենեակ մըն էր, բակին վըրայ նայող երկու մեծ պատուհաններով: Մէկ անկիւնը իրարու վրայ դիղուած էին խոշոր մնտուկներ, որոնց անխորտի բերաններէն պաշտօնական թղթերու փոշոտ կապոցներ դուրս կը թափէին: Պատերը գարդարուած էին ոս-

տիկանի հին համազգեստներով, սուրերով, գօտիներով ու զանազան մեծութեան մըտրակներով։ Միակ նշանը՝ որ սստիկանական թանգարան մը կամ աւելորդարան մը մտած չէի, երկու գրասեղաններ էին, որոնցմէ մէկուն ետևը գրագիր մը նստած էր, իսկ միւսին ետևը քօմիսէրը։ Քօմիսէր Օսման պէյր թէն դէմքով ծանօթ էր ինծի, բայց այդ պահուն բաւական պիտի գժուարանայի ճանչնալ զինք, եթէ ածխագոյն թաւ պեխերը և սեղանի տակ երկնցած տիտանական ոտքերը չըլլային։ Ճակատը կարմիր թաշկինակով մը կապած էր, որու տակէն գետնախնձորի կեղեներ մինչեւ աչքերուն վրայ կը կախուէին։ Աջ ձեռքը զիսուն նեցուկ տուած, ընկողմաննած էր թիկնաթոռին վրայ և ճակտին յարդարանքն ու առջեւը գրասեղանին վրայ շարուած գետնախնձորներ կը մատնէին, որ խելքին պտուկը լաւ վիճակի մէջ չէր։

Քանի մը քայլ յառաջնալով գետնամած բարեւ մը տուի և կանգնեցայ։

—Հը, ի՞նչ կ'ուզես—մոլտաց առանց գերքը փոխելու։

—Պէյ էֆէնտի, կանչած էիք զիս, առոր համար եկած եմ։

—Ո՞վ ես դուն։

—Ծառանիդ կարապետ Թորոսեան։ Ասոր վրայ ուժգին փնչելով շտկուեցաւ և սեղանին վրայէն թուղթ մը ջոկելով—հա, Ահմէտ աղա խանը վաճառական Թորոս օղլու կարապետը դժւն ես։

—Այո, էֆէնտիմ, ծառանիդ եմ։ Եւ պահ մը ձեռքի թուղթը կարդալէ ետքը։

—Խանութպան Մամաս օղլու Առաքելը կը ճանչնամս։

—Այն, պէյ էֆէնտի, կը ճանչնամ։ Ո՞րչափ ժամանակէ ի վեր կը ճանչնամս։

—Տղայութենէ ի վեր կը ճանչնամ։ Ուրեմն լաւ բարեկամներ էք։

—Այն, տէր իմ։ Իսկ չամփէօյցի մօլլա հասան էֆէնտին ալ կը ճանչնամս։

—Ոչ, այդ անունով անձնաւորութիւն մը չեմ ճանչնար։

—Զես ճանչնար, տարօրինակ բան, մենք քեզ իբր վկայ կանչած ենք, որովհետեւ երէկ, երբ Առաքել ըլլալիք շունը մօլլա էֆէնտիին հայոյած է իր խանութիւն մէջ, դուն ալ հոն ներկայ գտնուած ես։

—Այն, երէկ Առաքելի խանութիւն մէջ

ցաւալի դէպքի մը ականատես եղայ, բայց
մօլլա էֆէնտին առաջին անգամն ըլլալով տե-
սայ հոն, անունն ալ մինչև հիմա չէի գիտեր:
— է՛ լաւ, Առաքելը ինչո՞ւ հայհոյեց մօլ-
լա էֆէնտիին:

— Ներեցէք, տէր իմ, Առաքելը ոչ մէկ
հայհոյութիւն չըրաւ, ընդհակառակը շատ մեծ
քաղաքավարութեամբ ու քաղցրութեամբ կը
վարուէր մօլլա էֆէնտիին հետ. բայց մօլլա
էֆէնտիին... քիչ մը... մօլլա էֆէնտիին ար-
դէն նախապէս... զբգուռած տրամադրու-
թեան մէջ ըլլալուն... այդ տիսուր դէպքին
պատճառ եղաւ:

— Այսինքն, խօսքին թիւրքերէնը՝ պար-
զապէս ըսել կ'ուզես թէ յանցաւորը Առա-
քելը չէր, այլ մօլլա էֆէնտիին:

— Ա.. յն:

— Այսինքն մէկ խօսքով ըսել կուզես թէ
Առաքել կոչուած զեափիր սրիկան մօլլա է-
ֆէնտիէն աւելի լաւ մարդ է:
—

— Ինչո՞ւ լոեցիր. պատասխան չտամ:

— Պէյ էֆէնտի ես այդ տեսակ յանդու-
դըն վճիռ մը չեմ կրնար արձակել. ինչպէս
քիչ առաջ ըսի, մօլլա էֆէնտիին ես չեմ ճան-
չընար, կրնայ շատ աղնիւ ու պատուական

մարդ ըլլալ, բայց երէկուան դէպքին մէջ...
իրաւունքը իր կողմը չէր:

— Ասոր նայէ, ասոր նայէ—դարձաւ քօ-
միսէր պէյը իր քարտուղարին հեգնական ծի-
ծաղով մը—դիմացս կանգներ փաստաբանու-
թիւն կընէ. մօլլա էֆէնտիին կրնայ լաւ մարդ
ըլլալ եղեր, բայց ինք չի ճանչնար եղեր,
կարծես թէ գեռ վիճաբաննելիք խնդիր մը ըլ-
լար պատկառելի, սուրբ մօլլայի մը և... հայ
խանութպանի կտորի մը համեմատութիւնը.
հա, հա, հա, հա. ինծի նայէ, դուք շատ ե-
րես էք առեր, ձեր չափը վաղուց մոռցեր
էք, բայց ես ձեզի նորէն այնպէս մը սոր-
կեցնեմ ձեր չափը, որ յաւիտեան չմոռնաք:

Եւ գլխով նշան մը տուաւ քարտուղա-
րին, որ անմիջապէս դուրս ելաւ, իսկ ինք
գլխուն կապը քակելով գետնախնձորի կեղե-
ները նորոգել սկսաւ:

• Քիչ մը ետքը քարտուղարը դուռը բացաւ
և ներս մտան երէկուան մօլլան ու Առաքելը:

Մօլլան բուռն շարժուծերով քովէս ան-
ցաւ և խոժոռ ակնարկով մը զիս չափելէ
ետքը դնաց նստաւ քօմիսէրին քով, որ ար-
դէն տեղէն ելած և աթոռ մը պատրաստած
էր: Իսկ Առաքելը. ծհ մի հարցնէք, խեղճ
մարդուն տեսքը պարզապէս աղիքներս գա-

լարեց։ Գլուխը ահազին փաթաթի մը մէջ կորսուած, աջ թել անբնական կերպով կողին փակած, դոգդոյ քայլերով և ողորմ ու պաղատագին նայուածք մը ուղղելով երեսիս, քիչ մը անդին գլուխը կախեց ու կանգնեցաւ։

— Հա, ատամիդ ցաւը դեռ չանցաւ, քէրաթա՛, ատ որչափ բան ես փաթթեր գլուխը լուրդ կարծես վիրաւորուած ըլլաս և ան ալ թնդանօթի ռումբով— մոնչեց քօմիսէրը երկու ձեռքով փառահեղ պեխերը շտկելով և զիս ցուցնելով հարցուց՝

— Ա՞ս է քու վկաղ։

— Այն, պէյ էֆէնտի—թոթովեց Առաքելը խղճուկ ձայնով։

— Աս երէկ հոն էր—դարձաւ քօմիսէրը հօճախին։

— Կարծեմ... այն, այն հոն էր պատասխանեց հօճան դարձեալ խոժոռ, ակնարկ մը սկեռելով ինծի։

— Է՛ ուրեմն շատ աղէկ. հիմա ծայրէ ծայր և կատարեալ ճշդութեամբ պիտի պատմես ինչ որ տեսած ես—հրամայեց Օսման պէյ խօսքը կրկին ինծի ուղղելով—բայց լաւ ուշադրութիւն ըրէ, կատարեալ ծշդութեամբ կ'ըսեմ, կը հասկանամ։

— Այն, էֆէնտիմ, շատ լաւ կը հասկը-

նամ և վստահ եղէք որ զուտ ճշմարտութիւնը պիտի ըսեմ—պատասխանեցի խոնարհութիւն մը ընելով։

— Բայց ոչ հայու ճշմարտութիւնը, աս ալ հասկցար—աւելցուց խոշոր ցուցամատը սպառնագին հօճելով—այլ բուն ճշմարտութիւնը, այն ճշմարտութիւնը, զոր հօճա է ֆէնտին արդէն յայտնած է. եթէ տարբեր բան պատմելու ըլլաս 32 ատամդ կոկորդդ կը թափեմ։ Սկսէ նայինք։

Եւ սկսայ մանրամասնօրէն պատմել ամբողջ դէպքը, բնականաբար կարելի եղածին չափ մեղմ բացարութիւններ փնտուելով հօճա չափէնտին վարմունքը նկարագրելու համար։

Պատմութիւնս քանի կը յառաջանար, հօճան ալ նոյնքան աւելի կ'անհանգստանար իր աթուին վրայ, իսկ քօմիսէրը, որ ճակատին գետնախնձորները շփելով դէմքի դժկամակ ծամածութիւններ կ'ընէր, յանկարծ ընդհատեց զիս։

— Ինծի նայէ, կհյը ես, չես տեսներ որ պուխս կըցաւի. քու դատարկաբանութիւններդ լսելու ես ոչ կարողութիւն ունիմ և ոչ ալ ժամանակ. կարճ կապէ և միայն սա հարցումիս պատասխան տնտր. աս հայը ինչ հայհոյութիւն ըրաւ հօճա էֆէնտիին։

—Հայհոյութիւն... բայց պէյ էֆէնտի
կարծեմ քիչ առաջ ըսի որ ես հայհոյութիւն
չեմ լսած:

—Լիբր անհաւատ, ի՞նչու սուտ կը խօ-
սիս, մօրուքիս չհայհոյեց—պայթեցաւ վեր-
ջապէս մօլլան և տեղէն վեր ցատկելով յար-
ձակողական դիրք մը առաւ:

—Մի յուզուիք հօճա էֆէնտի, կաղաչեմ
մի յուզուիք, ի՞նչ կարեորութիւն ունի ատոր
վկայութիւնը—միջամտեց քօմիսէրը և թեէն
բոնելով դարձեալ տեղը նստեցուց մօլլան:

Այդ միջոցին բաց պատուհանէն ձայն մը
լսուեցաւ—պէյ էֆէնտի կը հրամայէք:

Թիւրքի գլուխ մըն էր, որուն քօմիսէ-
րը ձեռքի նշանով մը պատասխանեց և դու-
ռը բացուելով շրջուն պաղպաղակավաճառ մը
ներս մտաւ իր ամբողջ կարգուսարքով:

—Լաւ ժամանակին եկար էօմէր—ըստ
քօմիսէրը—գլուխս կը ցաւի, առատօրէն եր-
կու պնակ լեցուր, մէկը հօճա էֆէնտիին,
միւսը ինծի:

Պաղպաղակին առաջին գդալը արդէն
մեղմեց հօճային զայրոյթը, իսկ քօմիսէրը ի-
րարու ետևէ քանի մը խոշոր գգալ կլելէ յե-
տոյ ինծի դառնալով.

—Դուն քու կեալուրի խելքովդ սուտ

վկայութեամբ իբր թէ բարեկամդ պիտի ա-
զատես, բայց նորէն կ'ըսեմ, նպատակիդ չը
հասնելէ զատ՝ այս ընթացքով դուն ալ իշու-
արքայութեան պիտի արժանանաս: Հիմա կոր-
սուէ գնա, քեզի մտածելու ժամանակ կու-
տամ, որպէսզի դալ անգամ նոյն սուտերը
չկըկնես, կը հասկնան, քու ըսածդ ալ ըսե-
լիքդ ալ արդէն մէկ փարայի կարեորութիւն
չունին, խնդիրը շատ պարզ է: Ուրեմն գնա
կորսուէ, մինչև որ նորէն կանչեմ քեզ:

Կրկին գետնամած բարե մը տալով և
Առաքելին հետ դարձեալ ցաւագին ակնարկ
մը փոխանակելէ ետքը, դուրս ելայ:

Երկրորդ հրաւէրը չուշացաւ: Հազիւ ե-
րեք օր անց Նիւմնի չափուշը վերստին սի-
կարա մը ու սուրճ մը խմեց վաճառանցին
մէջ և իր անսպառ կենսագրութենէն նոր
գրուագներ պատմելով՝ առաջնորդեց զիս քօ-
միսէր պէյին քով:

Միւնոյն սենեակին մէջ հարցաքննու-
թիւնը նոյն ուղղութեամբ կրկնուեցաւ, մի-
այն թէ այս անգամ գործը հանդիսաւոր կեր-
պարանք մը առած էր: Մօլլային հետ ուրիշ
երեք անծանօթ մարդեր ալ կային, որոնք
ապշեցուցիչ մանրամասնութիւններով ճոխ
վէպ մը պատմեցին, որուն վերջաբանը այս

էր, թէ Առաքելը ամենապատճառա բացառութեամբ մը հայհոյած էր հօճա էֆէնտիի նուիրական մօրուքին: Առաքելը նոյն սրտաճըմլիկ վիճակին մէջ էր, աւելի նիհարցած ու տժդոյն, սակայն այս անգամ չէին թողած որ գլուխը կապէ, և ոչ իսկ ակռայի ցաւի պատրաւակին տակ, որովհետեւ հօճան սկիզբէն իվեր կ'ուրանաը ծեծի խնդիրը: Իսկ այս վերջին հարցաքննութեան ամբողջ ընթացքին մօրուքը անբնական կերպով վեր կը բռնէր, անշուշտ աւելի ուժ տալու համար հայհոյանքի ամբաստանութեան: Պահ մը համարձակեցայ պնդել որ դէպքի միջոցին Առաքելի խանութին մէջ ինծմէ դատ դուրսէն մարդ չկար, հետեւաբար ուրիշ վկայ չէր կրնար ըլլար, բայց այս անխոհեմութեանս միակ արդիւնքը այն եղաւ, որ հօճան ու իր վկաները կատաղի լուտանքներով վրաս վազեցին, սակայն քօմիսէրը ուժգին ապտակ մը իջեցնելով երեսիս, փրկեց զիս անոնց ձեռքէն: Ի վերջոյ քօմիսէրը յայտնեց, որ գործը հարցաքըննիչ դատաւորին պիտի յանձնուի, որովհետեւ հօճա էֆէնտին դատ կ'ուզէր բանալ:

Այս նոր սպառնալիքին տակ սենեակէն դուրս ելած էի, երբ չիւսնի չափուշ թէէս բռնելով իւահիւ—օճախին տարաւ զիս և հոն

անկիւն մը քաշելով սկսաւ բացառել թէ ինչ մեծ փորձանքներ պիտի գային թէ Առաքելին և թէ իմ գլխուս, եթէ խնդիրը դատարանի առջև ելլէր: Ու զիս պահ մը սարսափի մէջ թողնելէ ետքը յայտնեց, որ ինք կրնայ մեզ այդ բոլոր երևելի և աներևոյթ փորձանքներէն ազատել, եթէ պղտիկ գումար մը, 15 ոսկի, իր տրամադրութեանը տակ դնէինք: Պատասխանեցի թէ խնդիրը Առաքելէն կախուած է, քանի որ այն է ամբաստանեալը: Ասոր վրայ գնաց Առաքելն ալ բերաւ և մեզի սպառնացող վտանգները անոր ալ մէկիկ մէկիկ բացատրելէ յետոյ պահ մը մեզ առանձին թողուց, որպէսզի խորհրդակցինք:

Կը կարծէի թէ Առաքելը վայրկեան մը իսկ չպիտի վարանէր փրկութեան այդ առաջարկը ընդունելու: Բայց չիւմնի չափուշը 4—5 անգամ գնաց եկաւ և դեռ մեր խորհրդագութիւնը չէր վերջացած:

—Ծօ աղբար, ինչ կըսես, ինչպէս տամ, 15 ոսկին ինծի համար դրամագլուխ մըն է:

Այս էր իր միակ պատասխանը, զոր անդադար կը յեղեղէր կողկողագին ծունկերը ծեծելով: Վերջապէս պատրաստականութիւն յայտնեցի Յ ոսկին ես իմ քսակէս տալու,

սակայն ատոր ալ միակ արդիւնքը այն եղաւ,
որ իր յանկերգին 15 թիւը 12-ի իջեցուց և
այս անգամ ալ կը կրկնէր.

—Ծօ աղբար, ի՞նչ կ'սես, ի՞նչպէս տամ,
12 ոսկին ինձի համար զրամագլուխ մըն է:
Ա'լ բարկացած ու յուսահատած դուրս
ելայ և տուն գնացի:

Յաջորդ առաւօտ վաճառանոցիս մէջ նըս-
տած միտքս կը տանջէի, գէթ ես իմ պոչս ազա-
տելու միջոց մը գտնելու համար: Ի՞նչ ընել:
Որ կողմը կը դառնայի, չէի կրնար լուծել
այն կոյր հանգոյցը, որով իմ պոչս կապուած
էր Առաքելի պոչին: Յիմարը չէր ուզեր 12
ոսկիի զոհողութիւնը յանձն առնել իր կաշն
փրկելու համար, իսկ ես ալ այդ պատճառով
աւելի կը դժուարանայի ամբողջ գումարը
քսակէս վճարելու: Գործերնիս թերեւ այս
աստիճան չգէշնար, եթէ սկիզբէն խելը ը-
րած ու քանի մը թիւրք վկաներ գտած ըլ-
լայինք: Այդ կարգի վկաներ վարձել մահմե-
տականի մը դէմ թէկ դժուար, բայց անկա-
րելի չէր: Դատարանի դրան առջև փոքրիկ,
աղտոտ սրճարանի մը մէջ միշտ նստած են
մարդիկ, որոնց արհեստը վկայութիւնն է:
Ամէն բանի մասին կրնան վկայել. սովորա-
կան վկայութեան նուազագոյն սակը 5 դր.

է, ինչպէս կը տեսնէք ոչ շատ սուղ, իսկ
քրիստոնեայի ինպաստ մահմետականի դէմ
վկայելու համար այս սակը կը բազմապատ-
կուի ինդրին մեծութեան և քրիստոնեայի
քսակին ծանրութեան համեմատ: Բայց մենք
այս ամենատես և ամենուրեք մարդերէն ալ
չէինք կրնար օգտուիլ, որովհետեւ արդէն յայ-
տնած էի, որ ինձմէ զատ մարդ չկար խա-
նութը դէպքին ականատես:

Տակաւին այս մտատանջութեան մէջ
էի, երբ ոստիկան մը մտնելով տոմսակ մը
յանձնեց:

Առաքելէն էր: Երէկուան սպառնալիք-
ները կ'երկի թէ բանտի գիշերուան մէջ դիւ-
ային համեմատութիւններ առնելով յաղթա-
նակը տարած էին 12 ոսկիի դրամագլուխին
վրայ: Թշուառականը վերջապէս կ'ընդունէր
առաջարկուած միջոցը, սակայն պայմանով
որ... 5 ոսկին ես տայի: Այս պայմանը բա-
ւական զայրացուց զիս, բայց առով զբաղու-
ելու ատենը չէր: անմիջապէս վազեցի չիւս-
նի չափուշը գտայ:

Այս անգամ ալ աս տարբեր երգ կ'եր-
գէր: Յայտնեց որ գործը արդէն հարցաքըն-
նիչ դատաւորին յանձնուած էր և այլս ան-
կարելի էր առջև առնել: Բայց քիչ մը ետքը

հինգերորդ օրը կոչնագիր մը հասաւ հարցաքննիչ դատաւորէն և այդ ակուայի վարձքին կատարած հրաշքին վայելքը ամեն բան մոռցուց:

Մօլլան, իր վկաները, Առաքելը ամենքն ալ հոն էին երբ ներս մտայ: Այս անգամ Առաքելը աթոռի մը վրայ բազմած էր և ինձի ալ իսկոյն նստելու հրաման տրուցաւ: Հարցաքննիչ դատաւորը, վայելուչ երիտասարդ մը երողական վերջին նորաձեռութեամբ հագուած՝ նուրբ թիւրքերէնով և մեծ քաղաքավարութեամբ դարձեալ ընդհանուր հարցաքննութիւն մը կատարեց, իսկ քարտուղար մը եղէզի արագ ճգճղոցներով իւրաքանչիւրիս խօսածը կ'արձանագրէր: Բայց պատմութիւնը այս անգամ շատ համառօտուած էր և մօլլային վկաները իրենց վկայութեան տարօրինսակ փոփոխութիւն մը տուած էին, որու խորախորհուրդ իմաստը վերջը միայն կրցայ հասկնալ: Առաքելը այս անգամ հօճա էֆէնստիին ոչ թէ մօրուքին հայնոյած էր, այլ մօրուքին միմիայն մէկ թելին:

Կարձառօտ հարցաքննութիւնը վերջանալէ յետոյ, հարցաքննիչ դատաւորը խնդրեց որ պահ մը դուրս ելլենք: Դուրսը միջանցքին մէջ հօճա էֆէնստիին ժպտալի բարեով մը

աւելցուց որ բոլորովին ալ անկարելի չէ, որ ինք դարձեալ կրնայ խնդիրը փակել, եթէ միայն նախկին գումարը 20-ի բարձրացնենք: Որովհետեւ հարցաքննիչ դատաւորը Պոլսոյ իրաւաբանական վարժարանը նոր աւարտած երիտասարդ մը ըլլալուն, նիւթապէս դեռ չէր պարարտացած և 5 ոսկիով կարելի էր ձեռքը իւղել:

Առաքելս քիչ մնաց կաթուած իջեցնէր, երբ այս նոր լուրը իրեն հաղորդեցի: Քանի մը բովէ անբարբառ մնաց և երբ վերջապէս բերանը բացուեցաւ, փոխանակ պատասխան մը տալու, բուռնցքով գլուխը կը հարուածէր սանտրը և մասնաւորապէս մօրուքի սանտրը հնարողին ալ, շինողին ալ եօթը պորտը հայհոյելով և իրեն ծանօթ բոլոր սուրբերու անունով կ'երդնուր այլևս սանտր չըծախել: Իմ բաժինս 5 ոսկիի բարձրացնելով հազիւ կրցայ զինք համողել, որ մնացած 15 ոսկին տայ և նոյն օրն իսկ դրամը յանձնեցի չիւմսի չափուշին:

Չորս օր ամբողջ լուր չելաւ գործէն և Առաքելը բանտէն տոմսակ տոմսակի ետևէ կը դրէր իր ամբողջ մաղձը իմ վրաս թափելով, որ անխելքութեամբ 20 ոսկի ալ ակռայի վարձք տուած էի շներուն: Սակայն

մօտեցաւ մեզի և ձեռքը Առաքելի ուսին
դնելով ըսաւ.

—Ծօ, գնա աղօթք ըրէ որ ինծի պէս
բարի մարդու մը հանդիպեցար, թէ չէ գի-
տես ինչ կ'ըլլար վիճակդ և բերանը Առաքե-
լի ականջին մօտեցնելով աւելցուց—ալ վա-
զը խանութդ որ գամ, հարկաւ նոր սանտր
մը կը նուիրես:

Առաքել սանտրի անունը լսելուն թէն
ցնցուեցաւ ու քայլ մը ետ գնաց, բայց և
այնպէս խոստացաւ այդ նուէրն ալ ընել:
Քանի մը ըոսէ ետքը կրկին ներս կանչուե-
ցանք և հարցաքննիչ դատաւորը ձեռքը թուղթ
մը առնելով հիանալի առոգանութեամբ ու
հանդիսաւոր ոճով մը կարդաց իր վճռագի-
րը, զոր իբր թանկագին յիշատակ մը պա-
հած եմ մինչև այսօր և ուրկէ հետևեալ էա-
կան կտորը առաջ կը բերեմ թարգմանաբար,
որչափ որ կարելի է թարգմանել անթարգ-
մանելի հրաշակերտ մը:

«Նկատելով որ, ըստ իր վկային՝ ամ-
բաստանեալը հօճա էֆէնտիին մօրուքին հա-
մար միայն աղտոտ է ըսեր է, ինչոր իսկա-
պէս հայհոյութիւն չի կրնար համարուիլ և
միւս կողմէ նկատելով որ ամբաստանիչին
վկաները թէն նախապէս ոստիկանութեան

առջև կը վկայէին թէ խանութպան Առաքե-
լը հօճա հասան էֆէնտիի մօրուքին հայհոյ-
ած է, սակայն ետքէն իրենց արդարացի յու.
զումը հանդարտելով և յիշողութիւննին աւե-
լի պարզուելով հարցաքննիչ դատաւորին առ-
ջև իրենց նախկին վկայութիւնը սրբագրե-
լով վկայեցին որ ամբաստանեալը ամբաստա-
նիչին ոչ թէ ամբողջ մօրուքին, այլ մօրու-
քին միմիայն մէկ թելին հայհոյած է:

«Նկատելով որ ամբաստանեալը հայհոյ-
անքը արտաքերելէն անմիջապէս յետոյ նա-
խատեալին արդարացի զայրոյթին հետևանօք
իրեն արժանի պատիժը արդէն մասամբ մը
կրած է:

«Նկատելով որ այդ պատիժը արուած
միջոցին ըստ ամենայն հաւանականութեան
մօրուքին հայհոյուած թելը կրնայ փրթած ու
ինկած ըլլալ, որով բնականաբար հայհոյու-
թիւնն ալ հետը միասին ինկած կ'ըլլայ:

«Նկատելով վերջապէս որ ամբաստա-
նեալը քանիցս աչքերը անկեղծ զղջումի ար-
ցունքով լեցուած և պաղատագին ներողու-
թիւն ինդրած է ամբաստանիչէն և հօճա
էֆէնտիին ալ իր նուիրական աստիճանին և
առաքինազարդ անձին վայել գթասրտու-
թեամբ ներել կ'ուզէ:

«Հարցաքննիչ դատաւորը խնդիրը մանրամամօրէն քննելէ յետոյ այսպիսով փակուած կը նկատէ զայն և ամբաստանեալն ալ ազատ կ'արձակէ առժամանակեայ ձերբակալութենէն»:

ՇԱՅԻ ՎԵՐԱ

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

հջ	Տող	Տպուած է	Պիտի ըլլայ
11	վերէն 14	աւելի ցատկելով քան վաղելով	աւելի ցատկելով քան քա-
լելով
12	> 4	լուսացուցեր ես	լուսացուցեր ես
12	> 14	մենակ	մինակ
13	վարէն 10	խորթեց	խորթեց
15	վերէն 7	հագելով	հագալով
17	վարէն 5	ամեն արտու	ամեն արտու
18	վերէն 10	երթայ-ից յետոյ բաց
է թողուած	յանկարծ նաւակը շրջուի
և Մուշեղ ալ, որ մօտե-
րը ձուկ կ'որայ՝
սիրուժին
18	վարէն 5	սիրուհին	բնչապէս կ'ուզէիք որ նոր
մար
22	> 7	ինչպէս կ'ուզէի որ նոր
մար	կ'արտազրէի
23	> 9	կ'արտազրէի	արտազրութիւններս
	> 10	արտազրութիւններս	տախտակները, խաւա-
քարտներն
26	> 4	տախտակներու խաւա-
քարտներն	շահ-վսասի
27	վերէն 5	շահ-վսասին	չենք կրնար
28	վարէն 2	չենք կրնար	Միջազետքի կողմը, ուր
Ոստիկաններու և ծխա-
խոտի
29	վերէն 4	Միջազետքի կողմը, Ուր	յուսահատութեան
35	վերէն 2	Ոստիկաններու ծխա-
խոտի	մօրուքը
46	վերէն 3	հուսահատութեան	Ես ձեռքէս եկածը չեմ
իմայիր
46	վարէն 11	մորուքը	վերջիվերջոյ
48	վերէն 5	Եւ ձեռքէս չեմ իմայիր	ոչ նուազ
50	վարէն 5	վերջ և վերջոյ	գուրս թափիր
52	վերէն 1	որ նուազ	էֆէնդիին
53	> 14	գուրս թափիր	Օսման չափուշն
54	վարէն 4	էֆէնդիին	ոստիկանատուն Կերկա-
յանամ
55	վարէն 9	Օսման չափուշն	ննջեցելոց հոգուն համար
56	վերէն 13	ոստիկանատուն ներ-
կայանում	յիշողութեան
61	վարէն 8	ննջեցելոց հոգուն	չափուելու
62	> 8	յոշողութեան	ովատմութեան
64	վերէն 4	չափելու	
66	> 12	պատմուեաթնս	

66	վարէն	4	բախուկից մը	բախումակից մը
71	վերէն	4	ոլ	ոլ
72	>	8	քաշկըռտելով	քաշկըռտելով
76	>	2	փըլչական	փըլչական
77	>	4	ճառը	ճառը
79	վարէն	5	ամէն ճուղէ ալ կը սի- րէ բրօշիւրները	ամէն ճիւղ է ալ կը կար դայ, թէկ հաստ հատող ներէ շատ չի ախորժիր աւելի կը սիրէ բրօշիւր
86	վերէն	6	յունարէն որ	յունարէն ու
86	վարէն	1	ի հարիէ	ի հարկէ
97	վերէն	8	կարթացած	կարգացած
97	>	10	առտասանել	արտասանել
101	վարէն	9	երկրի մը մէջ փառք նստուծոյ	երկրի մը մէջ ենք փառ նստուծոյ
110	վերէն	1	եղերնին	եղեննին
112	>	8	կարտելոց	կարտելոց
116	վարէն	2	ըսէր են	ըսէր են
130	վարէն	11	աւելի	ատելի
131	վերէն	5	Այս	Այս
131	վարէն	9	ուսումեասիրութիւն- ներս	ուսումնասիրութիւններ
135	վերէն	12	տարի	տառի
141	վարէն	10	ծափահարութիւններ ընկերացած	ծափահարութիւններու ընկերացած
142	վերէն	4	մէկին	մէկէն
143	>	14	կը ատնի	կը տանի
148	վարէն	10	որ ընէիք	որ ընէինք
154	վերէն	11	ըրկերներս	ընկերներս
162	>	9	աջիը	առջել
167	վարէն	1	հոգսուս	հոգուս
170	վերէն	1	բարեամակարկնտեսակ- ցութեան	բարեկամական տեսակ- ցութեան
170	վարէն	11	արջիը	առջել
171	>	13	չէինք կընար առնել	չէիք կընար առնել
172	վերէն	8	ինչո՞ւ սուտ խօսիս	ինչո՞ւ սուտ կը խօսիս

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0328627

20073

891.99
LQ-70